

ecoletra.com
Scientific Journal

vol.3, 2017

03

Ecoletra.com LLC, www.ecoletra.com

ISSN 2377-9748

Ecoletra.com – Scientific eJournal, Vol. 3, 2017/03, ISSN 2377-9848

ISSN 2377-9748

Ecoletra.com – Scientific eJournal, Vol. 3, 2017/03, ISSN 2377-9848

ECOLETRA.COM SCIENTIFIC EJOURNAL, VOL. 3, NO. 2017/ 03

Description and Objectives:

Ecoletra.com Scientific eJournal is an international interdisciplinary scientific electronic journal, mapping in a well arranged order a wide spectrum of scientific and popular areas. The journal publishes articles, original studies, discussion contributions, and provides information and reviews in particular areas. This allows the journal to develop these areas and support the publication activities of authors and increase its level. All of the published articles are reviewed anonymously by two independent reviewers from the Scientific Council ecoletra.com

Download Link:

<http://ebook.ecoletra.com/>

Publisher:

Ecoletra.com LLC, 16192 COASTAL HWY, LEWES, DE
19958, www.ecoletra.com
ISSN 2377-9848

Journal Structure and Content:

Ecoletra.com Scientific eJournal is available as a whole in electronic format (PDF) in the eJournal category on ecoletra.com. Individual articles can be classified independently in the eProfessional Articles category of the Sales Catalogue of ecoletra.com

The Content of Ecoletra.com Scientific eJournal is created by individual contributions in clearly organized structure according to the educational areas:

- **Humanities:** Human history, Linguistics, Literature, Arts, Philosophy, Religion
- **Social sciences:** Anthropology, Archaeology, Area studies, Cultural and ethnic studies, Economics, Gender and sexuality studies, Geography, Political science, Psychology, Sociology
- **Natural sciences:** Biology, Chemistry, Earth sciences, Physics, Space sciences
- **Formal sciences:** Mathematics, Computer sciences, Logic, Statistics, Systems science
- **Professions:** Agriculture, Architecture and design, Business, Divinity, Education, Engineering, Environmental studies and forestry, Family and consumer science, Human physical performance and recreation, Journalism, Media studies and communication, Law, Library and museum studies, Medicine, Military sciences, Public administration, Social work, Transportation

Listed attributes for each contribution: Title, Author, Language, Date, Discipline (category), Review by the Scientific Counsel ecoletra.com, Abstract, Keywords,

Accepted language contributions: Slovak, English (and others according to specification in the call for papers for a concrete issue)

Periodicity:

Quarterly: January 31st, March 30th, Jun 15th, October 31st
and Special Monotematic Issues (SI)

Publication Sample:

Publication sample guide

ECOLETRA.COM SCIENTIFIC EJOURNAL, VOL. 3, NO. 2017/ 03

Editorial Board:

Rudolf Rössel, PhD., MBA. (Director of Editorial Board, Chairman of The Scientific Council of ecoletra.com)

Ing. Jaroslav Mišovych (Director of Editorial Board, Graphics, Editor, Chairman of The Scientific Council of ecoletra.com)

prof. Ing. Vladimír Sedlák, PhD.

prof. Dr. Josef Dolista, ThD., PhD.

doc. ThDr. Peter Tirpák, PhD.

doc. Ing. Soňa Hurná, CSc.

doc. Ing. Dana Baroková, PhD.

PhDr. Kamil Kotlík, Ph.D.

PhDr. PaedDr. Martina Kosturková, PhD

RNDr. Mária Koščová, PhD.

JUDr. Ján Puchovský, PhD.

Ing. Juraj Válek, PhD.

Ing. Stanislav Kološta, PhD.

Ing. Jozef Orgonáš, PhD.

Mgr. Zlatica Jursová Zacharová, PhD.

Bc. Ing. Vanessa Prajová, PhD.

Editorial Board Ecoletra.com **Scientific eJournal** has an international structure, consisting exclusively only the members of the **Scientific Council** ecoletra.com.

Interested in membership in **The Scientific Council** ecoletra.com ?

▪ Please contact us via the [contact form](#) or an e-mail in case of interest in membership. Please enter your workplace (university, institute) and expert or academic field you operate in in your profile.

E-journal is indexed in:

- Scientific Indexing Services database, Journal ID:2184
- SCOPUS (evaluation process, 2377-9748)
- WorldCat, OCLC Number: 905350201
- Directory of Research Journals Indexing
- Impact Factor Services for International Journals

Issue Date: 2017-11-10/ 6 articles/ 92 pages

OBSAH / TABLE OF CONTENT

PROF. ING. VLADIMÍR SEDLÁK, PHD.

**GEODETIC MEASUREMENTS OF THE EARTH SURFACE DEFORMATIONS DUE TO RECENT
GEOTECTONIC MOVEMENTS IN THE KOŠICE BASIN, SLOVAKIA 7**
GEODETICKÉ MERANIA DEFORMÁCIÍ ZEMSKÉHO POVRCHU V DÔSLEDKU SÚČASNÝCH TEKTONICKÝCH
POHYBOV V KOŠICKEJ KOTLINE

ING. ANTON ČIERNIK

**ENVIRONMENTAL KUZNETS CURVE IN THE CONTEXT OF SUSTAINABLE ECONOMIC
GROWTH 17**
ENVIRONMETÁLNA KUZNETSOVA KRIVKA V KONTEXTE UDRŽATEĽNÉHO EKONOMICKÉHO RASTU

DOC., ING. ANNA HARUMOVÁ, PHD.

TVORBA A HODNOTA OBCHODNEJ ZNAČKY A DOBRÉHO MENA 29
CREATION AND VALUATION OF A TRADEMARK AND A GOODWILL

**DANIELA MÜGLOVÁ, EVA MALÁ, EVA STRANOVSKÁ, KATARÍNA CHVÁLOVÁ
KREATIVITA CEZ PRIZMU KOGNITÍVNEHO POHĽADU A JEJ MIESTO A ÚLOHA V
CUDZOJAZYČNEJ VÝUČBE 41**

CREATIVITY FROM THE PERSPECTIVES OF COGNITIVE PRISM AND ITS ROLE IN LEARNING OF FOREIGN
LANGUAGES.

DOC. PHDR. ĽUBOV VLADYKOVÁ PHD.

EVOLUČNÁ ETIKA, EVOLUČNÁ PERSPEKTÍVA 56
EVOLUTIONARY ETHICS, EVOLUTIONARY PERSPECTIVES

JUDR. PHDR. ING. ŠTEFAN NESZMÉRY, LL.M.

EURÓPSKE TENDENCIE V RODINNOM PRÁVE 72
EUROPEAN TENDENCIES IN FAMILY RIGHTS

GEODETIC MEASUREMENTS OF THE EARTH SURFACE DEFORMATIONS DUE TO RECENT GEOTECTONIC MOVEMENTS IN THE KOŠICE BASIN, SLOVAKIA

Particularities of the spatial Helmert transformation

Vladimír Sedlák

Institute of Geography, Faculty of Science, Pavol Jozef Šafárik University in Košice, Jesenná 5, 040 01 Košice, Slovakia, vladimir.sedlak@upjs.sk

Abstract

The presented study deals with the investigation of the earth surface deformations due to geotectonic recent movements in the east of Slovakia. Geodetic measurements were carried out using GPS and GNSS satellite techniques. Measurements were implemented on points of the monitoring station in the Košice Basin. Transformation of coordinates from WGS-84 into the national geodetic system of Slovakia was realized on a basis of the spatial Helmert transformation. The main objective of deformation measurements was to determine geotectonic recent movements in the city conurbation of the city of Košice. For the monitoring period of nineteen years the expected geotectonic recent movements in the monitored area of the Košice Basin exceed the safety limit values were not recorded.

Keywords

GPS, GNSS, geotectonics, deformation vector, Helmert transformation

JEL Classification

Q59

Introduction

Geodetic and geophysical monitoring the earth surface deformations due to the movements of terrestrial tectonic blocks of varying magnitude have been devoted to the past and many scientific studies are still ongoing worldwide. For example, the almost historical study by L. Ahorner of 1975 deals with current so-called “seismotectonic” block movements along tectonic faults in central Europe (Ahorner, 1975). A similar study of recent tectonic stresses in central Europe, particularly in the Pannonia region, with modelling movement elements was also devoted to the study of G. Bada and the team of authors from the end of the 20th century (Bada et al., 1998). The scientific studies aimed at exploring recent geotectonic movements in Slovakia are many and broad-spectrum. In spite of a relatively long research on the recent geotectonic movements in east Slovakia from a geodetic point of view, relatively a few outputs were published (Sedlák, 2000).

All these mentioned scientific studies and many other here not mentioned ones dealing with geotectonic recent movements aimed at the observation of the natural patterns of these movements of large and small tectonic plates of a continental character in the earth crust and the lithosphere. Many studies concern the detection, manifestations, consequences and 3D modelling of movements of tectonic blocks of smaller regional or local character, to which belong geotectonic recent movements with possible devastating consequences on the earth surface.

The need to know any impact of such endogenous geotectonic movements with possible deformation effects on the earth surface is particularly important and necessary in built urban areas and industrial centres where the priority is primarily to protect the lives of their inhabitants and property. Based on the investigation of deformations on the earth surface as the result of endogenous geotectonic movements, it is possible to explain the principles, benefits and development of tectonic blocks movements through their 3D data modelling obtained from various surface geodetic and geophysical and other engineering measurements.

The presented study deals with the investigation of deformations due to the geotectonic recent movements in the east of Slovakia. Deformation measurements were carried out by GPS and GNSS techniques. NAVSTAR GPS (NAVigation System for Timing And Ranging - Global Positioning System, hereinafter referred to as GPS) and later also GNSS (Global Navigation Satellite Systems) measurements were implemented at points of the geodetic network in a frame of the monitoring station in the Košice Basin in the south-eastern region of Slovakia. Adjustment with constraints and free adjustment were applied to the numerical processing (adjustment calculus) of the coordinates of all points of the geodetic network.

Transformations of coordinates from WGS-84 (World Geodetic System of 1984) into the Slovak national positional coordinate system S-JTSK¹ and into the Slovak national height system Bpv² are usually carried out by the seven-element (spatial, 3D) Helmert transformation using three identical geodetic points (Watson, 2006). The geodetic network in the Košice Basin was adjusted by two ways. If the datum parameters of the points are absolutely accurate then the adjustment with constraints is considered. If the datum parameters of the points are determined with a specific accuracy (what has also an influence on an accuracy of adjusted parameters except the measured accuracy) then the free adjustment is considered. The aim of these deformation measurements was determining the geotectonic recent movements and landslides especially in the urban agglomeration of the city of Košice. The city is situated in the centre of the Košice Basin. The deformation investigations are carried out by the extensive geodetic satellite measurements for a long

¹ S-JTSK: in Slovak: Systém jednotnej trigonometrickej siete katastrálnej; in English: Unified Cadastral Trigonometric Network System.

² Bpv: in Slovak: Balt po vyrovnání; in English: Baltic after adjustment.

period (since 1997) in the Košice Basin. GPS and GNSS (hereinafter GPS/GNSS) measurements were realized every year since 1997. All points of the geodetic network (reference and object points) were measured by a static method. The object points of the geodetic network were determined by the method of double GPS/GNSS vector always to two reference points. The geodetic network object points are stabilized on the territories of the Košice Basin, in which according to the interested geologist the geotectonic recent movements are presupposed. The major tectonic fault in the Košice Basin, according to which two expressive geological blocks of the top part of the earth crust could be each other move, passes in the line of the north-south direction along the river Hornád, which flows through the city of Košice. The secondary tectonic faults of smaller extent are in the direction perpendicular to the main fault, i.e. these small secondary faults are situated in the east-west direction and they are mutually parallel. 3D coordinate differences (deformation vectors) of the object points of the geodetic network have been subjected to the test statistics hypotheses. 3D modelling deformations in the Košice Basin are applied in GIS space for utilization of the city administration of the city of Košice. The deformation investigations outputs have confirmed the assumption that for the monitored period 1997-2016 in the Košice Basin were not recorded geotectonic recent movements beyond the boundary limit of 25 mm.

Deformation measurements in the Košice Basin

At first GPS and later GNSS measurements were realized at points of the geodetic network of the monitoring station localised in the Košice Basin, east Slovakia (*Figure 1*). The aim of these measurements was determining recent geotectonic movements in the urban agglomeration of the city of Košice (Sedlák, 2000). 3D coordinates of the network points determined from satellite navigation present a realisation result of the solved scientific projects during 2007-2016. Satellite (GPS/GNSS) measurements are periodically realised twice a year (spring and autumn). Altogether, 17 points of the geodetic network (*Figure 1/C*) are measured by means of using the GPS/GNSS kinematic method.

The determined geodetic network points are solved by double GPS/GNSS vector technology always regarding two reference points. These points are placed in the territories in which some geotectonic movements are presupposed. The main tectonic fault in the Košice Basin according to which two expressive geological faults of the Earth ground blocks should move is assumed in the north-south direction along the river Hornád (so-called the Hornád fault) (*Figure 1/B*). The secondary tectonic faults of smaller extent are in the direction perpendicular to the Hornád fault, i.e. in the east-west direction. Three double-frequency GPS/GNSS receivers were used to GPS/GNSS measurements. Adjustment of observed data was realised by the software belonging to the used satellite measurement equipment. Coordinates of all points of the geodetic network were transformed from WGS-84 into S-JTSK and Bpv. The non-linear rotary matrix method was applied to the adjustment (Melicher and Flassik 1998; Sedlák, 2000). The coordinates were consecutively adjusted by the adjustment with constraints after transformation. The geodetic network of the Košice Basin monitoring station includes also the

reference points (A1, B10) of the geodetic network in the former mining area of the Košice-Bankov magnesite mine (research project for monitoring mining subsidence) as well as the reference points (KN1-KN5) of the geodetic network in the Košice city district of Košická Nová Ves. The points of the geodetic network of the Košice Basin monitoring station have a deep stabilization (stone blocks and buried in concrete iron casing pipes of drill holes), deep 2-12 m.

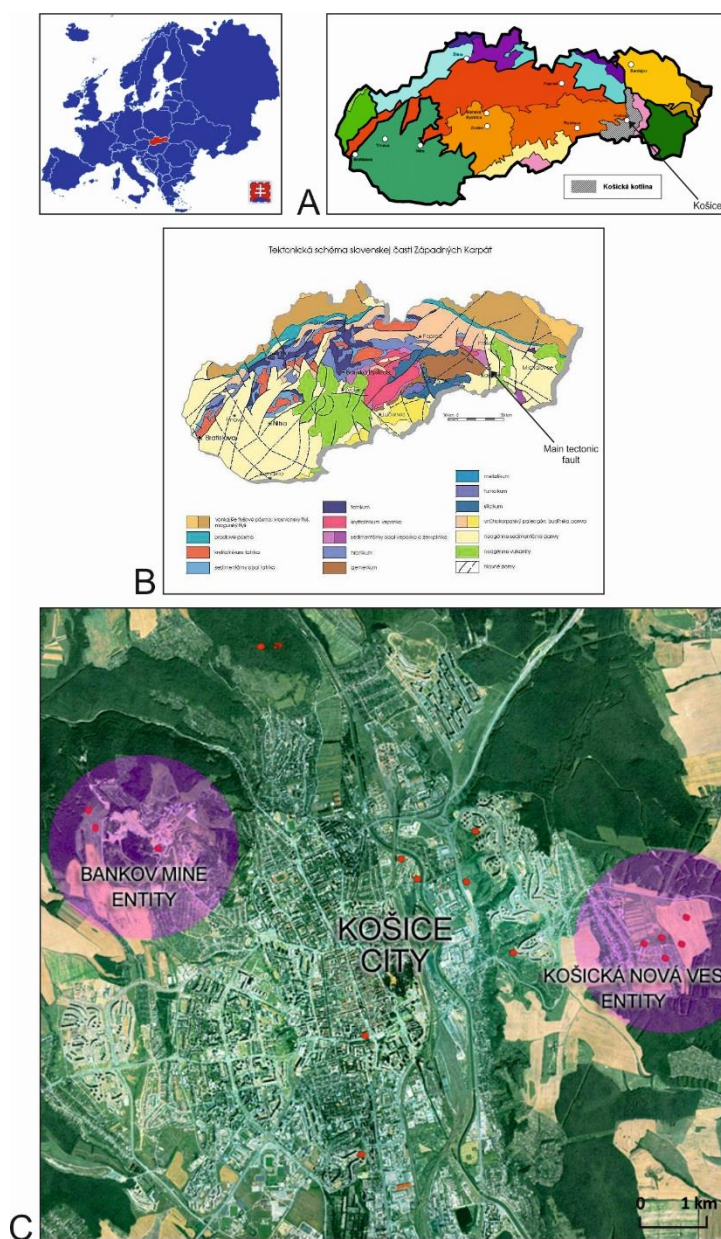

Figure 1, Košice Basin - grey and purple areas (A); main tectonic fault (B); geodetic network points (red points) - monitoring station in the city of Košice and Košice Basin (C)

Transformation of coordinates from WGS-84 into a local topocentric system

Figure 3, Transformation: $S_{WGS-84} \rightarrow S''$

Table 1, 3D coordinates of the point D in WGS-84 and S-JTSK before adjustment

3D-axis	WGS-84 [m]	S-JTSK [m]
X	3 927 761.772	1 237 997.588
Y	1 528 741.401	262 066.547
Z	4 771 351.232	212.074

Ellipsoid latitude:	$B_D = 48^\circ 44' 7.12''$
Ellipsoid longitude:	$L_D = 21^\circ 16' 21.22''$
Meridian convergence:	$C = 2^\circ 39' 42.89''$

Coordinates transformation of from the system S_{WGS-84} into the system S'' is possible according to

$$\begin{bmatrix} X \\ Y \\ Z \end{bmatrix}_{S''} = \begin{bmatrix} 1 & 0 & 0 \\ 0 & -1 & 0 \\ 0 & 0 & 1 \end{bmatrix} \cdot \mathbf{R}_Y(90^\circ - B_D) \cdot \mathbf{R}_Z(L_D) \cdot \begin{bmatrix} X - X_D \\ Y - Y_D \\ Z - Z_D \end{bmatrix} \quad (1)$$

where index D means that the tangent point is considered, $B_D, (L_D)$ is the ellipsoidal geocentric latitude, (longitude) of the point D , $\mathbf{R}_Y(90^\circ - B_D)$, and $\mathbf{R}_Z(L_D)$ are the non-linear rotation matrices according (Melicher and Flassik, 1998; Sedlák, 2000)

$$\mathbf{R}_Y(90^\circ - B_D) = \begin{bmatrix} \cos(90^\circ - B_D) & 0 & -\sin(90^\circ - B_D) \\ 0 & 1 & 0 \\ \sin(90^\circ - B_D) & 0 & \cos(90^\circ - B_D) \end{bmatrix}; \mathbf{R}_Z(L_D) = \begin{bmatrix} \cos(L_D) & \sin(L_D) & 0 \\ \sin(L_D) & \cos(L_D) & 0 \\ 0 & 0 & 1 \end{bmatrix} \quad (2)$$

The coordinates of the geodetic network points in WGS-84 are obtained by a convenient adjustment of measurements, which were realised by GPS/GNSS. The right-hand system is changed into left-hand which is preferred in geodesy. This change can be reached by multiplying a diagonal matrix with the diagonal (1,-1,1). The point D has the coordinates $(X, Y, Z)^T = (0, 0, 0)^T$ in the system S'' .

The system S'' is also possible to obtain by using the following equation

$$\begin{bmatrix} X \\ Y \\ Z \end{bmatrix}_{S''} = \begin{bmatrix} 1 & 0 & 0 \\ 0 & -1 & 0 \\ 0 & 0 & 1 \end{bmatrix} \cdot \mathbf{R}_Y(90^\circ - B_D) \cdot \mathbf{R}_Z(L_D) \cdot \begin{bmatrix} X \\ Y \\ Z \end{bmatrix}_{WGS-84} + \begin{bmatrix} -\Delta X \\ 0 \\ -\Delta Z \end{bmatrix} \quad (3)$$

where ΔX is the normal line distance from the ellipsoid center in the direction of the axis X_{WGS-84} of the system S_{WGS-84} and ΔZ is the displacement (distance) of a plane $(XY)_{WGS-84}$ (in the point D) in the normal line direction.

In the sense of *Figure 3*, ΔX and ΔZ values are calculated using the following equations

$$\Delta X = N(B_D)e^2 \sin B_D \cos B_D; \Delta Z = N(B_D) - \Delta X \tan B_D + h_D \quad (4)$$

where $N(B_D)$ is the transverse radius of curvature in the point D , e is the numerical eccentricity and h_D is the ellipsoid height of the point D .

Transformation between the local S' and commonly used national system S-JTSK should be the simplest in their contact point for a purpose of using the state trigonometric network. It means that the coordinates of the local geodetic network should not much differ from S-JTSK. It can be reached by turning the system S'' in the point D about the meridian convergence C (*Figure 3*) of the coordinate system S-JTSK and by displacement of the origin of the system S'' round the rectangular coordinates $(X_D, Y_D)_{S-JTSK}$ in S-JTSK. This mentioned transformation is expressed by

$$\begin{bmatrix} X \\ Y \\ Z \end{bmatrix}_{S'} = \mathbf{R}_M(-C) \cdot \begin{bmatrix} X \\ Y \\ Z \end{bmatrix}_{S''} + \begin{bmatrix} X_D \\ Y_D \\ H_D \end{bmatrix}_{S-JTSK, Bpv} \quad (5)$$

where $R_M(-C)$ is the rotation matrix determined by

$$R_M(-C) = \begin{bmatrix} \cos(-C) & \sin(-C) & 0 \\ \sin(-C) & \cos(-C) & 0 \\ 0 & 0 & 1 \end{bmatrix} \quad (6)$$

and H_D is the height above sea level of the point D in Bpv.

In this way we obtained the topocentric horizontal coordinate system which the coordinate axes $(X', Y')_{S'}$ lie in the geocentric horizon of the point of a normal intersection of the point D with used geoid (the Besell ellipsoid). Because the point D has the coordinates $(0, 0, 0)^T$ in the system S'' , then this point will obtain identical coordinates with the coordinates in S-JTSK by adding the vector $(X_D, Y_D, Z_D)_{S-JTSK}^T$.

Transformation of coordinates into the local coordinate system

It is not possible to calculate directly the values of elements which would harmonise with the values measured in a terrain using the coordinates of points $(X', Y', Z')_{S'}$ in the system S' . These coordinates are influenced by the Earth curvature and by a relative difference in elevation of point over the horizon plane. Regarding to a network dimension, we can substitute the ellipsoid by the reference sphere whose radius is equal to the mean radius of the Earth curvature R in the point D ($R = \sqrt{M(B_D)N(B_D)}$, where M is the meridian and N the transversal radius of curvature of the ellipsoid).

An influence of the difference of elevation is possible to eliminate if the coordinates X' and Y' are reduced into the intersection of the normal with the tangent plane, or with the basic plane. The reduction from a relative difference of elevation is possible to influence significantly by moving the geodetic horizon into the basic plane of the geodetic network in the height h_D . This height equals to approximate mean elevation value in which geodetic measurements are realised. The reduction of the coordinates X' and Y' of the geodetic network points in the system S' into the intersection of the normal with the basic plane equals to a gnomonic projection which regarding to the network dimension is considered a conform projection. The presented method has several priorities. Above all, it is the fact that a relative high accuracy in determining point positions by means of using GPS/GNSS technology is not less than at a classic terrestrial surveying. Similarly a measurement on one identical point is only enough instead of three identical points, by that a transmission of some errors at the transformation can be reduced. Reductions from elevation and cartographic distortion are needed in S-JTSK where only reduction from a relative height or elevation is considered in a local system. This reduction is also minimised by a convenient choice of transformation parameters (Melicher and Flassik, 1998).

2D geodetic network adjustment with constraints

Many geodetic networks can be adjusted by two ways. If we consider datum parameters as absolutely accurate and we do not include them into an adjustment process, the adjustment

with constraints is considered in this case. In case that datum parameters are also determined with a concrete accuracy that has an influence on an accuracy of adjustment parameters except for measurement accuracy. In this case a network can be adjusted by a free adjustment with consideration of datum parameters (Sedlák, 2000). Regarding the applied confinement adjustment in the geodetic network in the Košice Basin, the theoretic procedure of this adjustment is presented, which is the most convenient for the Slovak national coordinate system S-JTSK. The least mean square method (LMSM) is chosen as an estimate principle, and the inverse solution is chosen as a mathematical principle, which is a standard procedure in an adjustment of the geodetic network. After adjustment the position and form of the geodetic network are changed but the datum point positions are not changed (datum points are considered as absolutely accurate). This fact is presented so that the configuration matrix A and also matrix N of the geodetic network will be regular; the rank of matrices $h(A) = k$ and $h(N) = k$, where k is a number of determined parameters.

For the adjustment the following four vectors and matrices are necessary to be $C_{k,1}^o$ - vector of approximate coordinates of the network points, $I^o(n, 1)$ - vector of approximate values of measured observations, $A(n, k)$ - configuration matrix of the geodetic network, $Q_l(n, 1)$ - cofactor matrix of the measured quantities (Sedlák, 2000). Q_l is the matrix in which the cofactors q_{li} of the measured quantities are occurred. Solving equations of the estimate statistic model by means of using LMSM we will get the following the linear equation

$$A^T \cdot Q_l^{-1} \cdot A \cdot d\hat{C} - A^T \cdot Q_l^{-1} \cdot dI = 0 \quad (7)$$

where $dI = I - I^o$ is the vector of reduced observations, while I is the vector of the observed quantities and I^o is the vector of the approximate values of the measured quantities.

If we indicate $N = A^T \cdot Q_l^{-1} \cdot A$ and $n = A^T \cdot Q_l^{-1} \cdot dI$, we will get the following equation for the vector of the adjusted coordinate complements $d\hat{C}$

$$d\hat{C} = N^{-1} \cdot n; \quad d\hat{C} = (A^T \cdot Q_l^{-1} \cdot A)^{-1} \cdot A^T \cdot Q_l^{-1} \cdot dI \quad (8)$$

After adding $d\hat{C}$ to the vector of the approximate coordinates of points, we will obtain the adjusted coordinates $\hat{C}$ of points according to

$$\hat{C} = C^o + d\hat{C} \quad (9)$$

The covariance estimates of the coordinates are situated on a diagonal of the covariance matrix in a direction of individual axes. The adjusted values of the measured terms $\hat{I} = I + v$ are also determined in a frame of an adjustment. The deformation vector d was estimated by a simple way, i.e. algebraic calculations in rectangular triangles in the plane of S-JTSK. The position deformation vector presents deformations in a plane of X and Y axes and height deformation vector presents deformations (subsidence) in the height system Bpv as a difference between the heights on the geodetic network points. Table 2 presents the values of 3D deformation vectors expressed by the coordinate differences $d\hat{C}$ of the final adjusted coordinates of the geodetic network points (year 1997/year 2016³).

³ The last evaluated measurements were in the autumn 2016.

Table 2, Deformation vector values $d\hat{C}$ (years: 1997/2016)

Point	$d\hat{C}$ [mm]	Point	$d\hat{C}$ [mm]
6	16.4 / 17.6	D7	20.7 / 18.9
10	9.8 / 9.7	11V	21.9 / 24.1
29	23.9 / 23.0	KN1	22.9 / 23.0
8H	24.0 / 23.9	KN2	16.7 / 15.8
A1	18.9 / 17.8	KN3	20.2 / 23.3
B10	22.8 / 21.7	KN4	21.4 / 19.9
C21	21.7 / 22.0	KN5	16.5 / 17.1

3D deformation vector values confirm possibility in the deformation vectors valuation according to the above presented theory. However, the deformation vector values need not mean any displacement of the points. In spite of the fact that the network points were adjusted according to the conventional manner by the Gauss-Markov model, the deformation vector values can be burdened by the accumulation of surveying errors (Sedlák, 2000). In the last GNSS measurement (autumn 2016) the deformation vectors on the tested points (No.: 6, 10, 29, 8H, A1, B10, C21, D7, 11V and KN1-KN5) were ranged from 9.7 mm (point No. 10, year 2016) to 24.1 mm (point No. 11V, year 2016) (Table 2, Figure 4).

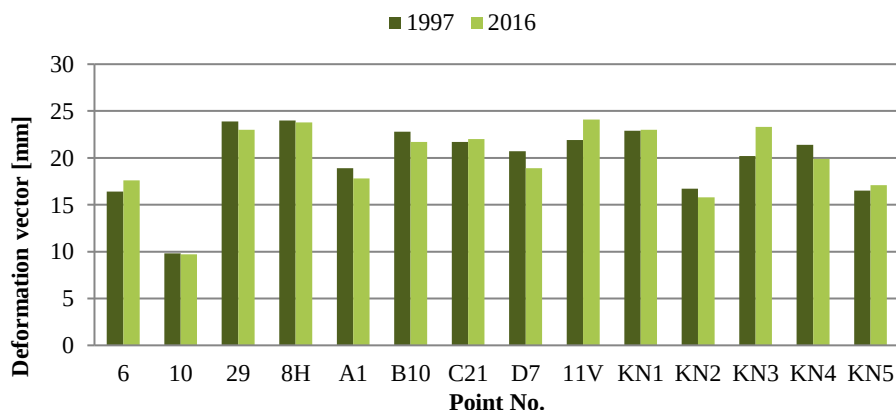

Figure 4, 3D deformation vectors on the tested monitoring station points; years: 1997, 2016

Conclusion

The applied GPS/GNSS kinematic method at all measurements in the Košice Basin geodetic network shows on a high accuracy of satellite measurements which are also acceptable for deformation surveying the earth surface. The reached results of the presented transformation procedures refer to the adaptability of transformations from WGS-84 into the national geodetic grid S-JTSK and Bpv. The chosen confinement adjustment by means of using the Gauss-Markov model is demonstrated as the most suitable mathematical model in an

adjustment of the geodetic network in the Košice Basin locality. From *Table 2* it can be deduced that the values of the deformation vectors (presented by the coordinate differences $d\hat{C}$ of the final adjusted coordinates of the geodetic network points of the monitoring station in the Košice Basin) did not exceed the value of 25 mm. This value (25 mm) was recommended by geotechnical experts as a maximum safety and limit value for any earth surface movements in the Košice Basin site. Because all deformation vectors are in this limit value, we did not presuppose any recent geotectonic movements in the Košice Basin. The presupposed possible recent geotectonic movements especially in the direction of east-west along the river Hornád are not confirmed. The research results of the recent geotectonic movements in the Kosice Basin and city of Košice were annually delivered to the municipalities of the Košice province and city of Košice.

Acknowledgment

The article followed out from the projects KEGA 007UPJŠ-4/2017 and VEGA 1/0474/16 researched at the Institute of Geography of the Faculty of Science of the Pavol Jozef Šafárik University in Košice, Slovakia.

References and citations

- (1) AHORNER, L. 1975. Present-day stress field and seismotectonic block movements along major fault zones in Central Europe. *Tectonophysics*, Vol. 29, 1975, ISSN 0040-1951, No. 1–4, pp. 233-249, DOI: 10.1016/0040-1951(75)90148-1.
- (2) BADA, G., CLOETINGH, S., GERNER, P. and HORVÁTH, F. 1998. Sources of recent tectonic stress in the Pannonian region: inferences from finite element modelling. *Geophysical Journal International*, Vol. 134, 1998, e-ISSN 1365-246X No. 1, pp. 87-101, DOI: <https://doi.org/10.1046/j.1365-246x.1998.00545.x>.
- (3) MELICHER, J. and FLASSIK, T. 1998. WGS-84 coordinates transformation into a local coordinate system by means of using the non-linearized rotation matrixes. (in Slovak). *Geodetický a kartografický obzor*, Vol. 44/86, 1998, ISSN 1805-7446, No. 2, pp. 25-29.
- (4) SEDLÁK, V. 2000. GPS measurement of geotectonic recent movements in East Slovakia. In: Carbognin, L., Gambolati, G. and Johnson, A. I. (Eds.): *Land Subsidence, SISOLS 2000*, Padova: La Garangola, Vol. II, pp. 139-150, ISBN 88-87222-06-1.
- (5) WATSON, G. A. 2006. Computing Helmert transformations. *Journal of Computational and Applied Mathematics*, Vol. 197, 2006, ISSN 0377-0427, No. 2, pp. 387-394, DOI: 10.1016/j.cam.2005.06.047.

ENVIRONMENTAL KUZNETS CURVE IN THE CONTEXT OF SUSTAINABLE ECONOMIC GROWTH

Ing. Anton Čiernik

Department of Finance, Faculty of National Economy, University of Economics in Bratislava, Dolnozemska cesta 1, 852 35 Bratislava, Slovak Republic, email: anton.ciernik@gmail.com

Ing. Ingrid Šabíková, PhD.

Department of Finance, Faculty of National Economy, University of Economics in Bratislava, Dolnozemska cesta 1, 852 35 Bratislava, Slovak Republic, e-mail: ing.sabikova@gmail.com

JUDr. Igor Turuk

Slovak University of Agriculture in Nitra, Tr. A. Hlinku 2, 949 76 Nitra, e-mail: igor.turukgorturuk.com

Abstract

The sustainable growth is one of the most important objectives incorporated in the Strategy Europe 2020. This goal means building a resource efficient, sustainable and competitive economy. The above-mentioned approach helps the European Union member states to prosper in a low-carbon, resource constrained world while preventing environmental degradation, biodiversity loss and unsustainable use of resources. All above-mentioned objectives could be achieved only by the emission-reduction in a way which maximises the benefits and minimises the costs, including through the spread of innovative technological solutions. This paper presents an attempt to elucidate the causality between the economic growth and environmental efficiency from the point of view of Environmental Kuznets Curve. Moreover this explanation takes into account activities, which are under the priority of sustainable growth

Keywords

competitive economy, causality, environmental degradation, environmental efficiency, environmental Kuznets curve, low-carbon economy, method of pyramidal decomposition, regression analysis, sustainable growth

JEL Classification

Q56, Q58, O13

Introduction

A characteristic feature of the economic policy of the Member States of the European Union is the emphasis on efficient management of natural resources. Evidence of this effort is also tough targets related to environmental protection, that have been established in the strategy Europe 2020. This strategy represents the concept of sustainable growth based on the

development of low carbon economy, which will be a source of smart growth. In this context, it may be regarded as particularly interesting that the Slovak Republic in the previous period has made a significant progress in environmental protection. After a significant reduction of greenhouse gas emissions after 1990 due to lower economic performance of Slovakia we have managed to maintain the downward trend in carbon intensity during the periods of high economic growth (Partnership Agreement, 2014-2020, p. 32). This development encourages a declaration that improving economic performance in the long term also contributed to the improvement of environmental quality. This trend of interdependence between the degree of environmental burden per head, and GDP per capita is at the heart of the phenomenon known in economic theory as Environmental Kuznets Curve (Romančíková, 2011, p. 147).

Following the previously presented conclusions of the research on environmental Kuznets curve (afterwards the Kuznets Curve), this contribution aims at assessing the impact of economic growth expressed by the GDP per capita indicator on the size of the environmental burden per head. In this context, a hypothesis was formulated as follows: better management of natural resources is a key factor enabling further economic growth.

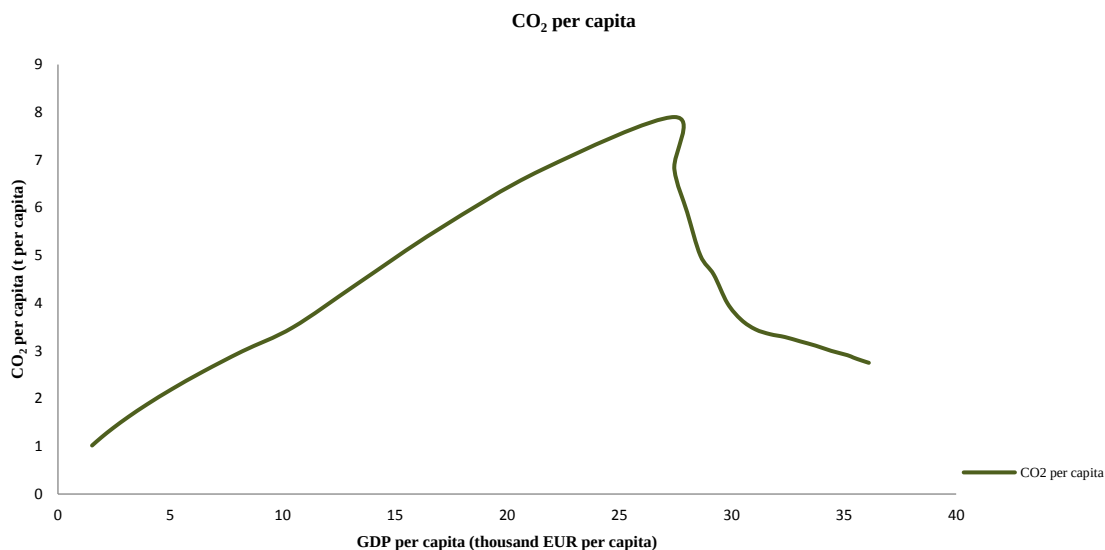
The analysis also focuses on the demonstration of the summarized factors that predetermine the course of the Kuznets curve. It is necessary to state that in this paper we use the term "environmental efficiency". When creating the environmental efficiency indicator, we base on the assumption that efficiency is transfinite, dichotomous and multiplier nature (Kraftová, 2002, pp. 82-83). At the aggregated level, the environmental efficiency is expressed as the ratio of the amount of the environmental burden and the value of GDP (in this paper the indicator CO_2 / GDP is used). The presented concept of eco-efficiency indicator complies with the requirement to assess the level of the environmental impact in relation to the magnitude, expressed in monetary units (Jílková, Pavel, 2006, p. 14).

Material and methods (multiplicative nature of environmental efficiency)

Given the complexity of the issues examined in this paper the abductive approach is applied (Lang, 2005). When the analysis is undertaken, the method of pyramid decomposition is used as well as regression analysis and the method of data simulation based on the conversion using indexes (Goga, 2000, p. 12).

The impact of economic growth on the quality of the environment belongs to important issues that are of interest to the current economy. This fact can be well illustrated using the example of the environmental Kuznets curve, which reflects the relationship between economic growth and the degree of environmental burden (Figure 1).

Figure 1 Kuznets curve

Source: own elaboration

Based on the graphic representation of the dependence relationship using the Kuznets Curve we can accept the hypothesis that in the long term there is an increase in economic performance (GDP per capita) related with the reduction in the level of environmental pollution in the economy (i.e. the proportion of the amount of produced CO₂ emissions in metric tones per capita). Although the validity of Kuznets Curve has been demonstrated by a number of empirical researches, it is criticized by several economists. A more detailed characterization of the results of examination interdependencies derived from Kuznets curve is stated in works by Slavíková, Vejchodská, Slavík a kol. (2012, p. 163-166). Empirical research conducted so far have not confirmed that there is a sufficient level of confidence, which would allow to generalize validity of the finding that in the long run the rate of pollution is decreasing as a result of the economic growth. With this in mind it is quite legitimate to think about whether the dependence presented by Kuznets Curve reflects only a certain stage of economic development or if there are other factors, except of the economic growth, that could have at least the same impact on the level of environmental burden as the rate of economic growth, measured by the indicator of achieved economic performance, shows.

One of the best solutions to answer this question would be to demonstrate a causal relationship between the indicator of GDP per capita and the amount of pollution that falls per capita using the mathematical function. Based on the method of pyramid decomposition

such a mathematical function can be constructed. In the case of CO₂ emissions this function expressed in aggregated form takes the following form⁴:

$$\frac{\text{CO}_2}{\text{Capita}} = \frac{\text{CO}_2}{\text{GDP}} * \frac{\text{GDP}}{\text{Capita}} \quad (1)$$

The fact that the degree of environmental burden can be expressed as a function of economic development, offers a new space for understanding the issues of Kuznets Curve. In this context it is necessary to point out the following nexuses:

- The size of environmental pollution per capita depends not only on the economic growth rate⁵, but on the proportion of emissions of harmful substances on GDP,
- on the aggregated level, there are two basic ways to reduce the indicator CO₂/Capita, either by reducing CO₂/GDP or decreasing GDP/Capita⁶. In this context, from the point of view of economic policy it is important that while in the first case conditions for further economic growth are created, in the latter case there is a decline in economic performance and at the same time a decline in economic well-being,
- In terms of economic growth, it is possible to achieve the reduction of the CO₂/Capita only if the indicator CO₂/GDP shows a downward trend, while the rate of decline of CO₂/GDP must exceed the rate of growth of the indicator GDP/Capita,
- As a result of efforts to reduce CO₂/GDP indicator it is possible to achieve a high level of economic growth and at the same time low value of pollution per capita,
- Individual points forming the final shape of the Kuznets Curve reflect the trends in indicators of CO₂/GDP and CO₂/Capita.

The Kuznets Curve confirms that economic growth can be maintained in the long term only if the efficiency of natural resource management increases (indicator CO₂/GDP declines). This phenomenon also explains the current efforts of developed countries for sustainable economic growth.

Based on the mathematical function presented in this paper describing the relationship between environmental pollution and economic growth (1) it can be stated that the amount of pollution per capita (for example indicator CO₂/Capita) is affected not only by economic growth (indicator GDP/capita), but is the result of the combined action of indicators CO₂/GDP and GDP/capita. Continuously improving efficiency of natural resources management in the long term fundamentally determines the further economic development. The fulfillment of this condition requires paying attention to innovations and development of new technologies to reduce the environmental burden. An example of that process can be the application of low carbon technologies in manufacturing. The course of the Kuznets Curve implies that the

⁴ The relationship described by this function can be generalized to any form of environmental pollution. CO₂ emissions are used only for simplicity of interpretation of the procedures described.

⁵In fact, it is more appropriate to use the term rate of economic growth measured by the indicator GDP per capita. This indicator also measures the performance of the economy.

⁶ The finding is based on the assumption of constant values of one of the independent variables CO₂/GDP or GDP/capita.

economic growth has its limits. The implementation of activities aimed at the efficient use of natural resources is characterized by high investment intensity, it is still difficult to increase the efficient use of natural resources in the long term. High capital intensity and complexity of activities creating conditions for improving the quality of the environment are important arguments to explain why the Kuznets Curve after a steep decline is stagnating - the "Camel-shaped Kuznets Curve" (Bosquet, Favard, 2000).

As mentioned above, there are two basic ways to reduce the value of the indicator $\text{CO}_2/\text{Capita}$. The first option is to reduce economic growth (GDP/Capita), the second one is to increase the efficiency of the use of natural resources (CO_2/GDP). It is important that, in the first case, in general the environmental efficiency usually reaches low values. The second approach shows a high environmental efficiency, while the environmental efficiency increases at a higher pace than the rate of economic growth in the long term. This development is identical to stage when the curve is downward. In terms of economic growth there is a declining trend in the indicator $\text{CO}_2/\text{Capita}$ only if the indicator CO_2/GDP falls more rapidly than the indicator GDP/Capita increases. The economic growth in this case is the result of improved management of natural resources and is manifested in the reduction of $\text{CO}_2/\text{Capita}$.

The following part of this article is dedicated to the illustration of outcomes using particular examples reflecting the impact of economic activities on air pollution in the European Union. The analysis of the relationship among the variables that form the part of the function of the environmental pollution (1) is based on the simulation of input values needed to calculate the dependent variable $\text{CO}_2/\text{Capita}$.

The main source of input data is represented by the information published on the Eurostat website. The prediction is made on the ten-year period for the EU-28, being 2014 the base year. The variables in monetary terms are stated in EUR and constant prices of 2014. The simulation is based on the assumption that there is economic growth and more efficient usage of natural resources, what means that the indicator CO_2/GDP falls more rapidly than GDP/Capita increases throughout the review period. To carry out the simulations these three input variables were needed, i.e. decision variables (Gros, 2003, p. 23):

- quantity of produced greenhouse gases expressed as CO_2 equivalent (thousands of tons of CO_2 , the EU-28 total).
- population (thousand inhabitants, EU-28),
- gross domestic product in the EU-28 (million EUR, constant prices of 2014).

The prediction of variables (indicators) $\text{CO}_2/\text{capita}$, GDP/Capita and CO_2/GDP is done by the coefficients (indexes). Individual indexes applied for the conversion of input values take into account the requirement that economic growth is conducted in terms of the efficient use of natural resources. Meeting the criteria requires that in the reporting period the population growth rate is higher than pollution rate (CO_2 emissions produced), and at the same time the

GDP growth rate reaches higher values than the population growth rate. For the entire analyzed period of ten years the growth index⁷ for input values the population, the amount of produced CO₂ emissions and GDP at constant prices of 2014 were fixed. All input data needed to estimate the values of indicators CO₂/capita, GDP/Capita and CO₂/GDP over the period 2014-2023 in the EU-28 are shown in the table 1.

Table 1 Input data to estimate the economic growth and the environmental burden

	Population (thousands of citizens)	CO ₂ (thousands of tons)	GDP (mil. EUR, constant prices 2014)
Input value (EU-28, 2014)	510 000	4 400 000	14 000 000
Growth indx	1.01	0.95	1.065
	CO₂ per capita (kilograms per capita)	CO₂/GDP (grams/EUR)	GDP per capita (thousand EUR, constant prices 2014)
Value of the indicator (EU-28, 2014)	8 627.45	314.29	27.45

Source: http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tsp_410&plugin=1,

https://en.wikipedia.org/wiki/Economy_of_the_European_Union#Economic_growth,
<http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tsdcc210&plugin=1>

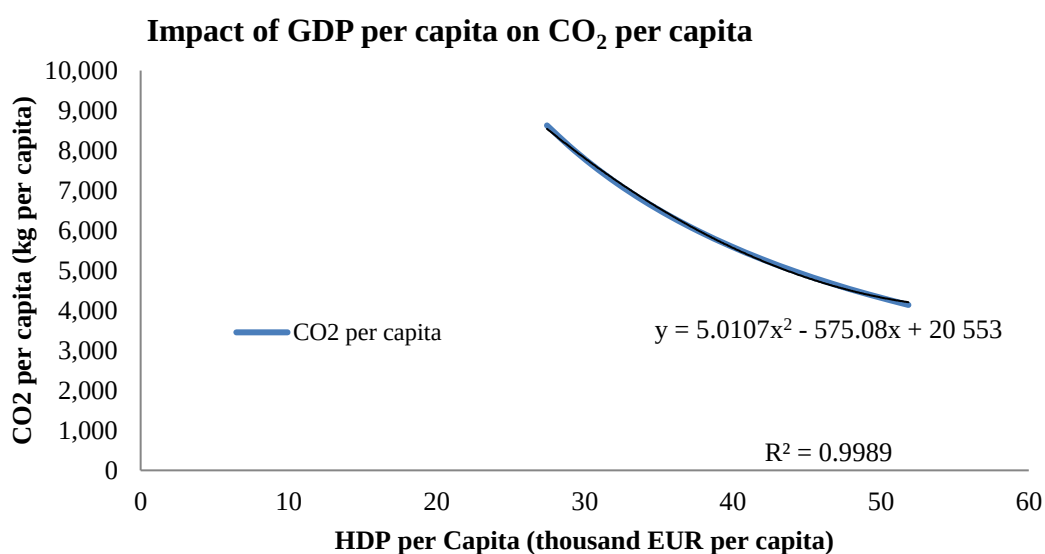
Based on the data in table1 it is possible to easily determine the desired value of the three indicators mentioned above for the period of ten years. Such an approach had not the task to carry out a forecast of their development, but to demonstrate that the economic growth is not a decisive factor contributing to the improvement of environmental quality. In fact, the efficient management of natural resources is a prerequisite for sustained economic growth.

The regression analysis served to demonstrate the findings. Within regression analysis the first step was to analyze the relationship between the indicators CO₂/Capita and GDP/Capita and subsequently the indicators CO₂/Capita and CO₂/GDP. The development of the analyzed indicators is determined by conditions listed in table 1. The objective of the regression analysis is the case when the presumption that along with the economic growth the natural resources are used more effectively was fulfilled (the growth rate of GDP/Capita is lower than

⁷ In the case of greenhouse gases, expressed as CO₂ equivalent, the index change of 0.95 i.e. expected reduction of pollution burden was applied in the simulation. This approach was chosen for two reasons. The first is that it allows a better graphical analysis of results. The second reason is the assumption of a gradual reduction of total CO₂ emissions in the long term. The pace of change in the amount of CO₂ produced can take in terms of economic growth a higher value than 1.00, but the value of the indicator CO₂/Cap decreases with the increasing level of the indicator GDP/Cap only if the growth rate of CO₂ emissions shows lower value than the index of population growth and at the same time the index of GDP growth at constant prices takes higher value than the index of population growth.

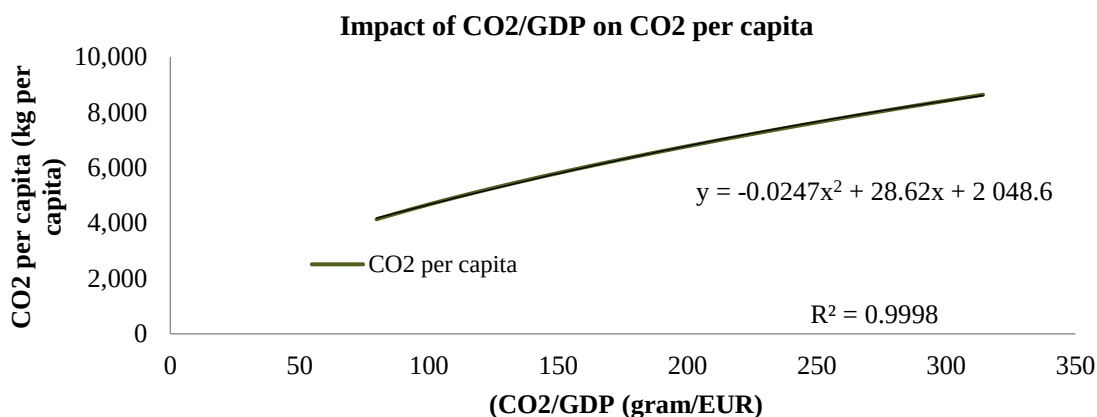
the rate of decline of CO₂/GDP). In this situation, using the regression analysis it is possible to illustrate the fact that there is a strong relationship between both independent variable GDP/Capita and the dependent variable CO₂/Capita, but also between indicators of CO₂/GDP and CO₂/Capita. That finding is confirmed by figures 2 and 3. The correlation coefficient even shows that the degree of dependence between analyzed variables is stronger in the second case.

Figure 2 Impact of GDP per capita on CO₂ per capita

Source: own elaboration

Figure 3 Impact of CO₂/GDP on CO₂ per capita

Source: own elaboration

Figures 2 and 3 illustrate the fact that the decline in $\text{CO}_2/\text{Capita}$ due to the increased levels of GDP/Capita is accompanied by lowering levels of $\text{CO}_2/\text{Capita}$ as a result of lower CO_2/GDP . Given the high correlation coefficients for both analyzed relationships, it can be assumed that the indicator $\text{CO}_2/\text{Capita}$ decreases depending on the growth rate of the variable GDP/Capita only if the reduction in the levels of the indicator CO_2/GDP causes a decline in the indicator $\text{CO}_2/\text{Capita}$. This hypothesis, derived from the statistical analysis which considers the mutual relationship between the size of the pollution and GDP (for instance CO_2/GDP) to be a key factor determining the character of dependences between the amount of environmental pollution per capita and GDP per capita⁸, can be confirmed if the simulation of input data listed in table 1 (number of residents, CO_2 and GDP) manages to find a state where the drop in variable CO_2/GDP do not mean a reduction in $\text{CO}_2/\text{Capita}$, while the other variable GDP/Capita shows a growing trend. Input values for simulation are illustrated in table 2.

The table 2 contains nearly identical input values as the table 1. The only change is the different values of indices of growth applied in predicting the analyzed indicators. The nature of these changes lies in the fact that the population is growing at a slower pace than the amount of emitted CO_2 , while GDP at constant prices in 2014 shows a faster growth rate than population, and amount of emitted CO_2 .

Table 2 Input data to estimate the economic growth and the environmental burden ($\text{CO}_2/\text{Capita}$ grows despite the rising GDP/Capita and decreasing CO_2/GDP)

	Population (thousands citizens)	of CO_2 (thousands of tons)	GDP (mil. EUR, constant prices 2014)
Input value (EU-28, 2014)	510 000	4 400 000	14 000 000
Growth index	1.01	1.015	1.065
	CO_2 per capita (kilograms per capita)	CO_2/GDP (grams/EUR)	GDP per capita (thousand EUR, constant prices 2014)
Value of the indicator (EU-28, 2014)	8 627.45	314.29	27.45

Source: own elaboration

The output value of the analyzed indicators of the scenarios reflecting the modifications in growth indices are summarized in table 3. An important finding implying from the table 3 is that we could find a condition where the amount of CO_2 emissions per capita increases in the long term despite the fact that GDP per capita shows a growing trend and the value of the CO_2/GDP decreases. The result of the changes made in the table 2 is a new course of dependences between the analyzed indicators. The nature of these changes is illustrated in the figure 4 and 5.

⁸ Keeping the condition that the GDP per capita increases.

The table 3, as well as figures 4 and 5 document that the relationship between the independent variable CO_2/GDP and the dependent variable CO_2 per capita is not of directly proportional. The condition that the decrease in CO_2/GDP is connected with the decline in the variable CO_2 per capita is not met. If this is simultaneously linked with the economic growth (GDP per capita increases in the long term) the relationship between the independent variable GDP per capita and the dependent variable CO_2 per capita will be directly proportional, i.e. the air pollution attributable to one person will grow along with the GDP per capita.

The resulting values of the scenario confirms the hypothesis that the economic growth will lead to a reduction of environmental pollution (for example air) per capita only if the management of natural resources improves (decrease in values of the indicator CO_2/GDP) to the extent that it causes a decrease in the environmental burden attributable to a person (for example CO_2 per capita).

All previously mentioned facts indicate that there is a substantial impact of efficiency when using natural resources on the nature of dependence between the economic growth measured by GDP per capita and the population burden of environmental pollution. This dependence is inversely proportional only if the quantity of pollution and GDP falls faster compared with an increase in GDP per capita. This means that in the analyzed period, the pace of decline in the indicator CO_2/GDP is greater than the increase in the value of GDP per capita. This development corresponds to that part of the Kuznets curve, which shows a downward course. The achievement of that status also allows the creation of conditions for sustainable economic growth. This fact is very important for the economic policy too.

It is necessary to focus on the environmental efficiency in the line to economic activities therefore. The table 3 contains indicators, which was calculated from the table 2 for ten-year period, by means of data simulation based on the conversion using indexes. The both tables deserve for further analysis that was provided in this article in order to describe mutual relationships between environmental efficiency and economic performance from the side of economic growth.

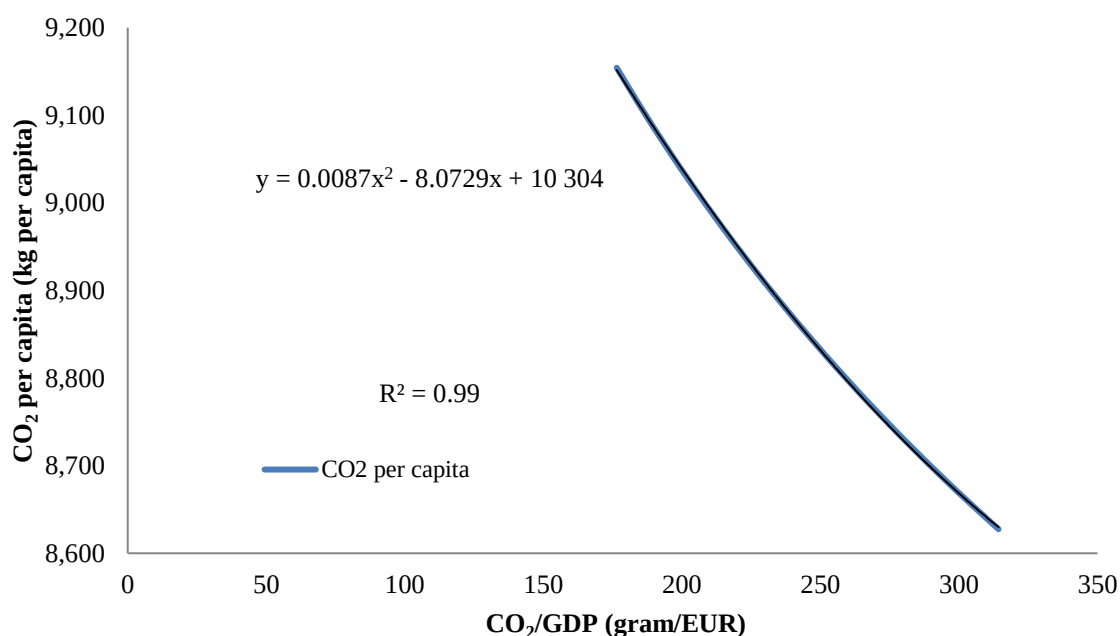
Table 3 Output values of the scenario based on the conditions defined in table 2

GDP per capita (thousand EUR, constant prices 2014)	CO ₂ /GDP (grams/EUR)	CO ₂ per capita (kilograms per capita)
27.45	314.29	8 627.45
28.95	299.53	8 670.16
30.52	285.47	8 713.08
32.18	272.07	8 756.22
33.94	259.29	8 799.56
35.79	247.12	8 843.13
37.73	235.52	8 886.90
39.79	224.46	8 930.90
41.96	213.92	8 975.11
44.24	203.88	9 019.54
46.65	194.31	9 064.19
49.19	185.18	9 109.07
51.87	176.49	9 154.16

Source: own elaboration

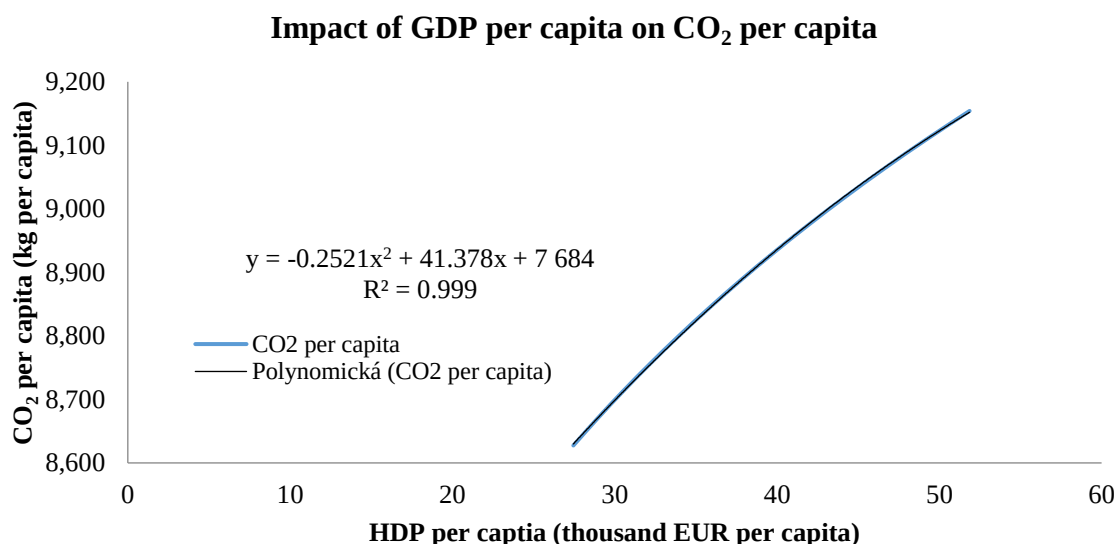
Figure 4 Impact of CO₂/GDP on CO₂ per capita

Impact of CO₂/GDP on CO₂ per capita

Source: own elaboration

Figure 5 Impact of GDP per capita on CO₂ per capita

Source: own elaboration

Results

The analysis revealed several important findings. First of all, the character of dependence between the economic growth measured by GDP per capita and the size of the environmental burden per capita (CO₂/Cap) depends on the efficiency of the management of natural resources (environmental efficiency, i.e. CO₂/GDP). The correlation between these two factors (i.e. between economic performance and environmental performance) determines the course of the Kuznets curve.

Using the environmental pollution derived from a pyramid decomposition method (1) it can be shown that to increase the environmental efficiency is a prerequisite for further economic development. The pace of increasing the environmental efficiency must show higher value than the rate of economic growth. This requirement is currently reflected in the efforts of countries with developed economies to achieve the sustainable development. The findings presented in this article may imply that this analysis is merely an expression of the strategy "eco-economic decoupling," which is characterized by the requirement that GDP growth is accompanied by a decrease in produced emissions burdening the environment.

It should be noted that neither the fulfillment of the criteria does not mean that the Environmental Kuznets Curve shows a downward course, because despite the increase in GDP it is necessary to achieve that the population does not decrease at a faster pace as the production of environmental burdens decreases. The finding, that the Kuznets Curve may show a downward course even in the case of environmental pollution, seems to be interesting in the context of the strategy "eco-economic decoupling".

References

BOSQUET, A. and P. FARVARD 2000 *“Does S. Kuznets’ Belief Question the Environmental Kuznets Curves?”* In: IDEI Working Papers 107. Toulouse Institut d'Économie Industrielle (IDEI), Toulouse.

GOGA, M. 2000. *Quantitative management* [in Slovak: *Kvantitatívny manažment*]. 1st edition. Bratislava: Iura Edition.

GRPS, I. 2003. *Quantitative methods in decision taking for managers* [in Czech: *Kvantitatívni metody v manažerském rozhodování*]. 1st edition. Prague: Grada Publishing.

JÍLKOVÁ, J., PAVEL, J. 2006. *Evaluation of effectiveness in the environmental public expenditures* [in Czech: *Hodnocení efektivity veřejných výdajů na ochranu životního prostředí*]. 1st edition. Prague: IREAS.

KRAFTOVÁ, I. 2002. *Financial analysis in the municipal firm* [in Czech: *Finanční analýza municipální firmy*]. 1st edition. Prague: C. H. Beck.

LANG, M. 2005. *Abduction without condition of consistency* [in Czech: *Abdukcia bez podmínky konzistentnosti*]. Prague: Diploma thesis. Available at http://pauli.fmph.uniba.sk/9lang/master_thesis.

ROMANČÍKOVÁ, E. 2011. *Economy and environment* [in Slovak: *Ekonomika a životné prostredie*]. 1st edition. Bratislava: Iura Edition.

SLAVÍKOVÁ, L., VEJCHODSKÁ, E. and SLAVÍK, J. 2012. *Environmental economy* [in Czech: *Ekonomie životního prostředí Environmental economy*]. 1st edition. Prague: Alfa publishers.

GOVERNMENT OFFICE OF THE SLOVAK REPUBLIC. 2014. *Partnership agreement 2014-2020* [in Slovak: *Partnerská dohoda na obdobie 2014-2020*]. Available at <http://www.partnerskadohoda.gov.sk>.

TVORBA A HODNOTA OBCHODNEJ ZNAČKY A DOBRÉHO MENA

Anna Harumová

Katedra podnikových financií, Ekonomická univerzita v Bratislave, Dolnozemska cesta 1, 852 35 Bratislava, harumova@gmail.com.

Abstract

In nowadays world that is increasingly complicated, businesses and individuals are standing in front of a large selection and it seems they have less and less time to choose wisely. The ability of a strong brand is to simplify the decision-making to a customer, to reduce a risk and to create expectations. They are therefore invaluable. At present, more and more enterprises and other organizations are aware that one of their most valuable asset is the reputation and brand that is associated with their products or services. Their importance is still gaining in importance. Creating of strong brands that deliver that promise and also maintaining and developing their strength over time is therefore a kind of managers goal. It could be said that the basis of a success in business is a good sign, because not in vain it is said that "a good brand sells itself." For the greatest success of branding can therefore be considered when the brands name is so strong that it ceases to be a brand and becomes literally a lifestyle.

Keywords

branding, obchodná značka, ochranná známka, goodwill, stanovenie hodnoty, odčerpateľné zdroje

Abstrakt

V dnešnom svete, ktorý je stále komplikovanejší, stoja jednotlivci a podniky pred veľkým výberom a ako sa zdá majú stále menej času na správnu voľbu. Schopnosťami silnej značky sú zjednodušenie zákazníkovo rozhodovania, zníženie rizika a vytvorenie určitého očakávania. Sú teda nedoceníiteľné. V súčasnom období stále viac podnikov a iných organizácií si uvedomuje, že jedným z ich najhodnotnejších aktív je dobré meno a značka, ktorá je spojená s ich výrobkami alebo službami. Ich dôležitosť stále naberá na význame. Vytváranie silných značiek, ktoré tento sľub naplňujú a zároveň udržanie a rozvinutie ich sily v priebehu času je teda akýmsi manažérskym cieľom. Dalo by sa teda povedať, že základom všeobecného úspechu v podnikaní, je dobrá značka, nakoľko nie na darmo sa hovorí, že "dobrá značka predáva sama". Za najväčší úspech v brandingu sa dá teda pokladať, keď je obchodná značka natoľko silná, že prestáva byť značkou a stáva sa doslova životným štýlom.

Kľúčové slová

Branding, trademark, goodwill, value determination, recoverable resources

JEL Classification

M 310

Úvod

Marketing definujeme ako spoločenský a manažérsky proces, prostredníctvom ktorého uspokojujú jednotlivci a skupiny svoje potreby a pranie v procese výroby a zmeny výrobkov či iných hodnôt (Kotler, Armstrong, 2004). Marketingové riadenie nezahŕňa iba riadenie marketingových aktivít spoločnosti, ale zahŕňa všetky činnosti, ktoré sú riadené tak, že ich hlavným cieľom je spokojnosť zákazníka za využitia trhových príležitostí (Foret, Procházka, Urbánej, 2005). Marketingovú stratégiu možno zdefinovať ako proces, ktorým podnikateľský subjekt transformuje svoje ciele a podnikateľskú stratégiu do trhových aktivít (Medved', Kováčová, 2003). Ich výsledkom je zvyšovanie výkonnosti a ziskovosti podnikov. Najčastejšie používanými objektívnymi meradlami na posúdenie efektívnosti, výkonnosti a solventnosti podnikateľských subjektov sú finančné ukazovatele počítané z údajov prezentovaných vo výkazoch účtovnej závierky (Hyránej, Grell, Nagy, 2014). Základným východiskom merania výkonnosti podniku je definovanie cieľov. Z pohľadu finančnej perspektívy tieto ciele sú zamerané na finančný úspech podnikovej stratégie (Hyránek, Grell, 2011). Marketingový mix možno charakterizovať ako uvedomelú kombináciu jednotlivých marketingových techník na dosiahnutie optimálnej stratégie (dlhodobého pôsobenia) a taktiky (krátkodobé opatrenia). Hlavná pozornosť marketingu, ktorá by mala riešiť problémy budúcnosti, sa preto zameriava na podnikovú stratégiu. Marketingový mix zahŕňa štyri hlavné nástroje marketingu (produkt, cena, propagácia, distribúcia), ktoré slúžia na uskutočňovanie dlhodobých a krátkodobých zámerov firmy. Nemalú úlohu v tomto procese zohrávajú aj obchodné značky, ochranné známky a dobré meno (goodwill). V bežnom živote sa stretávame s množstvom výrobkov a služieb. Pre ich lepšie vzájomné rozlíšenie sú tieto výrobky a služby opatrené ľahko rozpoznateľnými značkami alebo ochrannými značkami. Na rozdiel od ochrannej známky, obchodná značka nie je registrovaná, a preto nepožíva právnu ochranu ochrannej známky. V prípade jej napodobovania alebo zneužitia, vlastník značky nie je právne chránený. Zaregistrovaná obchodná značka je ochranná známka. Pod pojmom značka rozumieme meno, termín, označenie, dizajn, prípadne kombinácia týchto pojmov, ktoré slúžia k identifikácii výrobku, či služby a k ich odlíšeniu od konkurencie. Značka je teda taký typ produktu, ktorý dodáva výrobkom a službám ďalšie dimenzie, ktoré ich odlišujú od ostatných produktov vytvorených na uspokojenie tej istej potreby. To čo odlišuje značkový výrobok od neznačkového výrobku a to čo mu dáva hodnotu, je celkový úhrn pocitov zákazníka, ktorý je spojovaný s vlastnosťou produktu, jeho funkciou a v neposlednom rade so spoločnosťou, ktorá daný produkt ponúka (Keller, 2007). Hodnota značky z pohľadu zákazníka sa zvyšuje vtedy, keď má spotrebiteľ vysoké povedomie o značke, dobre ju pozná a v pamäti má silné, priaznivé a jedinečné asociácie spojené so značkou. V niektorých prípadoch stačí samotné povedomie k tomu, aby bola reakcia spotrebiteľov priaznivejšia, napr. v situáciách rozhodovania s nízkou mierou angažovanosti, kde sú spotrebitelia ochotní vyberať skôr podľa im známych značiek. Rovnako dôležitú úlohu zohráva v tomto procese aj dobré meno spoločnosti (goodwill). Nemôže existovať vysoko hodnotná značka, ktorá je spojená so zlým menom spoločnosti. Goodwill je najvýznamnejšou zložkou nehmotných aktív. Vytváranie goodwillu zvyčajne trvá veľmi dlhú dobu ale rovnako ako obchodná značka predstavujú veľmi

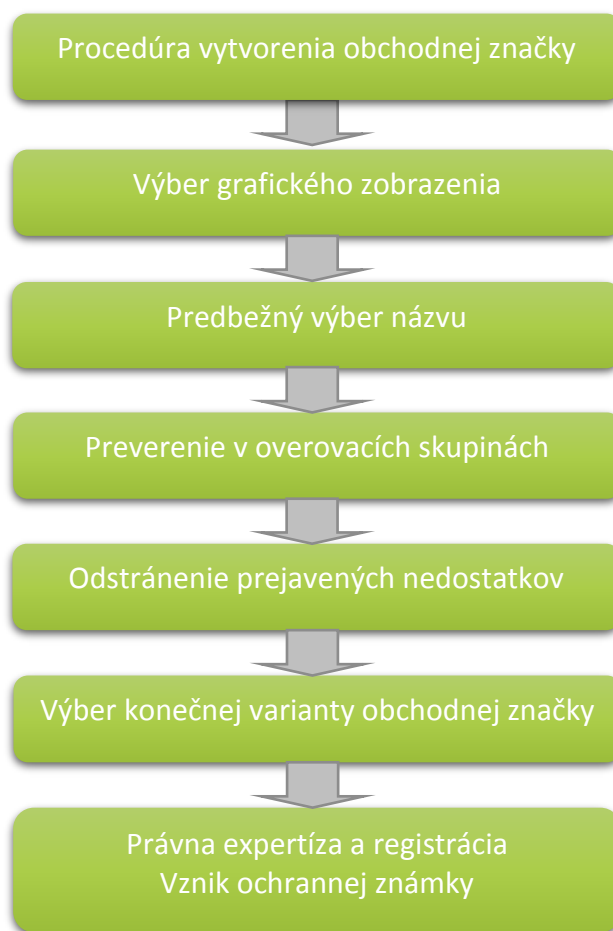
dôležité hodnoty podniku. Dalo by sa to vyjadriť aj slovami Johna Stuarta, bývalého prezidenta spoločnosti Quaker Oats Ltd.: „Pokiaľ by sa mal tento podnik rozdeliť, vzal by som radšej značku, ochranné známky a dobré meno spoločnosti a vy by ste si mohli nechať všetky ostatné hmotné veci – ja by som dopadol lepšie, než vy (Chernatony, 2009).“

II. Dôležité aspekty tvorby hodnoty značky a ochrannej známky

Značky, alebo rôzne druhy označení sa používali už v dávnom Egypte či období Antiky a to z rôznych dôvodov. Môžeme tu spomenúť napríklad označovanie keramiky či v otrokárskej spoločnosti aj označovanie otrokov. Plnili rôzne funkcie, ako napríklad: rozlišovacie, oznamovacie, kontrolne a podobne. Amfory boli označované výrobcov vína, oleja, alebo rybej omáčky. Znaky na amforách napríklad poskytovali podľa rímskeho práva ochranu pred zneužitím a dokonca aj právo na náhradu škody (Kyliánová, 2010). Vo feudálnej spoločnosti to boli rodové znaky, Erby, ktoré sa používali skoro na označenie všetkého majetku rodu. Postupne začali rôzne označenia využívať drobní remeselníci a obchodníci z čoho postupom času vznikli cechové znaky a neskôr samostatné označovanie svojich výrobkov bolo samozrejmosťou z dôvodu rozlišovania na trhu. Právo označenia (použitia značky) je súčasťou duševného vlastníctva. Duševné vlastníctvo môžeme charakterizovať, ako výlučné právo majiteľa (spolumajiteľov) zákonom definovaných, alebo vymedzených predmetov v medziach zákona tieto chrániť využívať a disponovať nimi nezávisle od oprávnení iných subjektov (Tatjaková, 2007). Značka sa nestane úspešnou hneď. Úspešnú značku treba vytvoriť a neustále obnovovať. Medzi základné prvky tohto procesu budovania úspešnej značky môžeme zaradiť: formulovanie stratégie na základe poznania toho, čo je jedinečným charakteristickým prvkom značky. Efektívna stratégia značky vychádza z dôkladného preskúmania jedinečného charakteristického určenia značky, jej „DNA“, ktorá predurčuje, ako sa na firmu budú zákazníci pozeráť a nakoľko bude firemná značka zodpovedať ich potrebám. Netreba však pozabudnúť, že značka je iba jedným z prvkov celkových komunikačných aktivít a preto by mala byť stratégia značky odrazom celkovej podnikovej stratégie (Tatjaková, 2007). Proces strategického riadenia značky začína jasným pochopením toho, čo má značka reprezentovať a akú by mala mať pozíciu s ohľadom na konkurenciu. Kotler definuje positioning značky, ako rozhodnutie o plánovanej ponuke a imidžu spoločnosti tak aby obsadila jasné a hodnotné miesto v mysli cieľového spotrebiteľa. Cieľom je teda umiestniť značku do mysli každého spotrebiteľa tak, aby maximalizovala potenciálne výhody firmy. Konkurenčný positioning značky znamená presvedčiť zákazníkov o výhodách značky oproti konkurencii a zároveň zmenšiť ich záujem o potenciálne nevýhody. Positioning často zahŕňa presný popis primeraných základných hodnôt značky a ich mantru. Základné hodnoty značky tvorí sústava abstraktných asociácií (vlastností a výhod), ktoré značku charakterizujú. Pre spresnenie toho čo značka reprezentuje nám pomôže definícia mantry značky, či inak esencia alebo sľub značky (Keller, 2007). Mantra značky je tvorená krátkym výrazom o troch až piatich slovách, ktoré vyjadrujú najdôležitejšie aspekty značky a ich základné hodnoty. Môžeme ju teda vnímať ako trvalú DNA značky. Sú to jej základné hodnoty a rysy vnímané zákazníkom spoločnosti. Základné hodnoty značky a mantra sú teda jej

srdcom. Dôležitým prvkom obchodnej značky je grafický symbol, ktorý umožňuje lepšie rozpoznávať obchodnú značku. Význam grafického symbolu je tak veľký, že v mnohých prípadoch samotný grafický symbol odsúva slovné označenie až na druhé miesto, prípadne ho vytesní úplne.

Obr. 1 Procedúra vytvorenia obchodnej značky a ochrannej známky
(Zdroj: vlastné spracovanie)

Procedúra vytvorenia obchodnej značky a jej testovanie obsahuje spravidla fázy: predbežný výber názvu (môže to byť existujúce slovo, alebo novo vytvorené slovo); výber grafického zobrazenia, fontov, dizajnu a celkovej kompozície značky; predbežné expertné ohodnotenie; obchodná značka sa preverí v overovacích skupinách – overuje sa jej asociatívnosť a možnosť všeobecného celkového prijatia značky; odstránenie prejavovaných nedostatkov a výber konečnej varianty obchodnej značky; právna expertíza a registrácia ochrannej známky podľa príslušného zákona o ochranných známkach v národnom registri, v registri Spoločenstva alebo v medzinárodnom registri. Ochranná známka patrí medzi najstaršie inštitúty priemyselného

vlastníctva. Význam ochrannej známky v trhovej ekonomike spočíva v ochrane súťažnej pozície vlastníka ochrannej známky a zároveň vo vytváraní optimálnych podmienok pre preniknutie na trh a udržaní sa na trhu (Dobišová, 1999). Zvyšovanie hodnoty obchodnej značky sa prejavuje v tržbách spoločnosti, ktorá ju vlastní (resp. využíva).

III. Stanovenie hodnoty ochrannej známky

Začiatky oceňovania značiek sú zaznamenané na koncom 80. rokov 20. storočia (Haigh, 2002). Oceňovanie značiek je na Slovensku nový sa rozvíjajúci odbor. Nástupom zmeny trhovej ekonomiky, sa zmenil aj pohľad na cenu značiek. Keď, že značka je nehmotné aktívum panovalo presvedčenie, že všetko čo presahuje hmotnú hodnotu majetku bolo označované, ako Goodwill. Ak sa má z obchodnej značky stať ochranná známka, je treba ju zaregistrovať, ale aj správne oceniť. Správne oceniť ochrannú známku je veľmi zložitý proces, a je na mieste pri oceňovaní požiť zároveň niekoľko oceňovacích metód, aby jej ocenenie bolo čo najpresnejšie. Medzi základné úlohy znaleckej činnosti patrí ohodnocovanie majetku (Harumová, 2003). V súčasnosti existujú rôzne dôvody, prečo stanovovať hodnotu ochrannej známky ako jednu z položiek nehmotného majetku. Rovnako ako ostatný majetok podniku aj hodnotu obchodnej značky, ktorú spoločnosť obstarala kúpou, možno odpisovať ako ktorýkoľvek iný majetok. Odpisy na daňové účely sú všeobecne najvýznamnejšie výdavky na získanie, udržanie a zabezpečenie príjmov daňových poplatníkov (Ďurinová, 2015). Väčšinou sa ale v praxi výdavky na tvorbu značky neaktivujú a ostávajú v nákladoch, čím však znižujú hodnotu podniku. Nehmotný majetok vytvorený vlastnou činnosťou sa okrem softvéru a nákladu na vývoj neaktivuje. Spôsob stanovenia hodnoty nehmotného majetku v Slovenskej republike je ustanovený právnym predpisom. Podľa tohto predpisu sa všeobecná hodnota nehmotných výsledkov výskumnej a obdobnej činnosti a všeobecná hodnota oceníteľných práv stanoví:

a) *metódou licenčnej analógie* v prípade licencií, patentov, ochranných známok a iných obchodovateľných súčastí nehmotného majetku, alebo

b) *metódou kapitalizácie odčerpateľných zdrojov*;

Základom je stanovenie dĺžky obdobia v rokoch, počas ktorého sa nehmotný majetok bude využívať; výpočet objemu odčerpateľných zdrojov, ktoré sa vytvárajú využívaním ohodnocovaného nehmotného majetku; stanovenie podielu, ktorý pripadá na ohodnocovaný nehmotný majetok podniku z vytváraných odčerpateľných zdrojov. *Všeobecná hodnota nehmotného majetku podniku ($V\check{S}H_{NIM}$) sa vypočíta podľa vzťahu:*

$$V\check{S}H_{NIM} = SH_{OZ} \cdot P_{NIM} \quad (1)$$

kde

$V\check{S}H_{NIM}$ – všeobecná hodnota nehmotného majetku podniku

Súčasná hodnota budúcich odčerpateľných zdrojov (SH_{OZ}) sa vypočíta podľa vzťahu:

$$SH_{OZ} = \sum_{t=1}^n \frac{OZ_t}{(1+i)^t} \quad (2)$$

kde

n – počet rokov používania know-how podniku [rok],

SH_{OZ} – súčasná hodnota budúcich odčerpateľných zdrojov ku dňu vypracovania znaleckého posudku [eur],

P_{NIM} – percentuálny podiel, ktorým sa ohodnocované know-how podieľa na tvorbe budúcich odčerpateľných zdrojov; do výpočtu sa dosadzuje v desatinnom tvare,

i – miera kapitalizácie v percentách vypočítaná podľa prílohy č. 1 časti 2, ktorá sa do výpočtu dosadzuje v desatinnom tvare.

Pre výpočet miery kapitalizácie je vhodné využiť model WACC:

$$i = (1 - d) \cdot N_{PK} \cdot \frac{PK}{CK} + N_{VK} \cdot \frac{VK}{CK} \quad (3)$$

kde:

i – je vypočítaná miera kapitalizácie v percentách, odrážajúca mieru rizika,

d – sadzba dane z príjmov v percentách,

N_{PK} – náklady spojené s využívaním požičaného kapitálu, t. j. úrok platený veriteľom,

PK – objem požičaného kapitálu,

N_{VK} – náklady vlastného kapitálu, t. j. očakávaný podiel na zisku za vklad vložený do podniku,

VK – objem vlastného kapitálu,

CK – celkový kapitál ($VK + PK$).

Pre výpočet nákladov vlastného kapitálu (VK) a koeficientu „Beta“ sa využíva model CAPM a vypočíta sa podľa vzťahu:

$$r_e = r_f + \beta_z \cdot (r_m - r_f) \quad (4)$$

kde r_e – je miera výnosu vlastného imania,

r_f – je bezriziková úroková miera, určená priemernou výnosnosťou štátnych dlhopisov s najdlhšou lehotou splatnosti ku dňu ohodnotenia.

$(r_m - r_f)$ – prémia za trhové riziko

Pri výpočte koeficientu „Beta“ sa vychádza z dvoch krokov:

krok:

$$\beta_N = \frac{\beta_S}{(1 + (1-d) \cdot \frac{CK_0}{VK_0})} \quad (5)$$

krok:

$$\beta_Z = \beta_N \cdot \left(1 + (1 - d) \cdot \frac{CK_1}{VK_1}\right) \quad (6)$$

Kde β_S - je sektorový koeficient beta (koeficient beta za odvetvie, v ktorom firma pôsobí),

β_Z - systematické trhové riziko vrátane vplyvu kapitálovej štruktúry, t.j. zadĺženého podniku

β_N - systematické trhové riziko bez vplyvu kapitálovej štruktúry, t.j. nezadĺženého podniku

CK_0 - cudzí kapitál v období 0 (úročený aj neúročený),

VK_0 - vlastný kapitál v období 0 (vlastné imanie),

V praxi sa využívajú viaceré prístupy na ohodnocovanie ochranných známk. Základné metódy, ktoré sa používajú na stanovenie hodnoty ochrannej známky sú:

Porovnávacie metódy - ohodnotenie ochrannej známky na základe porovnania s inými ochrannými známkami,

Nákladové metódy - ohodnotenie ochrannej známky na základe vynaložených nákladov na jej vytvorenie a zápis,

Výnosové metódy - ohodnotenie ochrannej známky na základe jej budúcich výnosov.

Výnosové metódy sa v praxi využívajú najčastejšie. K základným výnosovým metódam patria metóda miery zisku, reziduálna výnosová metóda, metóda predpokladanej straty výnosu a metóda licenčnej analógie (Malý, 2002).

Na ohodnotenie ochrannej známky pri použití metódy licenčnej analógie sa využíva vzorec:

$$\text{Hodnota ochrannej známky} = RV \cdot LP \cdot KZ \cdot PM \cdot KMK$$

kde

RV –rozsah výroby (tržby), ročný

LP – licenčný poplatok (poplatok môže byť stanovený rôznymi spôsobmi, či už ako percento zo zisku, percento z tržieb, kombináciou, napr. 20 - 40 % zisku)

KZ – koeficient zastarania, prípadne zhodnotenia známky

PM – podiel nehmotného majetku na výrobe – podiel vyrobených značkových výrobkov

KMK – koeficient miery kapitalizácie (prípadne koeficient diskontnej sadzby)

Predpokladáme, že v priebehu nasledujúcich 10 rokov spoločnosť dosiahne tržby 8 mil. eur, s ročným rastom 2 %, licenčný poplatok je na priemernej úrovni 1 % tržieb, ochranná známka chráni 100 % produkcie a s koeficientom zhodnotenia v tomto prípade neuvažujeme. Miera kapitalizácie so zohľadnením rizika je na úrovni 9 %. Hodnotu ochrannej známky stanovíme pri predpokladoch 5-ročnej životnosti a 10-ročnej životnosti.

Tabuľka 1 Výpočet hodnoty ochrannej známky

Rok	RV	LP	PM	Zdroj	KMP	Hodnota	Hodnota ochrannej známky
201x	8 000 000	80 000	100	80 000	0,9174	73392	
201x+1	8 160 000	81 600	100	81 600	0,8417	68683	
201x+2	8 323 200	83 232	100	83 232	0,7722	64272	
201x+3	8 489 664	84 897	100	84 897	0,7084	60141	
201x+4	8 659 457	86 595	100	86 595	0,6499	56278	322 766
201x+5	8 832 646	88 326	100	88 326	0,5963	52669	
201x+6	9 009 299	90 093	100	90 093	0,5470	49281	
201x+7	9 189 485	91 895	100	91 895	0,5018	46113	
201x+8	9 373 275	93 733	100	93 733	0,4604	43155	
201x+9	9 560 741	95 607	100	95 607	0,4224	40384	
10.rok	Hodnota ochrannej známky						554 368

Hodnota ochrannej známky vypočítaná metódou licenčnej analógie pri predpoklade jej používania po dobu 5 rokov je 322 766 € a pri 10-ročnej životnosti 554 368 €.

V odbornej literatúre sa možno stretnúť aj s novšími metódami ohodnocovania ochrannej známky. Aby bolo oceňovanie čo najpresnejšie je potrebné, aby postupy pri oceňovaní sa zaoberali nielen finančnou stránkou, ale brali do úvahy aj marketingové hľadiská. Takúto možnosť oceňovania nám ponúkajú viac modely, ktoré nazývame zložené. K takýmto a ďalším novým metódam patrí aj Metóda Interbrand, Metóda hodnoty pridanej značkou (BVA™), metódou „EquiTrend“, Marketingové hodnotenie- Ekvita značky, metódou BrandDynamics™ a ďalšie. Branding je spojený so smerovaním pozitívneho strategického vývoja spoločnosti, ktoré môžeme predikovať. Predikcia finančného zdravia podnikov bola vždy v centre pozornosti ekonómov, o tom svedčí aj skutočnosť, že ide o veľmi dynamický sa rozvíjajúcu oblasť finančnej vedy (Hyránek, Nagy, Grell, 2015).

IV. Stanovenie hodnoty goodwillu

Goodwill predstavuje dobrú povesť (dobré meno) podniku pre obchodných partnerov, finančné inštitúcie, verejnosť a spotrebiteľov v tuzemsku aj v zahraničí. Získava sa dlhodobým prístupom spoločnosti k zákazníkom a partnerom, vytvára sa najmä spoľahlivosťou pri dodávkach tovaru alebo poskytovaní služieb, dôsledným dodržiavaním všetkých zmluvných záväzkov. Je to vlastne súbor priaznivých atribútov, ktorými je podnik vybavený, ale ktoré

nemožno jednotlivo identifikovať a hodnotiť. Je vyjadrením špecifických vlastností podniku, jeho výnosovej sily a je relatívne konštantným zdrojom tvorby výsledku hospodárenia. Rozlišujeme viacero druhov goodwillu: všeobecný goodwill – všeobecná reputácia podniku, komerčný goodwill – vzťah klientely k podniku a k jeho výrobkom, úroveň výrobkov, príťažlivosť alokácie podniku k trhu, priemyselný goodwill – technologická vybavenosť podnikov, stabilita zamestnanosti, spokojnosť zamestnancov, finančný goodwill – dobré vzťahy s investormi a s finančnými inštitúciami, politický goodwill – dobré meno podniku u politických orgánov. Ekonomický jav označovaný „goodwill“ púta viac ako sto rokov pozornosť ekonomickej verejnosti. Vzhľadom k náročnosti pochopenia je predmetom diskusií, sporov a polarizovaných názorov na stránkach odbornej literatúry, na odborných konferenciách a inde. Napriek nejednotnosti názorov na goodwill ako účtovný fenomén, odborná ekonomická verejnosť musí mať na zreteli, že aplikácia konkrétnych pravidiel pre vykazovanie goodwillu môže mať závažný dopad na hodnotenie vykazovanej jednotky s významným vplyvom na základnú hodnotovú veličinu, ako je napríklad trhovú hodnotu akcií, ďalej na prístup ku zdrojom financovania aj na celkové povedomie verejnosti o podniku.

Pojem goodwill súvisí aj s akvizíciami podniku, pri ktorých dochádza k vlastníckym zmenám. Za podnik, ktorý nadobúdateľ získava, platí reálnu trhovú hodnotu stanovenú k dátumu výmennej transakcie, ktorej súčasťou je často aj „niečo navyše“ označované v ekonomickej teórii ako goodwill (u nadobúdateľa), resp. prémia (u predávajúceho). Goodwill je teda možné chápať ako hodnotu, ktorú nadobúdateľ je ochotný uhradiť v očakávaní budúceho ekonomického prospechu. Pri splynutiach a zlúčeníach obchodných spoločností ide o tzv. synergický efekt alebo úspory, ktoré sa týmto dosiahnu. Goodwill môže nadobúdať aj záporné hodnoty, ak kúpna cena akvizície je nižšia ako nadobúdateľov podiel na reálnej hodnote čistých aktív. Negatívny (záporný) goodwill tak vyjadruje očakávané budúce straty a je chápaný ako odložený výnos.

Pri výpočte hodnoty goodwillu podľa znaleckých predpisov postupujeme dvoma spôsobmi výpočtu. Údaje k výpočtu: pri stanovení hodnoty podniku majetkovou metódou bola hodnota majetku stanovená na 12 356 200 € a hodnota záväzkov na 10 954 644 €; Cash flow z podnikateľského zámeru v € v rokoch 20x až 20x+4 je uvedený v tabuľke 2. Miera kapitalizácie je 8 % p.a. Tempo rastu g je stanovené na 0,02. Miera rentability investovaného kapitálu je 5,58 % p.a.

Prvý spôsob výpočtu hodnoty goodwillu je rozdiel medzi hodnotou podniku vypočítanou podnikateľskou metódou ($V\check{S}H_P$) a hodnotou podniku vypočítanou majetkovou metódou $V\check{S}H_M$:

1. výpočet hodnoty podniku podnikateľskou metódou

Tabuľka 2 Výpočet hodnoty odčerpateľných zdrojov podnikateľskou metódou

rok	Cash flow	Diskontný faktor	Súčasná hodnota cash flow
200x	85 600	0,9259	79 259
200x+1	88 200	0,8573	75 617
200x+2	90 100	0,7938	71 524
200x+3	92 400	0,7350	67 917
200x+4	84 200	0,6806	57 305
200x+5	96 000		351 623

Výpočet odčerpateľných zdrojov (H_{OZ}) podľa vzorca:

$$H_{OZ} = \sum_{t=1}^n \frac{OZ_t}{(1+i)^t} = \frac{85600}{(1+0,08)} + \frac{88200}{(1+0,08)^2} + \frac{90100}{(1+0,08)^3} + \frac{92400}{(1+0,08)^4} + \frac{84200}{(1+0,08)^5} = 351\,623 \text{ €}$$

Pokračujúcu hodnotu (H_P) sa stanovíme podľa vzorca:

$$H_P = \frac{OZ_{n+1}}{i-g} \cdot \frac{1}{(1+i)^n} = \frac{96000}{0,08-0,02} \cdot \frac{1}{(1+0,08)^5} = 1\,088\,933 \text{ €}$$

$$V\check{S}H_P = H_P + H_{OZ} = 351\,623 + 1\,088\,933 = 1\,440\,556 \text{ €}$$

Všeobecná hodnota podniku ($V\check{S}H_P$) stanovená podnikateľskou metódou je 1 440 556 €

2. výpočet hodnoty podniku majetkovou metódou

$$V\check{S}H_M = \sum_{i=1}^n V\check{S}H_{ZMi} - V\check{S}H_{CZ} = 12\,356\,200 - 10\,954\,644 = 1\,401\,556 \text{ €}$$

Výpočet všeobecnej hodnoty podniku majetkovou metódou vyzerá podľa vzorca jednoducho, ale stanovenie uvedených dvoch položiek a to sumy všetkých zložiek majetku a celkovej sumy cudzích zdrojov je problematické a oveľa náročnejšie ako napr. stanovenie hodnoty majetku podnikateľskou metódou. Stanovenie jednotlivých zložiek majetku si vyžaduje viac znaleckých profesií podľa štruktúry majetku spoločnosti.

3. výpočet hodnoty goodwillu

$$V\check{S}H_G = V\check{S}H_P - V\check{S}H_M = 1\,440\,556 - 1\,401\,556 = 39\,000 \text{ €}$$

Druhý spôsob výpočtu hodnoty goodwillu je súčasná hodnota rozdielu medzi hodnotou odčerpateľných zdrojov (OZ_t) a súčinom miery rentability investovaného kapitálu (i_1) a všeobecnej hodnoty majetku podniku ($V\check{S}H_M$). Pri výpočte postupujeme podľa vzorca:

$$\begin{aligned}
 V\check{S}H_G &= \sum_{t=1}^n \frac{OZ_t - (i_1 \cdot V\check{S}H_M)}{(1 + i_2)^t} \\
 &= \frac{85\,600 - (0,0558 \cdot 1\,401\,556)}{(1 + 0,08)} + \frac{88\,200 - (0,0558 \cdot 1\,401\,556)}{(1 + 0,08)^2} \\
 &\quad + \frac{90\,100 - (0,0558 \cdot 1\,401\,556)}{(1 + 0,08)^3} + \frac{92\,400 - (0,0558 \cdot 1\,401\,556)}{(1 + 0,08)^4} \\
 &\quad + \frac{84\,200 - (0,0558 \cdot 1\,401\,556)}{(1 + 0,08)^5} = \mathbf{39\,366\,€}
 \end{aligned}$$

Pri výpočte obidvoma spôsobmi dostaneme približne rovnakú hodnotu goodwillu 39 000 €. Goodwill môžeme charakterizovať ako jav alebo výsledok. Ako jav sa goodwill charakterizuje ako súbor priaznivých atribútov, ktorými je podnik vybavený, ale ktoré nemožno jednotlivo identifikovať a hodnotiť. Ako výsledok vyjadruje goodwill ekonomický výnos, ktorý je niečím viac, ako len očakávaným výnosom z prevádzkovej činnosti.

V. Záver

Každá spoločnosť musí mať obchodné meno, pod ktorým vystupuje do obchodných vzťahov. Pokiaľ ale vyrába viacero výrobkov alebo poskytuje viacero služieb, je nevyhnutné tieto od seba odlíšiť. Na to slúži obchodná značka. Pre úspešnosť firmy, hlavne pre stredné a veľké podniky, je obchodná značka nevyhnutná pri podnikaní. Aj v dôsledku súčasnej krízy sme nútení čeliť skutočnosti prehlbovania regionálnych rozdielov (Nagy, 2016). Tieto rozdiely môžu meniť postoje k značkovým produktom, z dôvodu ich vyššej ceny. Väčšina spotrebiteľov ich však preferuje. Dlhoročné skúsenosti a vzťahy firiem s okolím vplývajú na hodnotu obchodnej značky a tá im zaručuje ich budúcu úspešnosť, prevažne pri zavádzaní nových výrobkov na trh. Inštitút, ktorý zabezpečuje ochranu pred neoprávneným používaním obchodnej značky inými subjektmi sa nazýva ochranná známka, ktorá sa nadobúda registráciou na príslušnom úrade. V posledných desaťročiach značky získali v ekonomike silné postavenie. Ich hodnota v trhovej ekonomike je nesporná. Hodnota značiek sa neprejavila iba v ekonomických ukazovateľoch, ale môžeme ju jasne vidieť ako sa pevne usadila aj v mysliach spotrebiteľov. Ľudia s prestížou sú ochotní za známe značky zaplatiť viac a čo je podstatné, že ich dlhodobé postavenie na trhu pridáva na hodnotu. Značka vo svojej podstate, ako rozlišovací nástroj je tak pevne zakorenená v našich životoch, že jej absencia je nemožná. Ekonomický jav označovaný „goodwill“ púta viac ako sto rokov pozornosť ekonomickej verejnosti. Vzhľadom k náročnosti pochopenia je predmetom diskusií, sporov a polarizovaných názorov na stránkach odbornej literatúry, na odborných konferenciách a inde. Napriek nejednotnosti názorov na goodwill ako účtovný fenomén, odborná ekonomická verejnosť musí mať na zreteli, že aplikácia konkrétnych pravidiel pre vykazovanie goodwillu môže mať závažný dopad na hodnotenie vykazovanej jednotky s významným vplyvom na základnú hodnotovú veličinu, ako je napríklad trhovú hodnotu akcií, ďalej na prístup ku zdrojom financovania aj na celkové povedomie verejnosti o podniku.

Tento príspevok je výstupom riešenia grantovej úlohy VEGA č. 1/1071/12 Verification, and implementation of modeling business performance in financial decision-making tools.

Referencie a citácie

- ĎURINOVÁ, I.: The Depreciation policy in the context of income tax in Slovakia in terms of businesses. In *10th International Scientific Conference Financial management of Firms and Financial Institutions, Proceedings (Part I.), 7th - 8th september 2015, Ostrava, Czech Republic* - Ostrava : VŠB – TU of Ostrava, 2015 p. 241-248.
- FORET, M., PROCHÁZKA, P., UBÁNEK, T.: Marketing – základy a princípy. 1.vydanie. Brno : Computer Press, a.s., 2005.
- HARUMOVÁ, A.: Možnosti uplatnenia metódy EVA pri ohodnocovaní pohľadávok. In *Ekonomický časopis*. Bratislava : Slovak Academic Press, 2003, Vol. 51, No. 4, p. 461-474.
- HYRÁNEK, E. - GRELL, M. - NAGY, L.: *Nové trendy merania výkonnosti podniku pre potreby finančných rozhodnutí*. 1. vydanie. Bratislava : Vydavateľstvo EKONÓM, 2014.
- HYRÁNEK, E. - NAGY, L. - GRELL, M.: Predikčné modely vo vybraných krajinách. In *Podnikové financie vo vede a praxi : zborník vedeckých statí*. - Bratislava : Vydavateľstvo EKONÓM, 2015. p. 101-106.
- HYRÁNEK, E. - GRELL, M.: Nové súvislosti v metodike Balanced scorecard. In *Výsledky riešenia končiacich grantových úloh VEGA 1/0261/10, 1/0872/09, 1/0384/10, 1/0415/10 : zborník vedeckých statí*. - Bratislava : Vydavateľstvo EKONÓM, 2011. p. 12-16.
- CHERNATONY, D. L.: *Značka: od vize k vyšším ziskům*. Brno : Computer Press, 2009.
- KELLER, K.: *Strategické řízení značky*. 1.vydanie. Praha : Granada Publishing, a.s., 2007.
- KOTLER, P., ARMSTRONG, G.: Marketing. 1. vydanie. Praha : Grada Publishing, a.s., 2004.
- KYLIÁNOVÁ, D. et al.: *Hodnota značky a jej podiel na nehmotnom majetku podniku*. Banská Bystrica : Úrad priemyselného vlastníctva SR, 2010.
- MALÝ, J.: *Obchod nehmotnými statky. Patenty, vynálezy, know-how, ochranné známky*. 1. vydanie. Praha : C.H.Beck. 2002.
- MEDVEĎ, J., KOVÁČOVÁ, Z.: *Finančný a bankový marketing*. 1. vydanie. Bratislava : SPRINT – vydavateľská, filmová a reklamná agentúra, 2003.
- NAGY, L.: From Intenpendent Slovakia Central Bank Polici to the Monetary Polici of the Euro Area. Hungari, Budapest : *Public Finance Quartertli* 2016/1, Wol. 61. p. 49 – 64. 2016.
- Vyhláška 492/2004 Z. z. o stanovení všeobecnej hodnoty majetku v znení neskorších predpisov
- TAJTÁKOVÁ M., a kol.: *Imidž slovenských produktov v prostredí európskeho trhu*. 1. vydanie Bratislava : Vydavateľstvo EKONÓM, 2007.

KREATIVITA CEZ PRIZMU KOGNITÍVNEHO POHĽADU A JEJ MIESTO A ÚLOHA V CUDZOJAZYČNEJ VÝUČBE

Daniela Müglová, Eva Malá, Eva Stranovská, Katarína Chválová

Katedra translatológie, Katedra lingvodidaktických a interkultúrnych štúdií, Katedra germanistiky, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Štefánikova 67, 949 74 Nitra, dmuglova@ukf.sk; emala@ukf.sk; estranovska@ukf.sk; katarina.chvalova@ukf.sk

Abstract

The authors' intention is to briefly analyse the causes of an insufficient creative approach in the teaching process, to give concise characteristics of creativity from a cognitive point of view, to present the possibilities of its development on a general level, to describe and document the strategies and techniques of the creative thinking support in the selected examples applied in foreign language lessons.

Keywords

creativity, divergent thinking, creativity theories, creativity strategies

Abstrakt

Intenciou nášho príspevku je stručne analyzovať príčiny nedostatku kreatívneho prístupu vo výučbe, koncízne charakterizovať kreativitu z kognitívneho pohľadu, prezentovať možnosti jej rozvoja vo všeobecnej rovine, podrobnejšie popísať a na vybraných ukážkach dokumentovať stratégie a techniky podpory tvorivého myslenia, s ktorými pracujeme na hodinách cudzojazyčnej výučby.

Kľúčové slová

kreativita, divergentné myslenie, teórie tvorivosti, stratégie tvorivosti

JEL Classification

I2

Úvod

Princípy tvorivo-humanistickej výučby, ktoré v súčasnosti predstavujú základný rámec pedagogického pôsobenia, už vo svojom názve explicitne proklamujú kreatívny prístup k celému výchovno-vzdelávaciemu procesu. Reálna prax prípravy budúcich učiteľov pre základné a stredné školy a nadväzne aj medzinárodné testovania učebných výsledkov žiakov základných a stredných škôl však ukazujú, že v tomto smere máme v našom vzdelávacom procese ešte veľké rezervy. Je evidentné, že model konštruktívno-kognitívnej a kreatívnej koncepcie vyučovania, ktorý spĺňa kritériá aktuálnych požiadaviek na vzdelávanie sa ešte dostatočne nereflektuje v bežných podmienkach školy. Jednou z ciest ako zatraktívniť a zefektívniť edukačný proces je väčšia integrácia do výučby tvorivých učebných metód

a stratégií, ktoré by zvýšili vnútornú motiváciu žiaka/študenta a podnietili ho nielen k stereotypnej reprodukcii osvojeného učiva, ale aj k aktívnej, kreatívnej spolupráci.

Kreativita ako taká je vlastná každému jednotlivcovi a sprevádza každú ľudskú činnosť, rozdiely sú len v miere jej zastúpenia v konkrétnom konaní a v osobnostnej charakteristike daného jedinca. Výhodou tohto ľudského potenciálu je fakt, že sa dá rozvíjať. Transmitterom kreatívneho prístupu v pedagogickom procese musí byť učiteľ. Na to, aby dokázal stimulovať tvorivý potenciál u svojich žiakov, musí ho najskôr sám rozvíjať a poznať techniky a stratégie, ktoré ho aktivujú (Fandelová, Gadušová, Lomnický, 2016). V akademickej príprave budúcich učiteľov preto považujeme za dôležité zamerať sa práve na rozvoj tohto potenciálu. Kreativitu v kontexte cudzojazyčnej výučby chápeme ako zručnosť, ktorá by mala byť súčasťou vzdelávania na všetkých učiteľských fakultách. Po absolutóriu ju považujeme za neoddeliteľnú súčasť hodnotenia učiteľov. Preto sme túto zručnosť ako jednu z dôležitých zložiek kompetenčného profilu učiteľa zaradili aj do portfólia hodnotiacich kritérií, ktoré zostavujeme v rámci projektu APVV *Hodnotenie kompetencií učiteľov*. Súhlasíme totiž s názorom Torranca (1995), ktorý v podstate kladie znak rovnosti medzi kreativitu učiteľa a efektívnosť jeho pedagogického pôsobenia.

Analýza príčin nedostatočného prístupu k rozvoju kreativity

Príčiny nedostatočného rozvoja kreativity vidíme predovšetkým v troch faktoroch, ktoré majú spoločného menovateľa v absencii proporcionálnejšieho rozdelenia medzi:

- 1) reproduktívnymi a produktívnymi (tvorivými) formami poznávania. Disproporcia v prospech, mechanického, resp. imitatívneho osvojovania si učiva neumožňuje dostatočne rozvíjať nosné atribúty kreativity, akými sú: schopnosť poznávať predmety a javy v nových kontextoch a netradičným spôsobom (*originalita, nová kombinácia*), zmysluplne ich používať neobvyklým spôsobom (*flexibilita*), schopnosť otvorene vnímať problémové situácie (*senzitivita*), odchyľovať sa od stereotypných schém myslenia (*premennosť*) a schopnosť reflexívne prejavovať svoju individualitu bez ohľadu na všeobecné normy a pravidlá (*nonkonformizmus*).
- 2) v zjavnej preferencii kognitívnych aspektov vzdelávania, zameraných primárne na porozumenie, štruktúru vedomosti, prípadne pamäť a zanedbávanie emocionálneho prežívania získaných poznatkov. Pre rozvoj kreativity a autentického osvojovania si cudzieho jazyka považujeme za mimoriadne dôležité venovať vo výučbe pozornosť aj emocionálnej dimenzii poznávania. Na fakt, že tvorivé činnosti spočívajú nielen na kognitívno-rationálnych procesoch, ale že sú sprevádzané aj imaginatívno-emotívnymi činnosťami upozorňujú viacerí odborníci. Kreatívna funkcia imaginácie spočíva v tom, že pomáha riešiť nové problémy, u ktorých subjekt ešte nemá doposiaľ vypracované postupy (porovnaj Čačka 1999). Kognitívne (racionálne) a emotívne (citové) edukačné pôsobenie na osobnosť žiaka vytvára synergetický efekt, pretože ako konštatuje Thagard (2001), na kognitívne procesy má nezanedbateľný vplyv práve emočné naladenie jedinca.

- 3) v nenáležitom vytváraní dichotómie hra – práca, ktoré nepredstavujú kontrárne, ale skôr inkluzívne kategórie. Na túto skutočnosť upozornil už v r. 1962 Torrance, keď konštatoval, že jednou z bariér rozvoja tvorivosti môže byť pripisovanie nadmernej vážnosti školskému učeniu. Naopak, humor ako istú formu nadľahčenia vážnosti vzdelávacieho procesu považuje za významný faktor stimulácie tvorivosti. Je to prirodzené, pretože medzi základné pozitíva humoru patrí eliminácia stresorov vo vyučovaní, navodenie priateľskej klímy v triede a harmonizácia vzťahov medzi subjektom a objektom vzdelávacieho procesu. Práve takáto atmosféra predstavuje efektívnu bázu na rozvoj kreatívneho potenciálu žiaka. Úlohou humoru a jeho vplyvom na jednotlivé faktory poznávania a osvojovania si vedomostí sa zaoberali viacerí odborníci. Skúmali korelácie humor vs. pozornosť, humor vs. pamäť a sporadické, staršie i novšie štúdie boli venované aj vzťahu medzi humorom a kreativitou (porovnaj napr. Ziv 1976; Huss 2008). Je zaujímavé, že kým v ostatných faktoroch sa v empirických výskumoch nedosiahli preukazné výsledky, pozitívny vplyv humoru na rozvoj kreativity sa potvrdil jednoznačne (porovnaj Šedová,). Už Ziv v roku 1976 dospel k záveru, že humor stimuluje divergentné myslenie, ktoré je základom kreativity.

Psychológia tvorivosti, jej zdroje a smerovanie

V minulosti sa kreativita vnímala skôr ako vrodená vlastnosť a nie ako faktor, ktorý sa dá stimulovať a rozvíjať. Odkedy sa psychoanalytická behavioristická psychológia správania venuje skúmaniu kreatívneho myslenia, tvorivosť sa začala vnímať ako prirodzené ľudské správanie (Roweton, 1972).

Psychológia tvorivosti ako samostatná oblasť vedeckého poznávania má však krátku históriu. Moderný a veľmi intenzívny systematický výskum tvorivosti sa datuje od roku 1950. Jeho základy položil v USA profesor J. P. Guilford, vtedajší prezident Americkéj psychologickej spoločnosti (APA) svojím inauguračným vystúpením pod názvom *Creativity*. Poukázal v ňom na zanedbávanie tejto životne dôležitej psychologickej problematiky ako v teórii, tak aj v praxi. Jeho zásluhou sa začalo rozlišovať medzi konvergentným a divergentným myslením. Tradičné, konvergentné, sylogické myslenie je poplatné myšlienkovým modelom: ak $A=B$, a ak $B=C$, potom $A=C$ a má vždy len jedno riešenie. Je to binárne myslenie typu áno - nie. Kreatívne, divergentné, laterálne myslenie nie je založené na kauzálnom-logickom princípe. Zohľadňuje viacero perspektív a pripúšťa variabilitu riešení, čím umožňuje vidieť známe veci v nových kontextoch a v novej perspektíve. Divergentné myslenie navyše prekračuje kategoriálne myslenie a dochádza k metaforickému reťazeniu, t. j. jeden mentálny obraz (scéna) prechádza do iného. Tento metaforický proces semiózy je veľmi dôležitý aj pre stimuláciu kreativity v cudzojazyčnej výučbe.

V bývalom Československu sa psychológia tvorivosti začala postupne rozpracovávať až koncom šesťdesiatych, začiatkom sedemdesiatych rokov. K prvým prácam, ktoré sa stali základom pre jej vznik, patria: Popperová (Jurčová): *Niektoré psychologické problémy tvorivých schopností*, 1969, Hlavsa, Jurčová, 1978: *Psychologické metódy zisťovania tvorivosti*,

Psychodiagnostické a didaktické testy a iné. K rozvoju výskumných aktivít na Slovensku významne prispelo vytvorenie celoslovenských noriem pre Torranceho test tvorivého myslenia TTCT (Jurčová, 1984a, b).

Pre psychológiu tvorivosti sú kľúčové dva znaky, bez zohľadnenia ktorých sa nezaobíde žiadne psychologické vysvetlenie kreativity. Ide o novosť (*novelty*) a hodnotu (*value*). Napriek rôznorodosti pohľadov a paradigiem, ktorými sa súčasná psychológia tvorivosti vyznačuje, sú novosť a hodnota považované za esenciálne. Novosť je znak, ktorý reprezentuje odlišnosť tvorivosti od iných psychologických fenoménov, kým hodnota vypovedá o jej významnosti.

Koncepty malá tvorivosť (*Little C*) a veľká tvorivosť (*Big C*) by mohli napomôcť k precíznejším vymedzeniam tvorivosti. Malá tvorivosť sa vyznačuje krátkodobými (*day-to-day*) dôsledkami a jej dosah pre iných ľudí je ohraničený na bežné situácie a problémy. Veľká tvorivosť predstavuje významný prínos pre spoločnosť, jej dosah je nadčasový, nezaniká so situáciou, v ktorej bola vytvorená, ale stáva sa trvalou súčasťou databázy objavov, vynálezov, umeleckých aktivít a pod. Odlišnosť malej a veľkej tvorivosti potom spočíva predovšetkým v ich rozdielnom sociálnom dosahu, resp. vo významnosti, ktorou vstupujú do povedomia užšieho (malá tvorivosť) alebo širšieho (veľká tvorivosť) okruhu ľudí. V súvislosti s výučbou považujeme stimuláciu tzv. malej kreativity v školských podmienkach, t. j. v interakcii učiteľ – žiak/študent, resp. skupina žiakov za základ, za metaforicky povedané, odrazový mostík, pre potenciálny rozvoj veľkej kreativity v dospelosti, kde tvorivý jedinec vytvára originálne a užitočné produkty aj v širšej sociálnej interakcii. Schopnosť tvorivo myslieť sa v súčasnej spoločnosti vyzdvihuje ako jedna z hodnotných charakterových vlastností a tiež požadovaných psychologických charakteristík (Lewis, 2008, Reid 2014). V týchto intenciách sa považuje za dôležitú zručnosť, ktorá by sa mala rozvíjať nielen v škole, ale aj počas mimoškolských aktivít (Williams, 2002).

Kognitívne teórie tvorivosti

Tak ako v minulosti, aj v súčasnosti naďalej pretrvávajú kognitivistické prístupy ku skúmaniu, vysvetľovaniu a rozvíjaniu tvorivosti. Tieto teórie sa snažili objasniť rôzne aspekty myslenia a procesy, ktoré vplývajú na tvorivé činnosti, pretože zohľadňovali vplyv kognitívneho štýlu na kreatívne myslenie. Výskum sa zameriaval na vzťah rôznych štýlov a stratégií a ich súvis s kreativitou (Crompton, 1992 : 43 et passim). Pozornosť sa taktiež venovala myšlienke kognitívnej paradigmy a dynamických procesov, vplývajúcich na kreativitu. Tieto procesy môžu byť zastúpené vzájomným prepojením kognitívnych, emocionálnych a sociálnych/osobnostných faktorov (ibid).

Eysenck a Keane (2008) považujú za kľúčové v procese kreativity: mentálnu stimuláciu, využívanie analógií a metódu testovania hypotéz. Sternberg (2009) upozorňuje na problematiku mentálneho nastavenia ako prekážky tvorivosti. Jedinci majú tendenciu priradovať novému riešeniu úlohy určité mentálne nastavenie. Mentálne nastavenie môže predstavovať zablokovanie, fixáciu, či stereotyp. Pokiaľ majú jedinci zablokované mentálne

nastavenie, fixujú sa na stratégiu, ktorá sa osvedčila pri riešení viacerých úloh a nedokážu postrehnúť, že na riešenie ďalšej úlohy už overená stratégia nemá dostatočný kreatívny potenciál. Dacey a Lennon (2000) uvádzajú desať vlastností, ktoré majú vplyv na tvorivý proces: tolerancia voči dvojznačnosti, resp. nejednoznačnosti situácie, stimulačná sloboda, funkčná sloboda, flexibilita, ochota riskovať, preferencia chaosu, oddialenie uspokojenia, upustenie od rodových stereotypov, vytrvalosť, odvaha. Jurčová (2006) uvádza, že problém nie je v tom, či zistené charakteristiky vystihujú tvorivú osobnosť alebo nie, ale aká je ich jedinečná konštelácia u jednotlivcov a ich prepojenie na situácie a reálne činnosti.

Aj v súčasnom chápaní, definovaní či hodnotení tvorivosti sa neustále využívajú špecifické schopnosti, resp. kategórie definované Guilfordom (1968). Tento kognitívny aspekt nebol doteraz prekonaný a neustále sa v praxi využíva. Ide o nasledovné kategórie:

Figurálna a sémantická elaborácia – žiak/študent má v názornej aj v abstraktnej rovine spracovať nejaký námet, schému, dokresliť figúru, vymyslieť postup a pod

Slovná plynulosť (fluencia) – žiak/študent má napr. rýchlo vymenovať slová končiacie sa alebo začínajúce sa určitými hláskami. Ide o schopnosť pohotovo si vybavovať zo svojej slovnej zásoby množstvo slov s určitou charakteristikou, bez ohľadu na ich sémantický obsah.

Ideačná plynulosť - ideáciou sa tu rozumejú predstavy alebo pojmy; žiak/študent si má vybaviť pojmy alebo predstavy určitej kategórie.

Spontánna obrazová flexibilita - sa týka pružnosti vnímania a predstavovania si, ktorá sa prejavuje napr. schopnosťou dospieť rýchlo k určitej optickej inverzii (stretávame sa s ňou napr. v kreslených filmoch pre deti, kde sa rýchlo mení jedna figúrka za inú, poprípade dochádza k celej sekvencii takýchto zmien).

Spontánna sémantická (významová) flexibilita - ide o pružnosť (flexibilitu) významu, resp. komplexných obsahov, ktorá sa prejavuje napr. schopnosťou pohotovo vytvoriť nový variant k obsahu, resp. záveru nejakého literárneho diela, vymyslieť alternatívne použitie určitého predmetu, redefinovať, modifikovať určitú informáciu a pod

Asociačná plynulosť - je schopnosť rýchlo si vybavovať asociácie k určitému podnetu, napr. nachádzať k daným lexikálnym jednotkám synonymá, resp. antonymá, ale aj dopĺňať vo vete slovné laky alebo chýbajúci obrazový prvok v určitom vizuálnom podnete.

Expresívna plynulosť (fluencia) – ide napr. o spôsobilosť vymyslieť rýchlo krátke vety z danej zostavy písmen, pohotovo vytvoriť slová z určitých koncoviek na princípe retrográdneho slovníka a pod.

Obrazová adaptívna flexibilita – sa týka spôsobilosť rekonštruovať dané obrazce. Prejavuje sa napr. v úlohách, pri ktorých treba v známej kresbe zistiť zamaskovanú figúru, t. j. reorganizovať súbor vizuálnych podnetov a pod.

Symbolická adaptívna flexibilita - ide o sémantickú transformáciu (napr. transformácia správy obmedzená určitými podmienkami).

Originalita – žiak/študent má napr. rozprávať krátku poviedku na nejakú tému alebo k danej obrazovej scéne, alebo je jeho úlohou vymenovať najmenej pravdepodobné dôsledky určitej činnosti a pod. Pri hodnotení sa posudzuje sa pôvodnosť výkonu.

Mnohé z uvedených kategórií sú aplikovateľné aj na cudzojazyčnú výučbu a efektívne sa v nej využívajú.

Novšie prístupy k tvorivosti akcentujú transdisciplinárny rozmer kreativity. Ide vlastne o synergiu poznatkov z rôznych oblastí, ktoré môžu byť založené aj na kauzálnno-logickom princípe a ich následné generovanie do nových poznatkov, spĺňajúcich kritéria novosti, hodnoty a sociálnej užitočnosti. Jedným zo spôsobov, ako sa môže rozvíjať kreatívne transdisciplinárne myslenie je prepojenie súboru logických a verbálnych zručností. Je to súbor kognitívnych nástrojov, ktoré v r. 1999 vytvoril profesor fyziológie na Michagentskej univerzite, nositeľ ceny Sparks, známej viac pod názvom „Veľký génus“ - R. S. Root-Bernstein. Patria k nim:

- 1) **Pozorovanie**, ktoré si vyžaduje nielen samotnú obzerváciu, ale aj zobrazovanie, t. j. kľúčové momenty porozumenia. Pri porozumení je potrebné venovať osobitnú pozornosť informáciám, ktoré sa získali piatimi zmyslami a stavať na prirodzenú zvedavosť. Po procese pozorovania nasleduje vizualizácia, ktorá sa opisuje ako schopnosť pripomínať si dojmy, ktoré pozorujeme, bez toho, aby boli prítomné vonkajšie stimuly. Jednotlivci si môžu predstavovať rozličné veci prostredníctvom rôznych zmyslov: vizuálnych, sluchových, čuchových, chuťových a kinestetických vnemov. Pozorovanie ako aj vizualizácia sa môžu zlepšovať nácvikom.
- 2) **Tvorba vzorov**. Tento nástroj funguje na základe rozpoznávania a vytvárania vzorov. Rozpoznávanie predstavuje analytickú časť procesu tvorby, zatiaľ čo samotné vytváranie predstavuje tvorivú, inovačnú hru. Proces formovania vzorov začína, keď sa pravidelne kombinujú rozličné zložky a procesy s cieľom vytvoriť nejaký vzor. Kreativní spisovatelia a básnici sa spoliehajú na vedomosti o lingvistických vzoroch a štruktúrach, ktoré im pomáhajú vymyslieť fiktívny príbeh, či vytvoriť originálnu báseň.
- 3) **Abstraktné myslenie** - predstavuje schopnosť zachytiť základnú podstatu veci. Najdôležitejšou časťou tohto procesu je analogizácia a schopnosť nájsť podobné črty medzi vecami, ktoré sa od seba líšia.

- 4) **Prepojené myslenie** (stotožnenie sa s niekým). Aplikácia tohto nástroja obvykle súvisí s dvoma zručnosťami – kinestetickou a empatickou. Kinestetické myslenie predstavuje myslenie rečou tela, pri ktorom žiaci/ študenti nielen opisujú to, čo vidia, ale aj to, čo vnímajú. Ďalším stupňom prepojeného myslenia je empatia, pri ktorej si študenti majú predstaviť seba v „koži niekoho iného“, resp. „prevteliť sa“ do niekoho iného.
- 5) **Modelovanie** je nástroj, ktorý vychádza z informácií získaných pomocou predchádzajúcich kognitívnych nástrojov. Vychádza z používania analógií a aparátu priestorového myslenia, ktoré zobrazuje naše myslenie vo vzťahu k priestoru a času. Priestorové myslenie sa spája s abstraktným myslením a analógiami. Prispieva k vytváraniu modelov vecí a procesov, ktoré môžu pomôcť objasniť chápanie skutočného sveta.
- 6) **Hra** v sebe zahŕňa zapájanie vedomostí, reči tela, mysle a taktiež predstavuje schopnosť precítiť pôžitok z ich realizácie. Keď sa tvoriví a invenční jedinci pohrávajú s rôznymi myšlienkami alebo konceptmi, naskytne sa im jedinečná príležitosť objaviť nové spôsoby myslenia. Kreatívni ľudia sa v rôznych disciplínach často odvolávajú na hodnotu hry. Prostredníctvom hry majú žiaci/študenti skvelú príležitosť premeniť myšlienky na tvorivé činy alebo nové znalosti.
- 7) **Syntéza** je finálnym kognitívnym nástrojom, ktorý spája nástroje opísané vyššie. Predstavuje zoskupenie rôznych spôsobov poznávania do syntetizovaného poznania. Keď niečomu dokonale rozumieme, naše pocity, zmysly, znalosti a skúsenosti sa spájajú do mnohotvárneho a súdržného druhu poznania. Tento tvorivý proces obvykle opisujú umelci, spisovatelia a vedci, keďže práve oni spájajú týchto päť zmyslov a emócií do celku, cez estetické a intelektuálne zážitky. Ak sú myslenie a cítenie navzájom prepojené, kreatívne a intelektuálne procesy sa stávajú intenzívnejšími a môžeme ich označiť ako syntetizujúce.

Všeobecné metódy a stratégie rozvíjania tvorivého potenciálu žiakov

Stimulácia a rozvíjanie tvorivého potenciálu žiakov/študentov predstavuje samostatnú široko rozvetvenú oblasť tvorivosti. Práve túto oblasť výskumu tvorivosti považujeme za kľúčovú. Nosným zmyslom psychológie tvorivosti je nájsť spôsoby, ako objaviť v každom jedincovi jeho vlastné zdroje, potenciál tvorivej činnosti, pomôcť mu uvoľniť ich a rozvinúť. Existujú rôzne postupy tvorivého riešenia problémov. Medzi najznámejšie patria metódy založené na princípoch klasického brainstormingu a jeho rôznych modifikácií a heuristických stratégií tvorivého riešenia problémov, napr. (*klasický brainstorming* A. F. Osborna, *jeho písomná varianta brainwriting*, *synektika* W. J. J. Gordona, *metóda Philips 66*, *metóda HOB0*, *heuristická metóda* G. Polyu, *heuristická metóda Matrice explorácie* R. P. Povilejka, *heuristika IDEALS* G. Nadlera, *INVENTIKA – funkcionálna analýza* Fustierovcov a ďalšie.

V psychologickej, ale i pedagogickej literatúre sú prezentované rôzne metódy rozvíjania tvorivosti. Zelina (1994, s. 134)) ich rozdeľuje na tieto skupiny: **A. Metódy tvorby kreatívnych, divergentných úloh**; **B. Vyučovacie stratégie** – zaraďujeme sem problémové vyučovanie,

objavujúce vyučovanie, projektové vyučovanie; **C. Metódy, ktoré obsahujú úlohy na dôvtip, a antirigidné myslenie;** ide zvyčajne o úlohy konvergentné, ale riešenie v sebe obsahuje niečo neobvyklé; **D. Metódy na rozvíjanie vnímania, senzitivity,** otvorenosti k vonkajšiemu a vnútornému svetu, citlivosť postrehu, cvičenie asociačnej, perцепčnej a apercepčnej pohotovosti; **E. Metódy rozvíjania fantázie, imaginácie, predstavivosti;** **F. Metódy zlepšovania fluencie, flexibility, originality a elaborácie pri myšlienkovvej produkcii;** **G. Metódy zlepšovania tvorivého hodnotenia.** Ide o nácvik rozhodovacích procesov, diskusie, polemiky a pod.; **H. Metódy tvorivého riešenia problémov,** kde sú základom heuristické metódy.

Dlhodobu sa problémom rozvíjania tvorivého myslenia žiakov vo vyučovaní zaoberala Jurčová (1978), ktorá prezentovala typy úloh pre rozvoj tvorivých schopností. Boli to úlohy zamerané na rozvoj fluencie, flexibility, originality, citlivosti na problémy, redefinovanie a elaboráciu.

5. Aplikácia stratégií a techník rozvoja kreativity na cudzojazyčnú výučbu

Keďže v našom príspevku primárne hovoríme o stimulácii kreatívneho potenciálu budúcich učiteľov cudzích jazykov na základných a stredných školách, pri prezentácii jednotlivých aktivít vychádzame z faktu, že už majú na relatívne dobrej úrovni osvojenú všeobecnú slovnú zásobu. Pri aplikácii kreatívnych foriem výučby sledujeme dva ciele: 1. **rozvoj komunikačnej kompetencie.** Dosahuje sa rozširovaním tzv. nadstavbovej slovnej zásoby v jednotlivých tematických okruhoch, senzibilizáciou študentov pre rozpoznávanie slov v rôznych štylistických registroch, včítane expresív a slangových výrazov (okrajovo aj pluricentrických variantov jazyka, napr. britská vs. americká angličtina), rozširovaním ich znalosti v interkultúrne determinovaných rozdieloch v jazykových konvenciách v ústnej komunikácii (akoby reagoval a čo by povedal Angličan/Američan v konkrétnej situácii) a v textových konvenciách v písomných prejavoch. Tento cieľ je zameraný predovšetkým na zvýšenie idiomacity vyjadrovania, a tým aj autenticity prejavu; 2. **rozvoj kreatívneho potenciálu** študentov synergiou kognitívneho a emocionálneho prežívania jazyka formou zážitkového učenia, kreatívnej hry so slovami, metaforickým reťazením tak, aby si osvojili nielen jazyk, ale aj stratégie a techniky, ktoré môžu po absolútoriu rozvinúť a aplikovať vo vlastnej vyučovacej praxi.

Pre cudzojazyčnú výučbu vo všeobecnosti považujeme za dôležité využívať techniky na rozvoj metaforického myslenia, pretože stimulujú tvorivú fantáziu a prispievajú k rozvoju rôznych jazykových zručností, ako sú sociolingvistické, ilokučné, textové a gramatické kompetencie (porovnaj Littlemore a Low, 2006). Máme tu na mysli tvorbu konceptuálnych metafor v intenciách G. Lakoffa a M. Jonsona z r. 1980 a ich neskorších empirických štúdií (1999; 2003; Lakoff 2006). Uvedení autori neskúmajú konceptuálnu metaforu ako rétorický prostriedok v aristotelovskom zmysle, ale vychádzajú z predpokladu, že pojmový systém je vo svojej podstate metaforický a je súčasťou každodennej komunikácie. Podstatou kognitívnej definície metafory a jej reflexie v jazyku je chápanie jednej veci v zmysle inej. Konceptuálnu metaforu tvorí prenos medzi zdrojovou a cieľovou doménou (napr. cesta – cesta života).

Opakujúce sa senzomotorické a kinestetické skúsenosti vedú k vzniku permanentných predstavových schém (*image schemas*) v mysli, ktoré slúžia ako zdrojové oblasti pre konceptuálne metafory. K najdôležitejším predstavovým schémam patria: *schéma nádoby, časti a celku, centra a periférie, vertikality a kvantity, priestorovej orientácie, cesty, cieľa* a pod. Abstraktné pojmy, emócie sú často konceptualizované pomocou fyzikálnych kategórií. Napr. teplo asocjuje vrúcnosť, priateľstvo, (ale aj hnev), chlad sa spája s nízkou emocionalitou a nepríjemnými pocitmi. Asociácia zdrojovej a cieľovej oblasti nie je ľubovoľná ani náhodná. Konceptuálne metafory sa vyznačujú systematickosťou a koherenciou vyplývajúcou práve z ich ukotvenia vo fyziologických skúsenostiach. Sme toho názoru, že myslenie v cudzom jazyku by sa formovalo oveľa efektívnejšie, keby sa od samého začiatku osvojovania si cudzieho jazyka využívalo metaforické myslenie. Napr. pri nácviku priestorových a časových vzťahov by sa integrovali aj emocionálne stavy, resp. prejavy vyjadrené konceptualizovanými metaforami: *by down; to be down with; upside-down; down with him; be up and about; come out ahead*. Rovnako pri nácviku farieb, napr. *to be white with fury; to be red with anger; to be green/yellow envy; a blue joke; to be in a blue funk; be a black sheep* a pod. Ideálnym priestorom na integrovanie konceptuálnych metafor je aj nácvik častí tela, napr.: *be sb's right hand; hand-in-hand with; bare heart; break heart; gentle heart; to catch sb's eye; to see eye to eye; piercing eyes; to have an eye for...*. Cipriánová, ktorá sa dlhodobo venuje výskumu konceptualizovaných metafor konštatuje, že i keď výsledky jej výskumov viac vypovedajú v prospech univerzalistických tendencií v metaforickej konceptualizácii, predsa len čiastočne podporujú aj tézu o medzikultúrnej variácii (2013:96). V interkultúrnom porovnaní najviac diferencií vykazuje farebná symbolika, zoomorfné metafory a kultúrne podmienené voľnočasové aktivity (ibid. s 50-51). Na tieto rozdiely je potrebné študentov upozorniť.

Z učebných stratégií rozvíjajúcich tvorivosť sa nám v praxi najviac osvedčili:

Projektová práca. Táto forma je vždy založená na konkrétnom obsahu osvojovanej problematiky. Vyžaduje si osobnú angažovanosť každého žiaka/študenta, stimuluje vyššiu úroveň jeho mentálnych procesov, robí ho zodpovedným za kvalitu získavaných vedomostí a zároveň mu dáva väčšiu autonómiu. Podporuje spontánnu cudzojazyčnú komunikáciu, umožňuje tvorivý prístup k riešeniu problémov a učí žiakov/študentov pracovať v tíme, ale aj samostatne. Jej výhodou je, že sa dá aplikovať v každej vekovej kategórii a na rôzne stupne ovládania cudzích jazykov (porovnaj Zelenická - Kanášová, 2010; Gadušová – Hartánská, 2002, Švarbová, 2012).

Za všetky varianty projektovej práce uvedieme jednu, ktorá sa u študentom stretla s veľkým ohlasom. Ide o projekt „Kytica“. V rámci projektovej úlohy si mali študenti vybrať osobu, ktorej by chceli darovať kyticu. Optimálne je, že sa obdarujú spolužiaci medzi sebou, ale ak klíma medzi spolužiakmi nie je natoľko priateľská, učiteľ napíše na lístky mená všetkých žiakov/študentov a každý si vytiahne svojho „obdarovaného“. V krajnom prípade to môže byť aj osoba z externého prostredia, ku ktorej má študent istú citovú väzbu. Študenti majú natrhať 5 kvetov, vylisovať ich a urobiť z nich herbár tak, že na prvú stranu napíšu osobe, ktorej chcú „kyticu“ darovať emotívne venovanie. Na ďalšej dvojstrane je v ľavej polovici nalepený kvet

s podrobným popisom. Pri tomto kroku študenti využívajú osvojenú lexiku k téme „flóra a fauna“. Na pravú polovicu majú napísať ku každému kvetu 5 autorských, originálnych metafor alebo prirovnaní, ktoré asociujú s farbou kvetu, jeho farebnou symbolikou, tvarom, špecifickými znakmi a pod. Celkovo teda študenti vytvoria 25 autorských metafor. Na túto kreatívnu prácu majú k dispozícii dva týždne. Na hodine sa navzájom obdarujú „kyticami“ a nahlas čítajú obrazné výpovede ku každému kvetu. Je to burza autorských metafor a najoriginálnejšie sa napíšu na tabuľu. Z nich potom študenti generujú nové, buď kombinovaním časti prezentovaných metafor alebo novou hrou so slovami.

Z inscenačných hier sa nám najviac osvedčila scénická hra „brífing“ v rôznych modifikáciách. Ide o formu interaktívnych rolových simulácií. Jednou z podmienok ich úspešnej realizácie je zachovanie čo najväčšej autenticity. Žiaci/študenti by sa mali stotožniť s predstavovanou rolou. Keďže v cudzojazyčnej výučbe ide o proporčné rozdelenie reproduktívnych a produktívnych (tvorivých) zručností, simulácie majú dve roviny: pripravenú a improvizáciu. V pripravenej rovine aktivizujú žiaci/študenti už získané jazykové a rečové zručnosti. V rámci interaktívnej simulácie „Brífing“ si študenti vyberú 3 osobnosti z rôznych oblastí. Môže ísť o známe osobnosti z mediálnej sféry, nositeľov Nobelovej ceny, či iných významných ocenení, o osoby so zaujímavým, netradičným povolaním, resp. nadštandardnými výkonmi (inšpiráciou je často Guinnessova kniha rekordov) a pod. Učiteľ vyzve študentov, aby tieto úlohy obsadili tak, aby im zvolený subjekt nebol osobnostne vzdialený. Ostatní študenti si buď sami zvolia alebo vylosujú denník, ktorý budú na brífingu zastupovať. V rámci domácej prípravy si študenti podľa vlastného uváženia a jazykovej spôsobilosti pripravujú otázky, ktoré by na ich mieste kládol investigatívny novinár, ktorý chce pre svoj denník prekvapivú titulku. Už v tejto fáze často ide o tvorbu veľmi nápaditých otázok. V improvizáčnej časti do hry nečakane vstupuje učiteľ v jednej z rolí, spravidla ako dravý novinár, ktorý prišiel na poslednú chvíľu a kladie „záľudné“ otázky vybraným osobnostiam, ale svojím neštandardným chovaním aj natoľko irituje svojich „kolegov“, že sú donútení reagovať. Schopnosť improvizovať a bez prípravy reagovať na nečakané situácie vnáša do simulácie prekvapivé prvky a tým robí celú hru atraktívnejšou. Každý z „novinárov“ si nahráva odpovede „osobností“ na diktafón. Opäť v rámci domácej prípravy každý z nich písomne rozhovor spracuje tak, aby bol pripravený na publikovanie. Táto inscenačná hra sa ešte dá rozvinúť integráciou kreatívneho písania. Novinári píšú pre bulvárne časopisy, vymýšľajú si pútavé historky o niektorej z osobností, ktoré ako investigatívni novinári vyzistili zo „spoľahlivých zdrojov“. Historky by mali byť originálne, tabuizované sú však poburujúce senzácie zo súkromia. Úlohou „osobností“ je historky autorizovať alebo argumentačne vyvrátiť.

Kreatívne didaktické hry

Na rozdiel od scénických hier didaktická hra nevyžaduje vždy rolovú identifikáciu. V tých, ktoré úspešne praktizujeme ide skôr o spontánnu tvorivú aktivitu, buď za pomoci nových vizuálnych alebo grafických podnetov. Popri rozvoji jazykovej a komunikačnej kompetencie sa usilujeme stimulovať študentov k tomu, aby zapojením predstavivosti začali premýšľať metaforicky. K obľúbeným formám didaktických hier patrí napr. vymýšľanie nových, resp. modifikácia

známych reklamných sloganov. Na inšpiráciu prinesie učiteľ rôzne reklamné texty alebo zobrazené produkty, ku ktorým ešte neexistuje reklamný slogan. Na rozdiel od klasickej reklamy, ktorá musí spĺňať viaceré atribúty je pre túto hru rozhodujúce len jedno kritérium – originalita. Reklama ako taká má veľký didaktický potenciál. Inovatívne využitie lexikálnych a syntaktických výrazových prostriedkov otvára široké pole pôsobnosti pre rozvíjanie kreatívnych dispozícií. Multimodálnosť žánru učí študentov pracovať aj s textami, v ktorých musia rešpektovať nemennosť grafickej zložky a prispôbiť jej verbálny text tak, aby vizuál a text tvorili funkčný celok. Keďže študenti majú v rámci ďalších učebných predmetov (kultúra anglofónnych krajín, štylistika, lexikológia) osvojené relatívne široké penzum znalosti z kultúry a poznajú základné figuratívne výrazové prostriedky, včítane frazeologizmov. Pri práci s reklamnými textami môžu využiť aj rôzne formy intertextuálneho nadväzovania, či už vo forme alúzií na známe filmové diela alebo televízne seriály anglofónnej proveniencie. Oblúbeným postupom je aj inovatívne kombinovanie frazeologizmov, využitie prísloví v netradičných kontextoch a pod. Práca s jazykom ako prostriedkom pre rozvoj kreatívneho myslenia pripúšťa aj tvorbu neologizmov, resp. využitie kaligramov.

Analogickou možnosťou ako oboznámiť študentov s konceptom metafory kreatívnejším spôsobom je využitie vizuálnych metafor (Forceville, 1994), najmä tých, ktoré možno nájsť v inzerátoch, aby študenti mohli nájsť súvislosti medzi dvoma rôznymi skutočnosťami. Birdsell (2013) uvádza rôzne spôsoby ako integrovať metafory do učebného procesu, napríklad použitím časopisov s ilustráciami. Študenti tak dostanú stimul, aby začali premýšľať metaforicky zapájaním vlastnej predstavivosti. Využitie metafory vo výučbe prináša benefity vo viacerých oblastiach: napomáha rozvoju jazykovej kompetencie, metafory slúžia ako vhodný odrazový mostík pre diskusiu o súčasných témach a v neposlednom rade poskytujú študentom skvelú príležitosť, aby sa stali autentickjšími v cudzojazyčnej komunikácii.

K oblúbeným formám kreatívnych hier patrí aj „dabing“. Študentom sa premietajú vybrané sekvencie z televíznych seriálov, resp. animovaných filmov z anglofónnych krajín. Sekvencie sa prezentujú bez zvuku a úlohou študentov je ozvučiť dialógy na základe neverbálnych prejavov hlavných hrdinov. Nakoniec študenti porovnávajú svoje dialógy s originálom a z obidvoch verzií kreujú výsledný dabingový produkt. Pridanou hodnotou takejto formy hry je aj zvýšenie senzibility študentov pre vnímanie somatického jazyka včítane interkultúrnych diferencií) ako integrálnej súčasti reálnej cudzojazyčnej komunikácie. Táto hra sa dá aplikovať aj bez audiovizuálnej prezentácie, a to vo forme komiksov, kde v bubline nie je uvedený žiadny text a úlohou študentov je ho doplniť.

Alternatívnou možnosťou vhodnou skôr pre žiakov nižšej vekovej kategórie, ktorí sa s jazykom ešte len oboznamujú, je počúvanie a produkcia príbehov. Najvhodnejšie sú také cudzojazyčné textové materiály, ktoré majú svoju alternatívu v národnom kontexte. Najmä začiatocníci ocenia, že príbeh poznajú a môžu z neho vychádzať (porovnaj Hockicková, Hartánská 2010:55, Frydrychová Klímová, 2013). Kritériom pre výber textov je často humor. Zábavné príbehy vytvárajú pozitívnu atmosféru v triede a pri ich interpretácii využívajú žiaci vlastný kreatívny potenciál. Príbehy pomáhajú rozvíjať rôzne typy inteligencií podieľajúcich sa na

cudzozajyčnom vzdelávaní, najmä verbálnej, ale aj emocionálnej inteligencie. Jazykový profit spočíva v tom, že počúvaním príbehov si žiaci osvojujú lexikálne a gramatické javy prirodzenou cestou a postupne ich integrujú do vlastnej rečovej produkcie.

Kreatívna práca s príbehmi sa osvedčila aj v inej forme. Pri reprodukcii príbehov žiaci/študenti využívajú techniku myšlienkových máp (*mind mapping*) T. Buzzana. Ich úlohou je pomocou ikon, grafiky a slov vytvoriť sujetovú „mapu“ príbehu, ktorá zahŕňa hlavnú i vedľajšie dejové línie a vzťahy medzi hlavnými hrdinami. Na základe individuálnej debovej vizualizácie (zohľadňuje sa subjektívnosť recepcie) potom žiaci/študenti reprodukujú príbeh vlastnými slovami. Pri pokročilom stupni jazykovej prípravy je možné podnietiť študentov ku kreatívnejšej práci s textom, napr. inštrukciou, aby zmenili dej príbehu v duchu tzv. antirozprávok, t.j. obrátením relácie kladný vs. záporný hrdina, resp. pretransformovať príbeh do iného textového žánru (novinová správa, komentár, recenzia a pod.), prípadne ho prepísať vo forme dialógov tak, aby bol z rozhovoru jasný priebeh deja.

Z techník na rozvoj kreativity využívame predovšetkým tie, ktoré rozvíjajú obrazovú a sémantickú flexibilitu a odstraňujú mentálne stereotypy.

Techniky verbálnej tvorivosti

Pri nácviku verbálnej tvorivosti využívame vizualizáciu, ktorá podporuje spontánnu optickú inverziu; sémantickú pružnosť rozvíjame pomocou tvorivých asociačných sietí prostredníctvom synonymického a antonymického vyjadrovania, dopĺňovania chýbajúceho mentálneho obrazu, ale predovšetkým formou reťazenia, t. j. vytvárania asociácií s rôznym odstupom k zdrojovému slovu. Z odbornej literatúry sú známe dva základné spôsoby asociovania myšlienok: *reťaz* a *hviezda*. Reťaz je založená na stupňovaní vzdialenosti od pôvodnej myšlienky, pôvodného zdrojového slova, takže tvoríme reťaze slov, asociácií, napr.: chlieb – zrno – embryo – dieťa – škola – pero – drevo – strom atď. Asociácie sa tvoria vždy na predchádzajúce slovo. Hviezda zahŕňa pôvodné zdrojové slovo a všetky ostatné asociujúce slová sú napojené na toto pôvodné slovo. Napríklad na slovo chlieb: žito, pšenica, roľník, pec, múka, ješ, dobrý, čierny, drahý a pod. Podstata tkvie v tom, či sa asociuje s predošlým slovom (reťaz) alebo pôvodným slovom (hviezda).

Techniky zamerané na rozvoj predstavivosti

Inšpiračným zdrojom pri aplikácii tejto techniky bol návrh Komárkovej, Slaměníka a Výrosta (2001). Ide o aktivitu, ktorá rozvíja vnímavosť k sociálnym situáciám, precvičuje metaforické myslenie a vyjadrovanie prostredníctvom aforizmov. Učiteľ napíše na tabuľu aforizmy, žiak/študent si vyberie tri, ktoré ho oslovujú a doplní ich významy. Príklady: *Láska je ako babičkine okuliare – často ju hľadáme, i keď je na dosah ruky; Život je ako kolotoč ..., ako náučný chodník ..., ako biblia ..., ako labyrint ... ; Život je príliš krátky na... a pod.*

Techniky na odstraňovanie myšlienkových bariér a produkcie originálnych myšlienok

Najčastejšie sa využívajú techniky na podporu tvorby divergentného myslenia. Napr. učiteľ povie iniciačnú vetu: *Dnes v noci som skutočne videl/zažil neuveriteľné veci* a vyzve žiakov, aby

v krátkych vetách sformulovali a prezentovali svoje neuveriteľné zážitky. Na podobnom princípe funguje aj iniciácia myšlienkových procesov typu: *Čo by bolo keby*. Napr. keby: sa človek mohol stať neviditeľným, tunel prechádzal cez celú zemeguľu, človek rozumel reči zvierat, človek nemusel spať, človek vedel čítať myšlienky a pod.

Technika vzbudenia neznámych emócií sa relatívne často praktizuje s cieľom prekonať u žiakov/študentov rigidné stereotypy. Táto technika by sa mohla uviesť napr. inštrukciou: *Predstavte si vzdialený kraj, kde žije neznámy malý kmeň. Jeho členovia vedia prežívať zvláštny pocit, emóciu, či cit, ktorý je nám neznámy. Má nezvyčajný názov a je pre toto spoločenstvo dôležitý. Uvažujte v skupinách, o aký cit, či emóciu ide.*

Záver

V kontexte súčasných edukačných cieľov by príprava budúcich učiteľov mala byť zameraná na rozvoj kľúčových kompetencií. Ich nezanedbateľnú zložku tvorí schopnosť kreatívneho prístupu k učeniu vo všetkých jeho fázach. Osvojenie si metód, stratégií a techník na rozvoj tvorivého myslenia ešte počas prípravy na učiteľské povolanie by sa preto malo stať samozrejmosťou. Keďže vonkajšia motivácia žiakov je niekedy skôr retardačným faktorom ako stimulom k tvorivému mysleniu a učeniu sa, učiteľ musí svojich zverencov motivovať vnútorne. V stereotypných, nudných formách výučby sa požiadavka invenčnosti a kreativity stáva len sprofanovaným sloganom v oficiálnych školských dokumentoch. V našom príspevku sme sa pokúsili nielen popísať tvorivosť v teoretickej rovine, ale aspoň na skromnom repertoári vybraných metód, stratégií a techník poukázať na možnosti kreatívnej inovácie výučby v učiteľských fakultách. Veríme, že prostredníctvom nich si študenti osvoja cudzí jazyk kognitívne i emocionálne a po skončení štúdia dokážu aj svojim žiakom sprostredkovať cudzojazyčné znalosti hravejšou, tvorivejšou formou.

Referencie a citácie

- Birdsell, B. 2013. Motivation and Creativity in the Foreign Language Classroom. FLTL Conference Proceedings. 2, LITU, Bangkok, s. 887–903.
- Ciprianová, E. 2013. Metafora ako kognitívny, jazykový a kultúrny fenomén v angličtine. UKF, Nitra, 127s.
- Clarke, M. A. 2012. Creativity in modern foreign languages teaching and learning. The Higher Education Academy corporate culture. In: Journal of Marketing, 73, 3–23, s. 253-302.
- Cropley, A. J. 1992. More ways than one: Fostering creativity in the classroom. Durham, NC: Duke University Press, s. 296-305.
- Čačka, O., et al. 1999. Psychologie imaginativní výchovy vzdělávání s příklady aplikace, Doplněk, Brno, 368 s.
- Dacey, J. S. – Lennon, K. H. 2000. Kreativita. Grada, Praha, 252 s.

- Eysenck, M. W. – Mark T. Keane. 2008. Kognitivní psychologie. Academia, Praha.
- Fandelová, E. – Gadušová, Z. – Lomnický, I. 2016. Head Teacher's Perception of Teacher's Oral and Written Assessment. In: Efficiency and Responsibility in Education 2016 : Proceedings of the 13th International Conference, Prague, Czech Republic, 2. - 3. June 2016. - Praha : Czech University of Life Sciences, s. 113-120.
- Forceville, C. 1994. Pictorial metaphor in advertisements. *Metaphor and symbol*, 9 (1), s. 1-29.
- Frydrychová Klímová, B. 2013. Developing thinking skills in the Course of Academic Writing. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 3rd World Conference on Learning, Teaching and Educational Leadership, s.508-511.
- Gadušová, Z. – Hašková, A. 2015. Training Educational Staff: Vision and Reality in Pre-service and In-service Training. In: *EDULEARN15 Proceedings*. IATED Academy, 2015, s. 2046 – 2053.
- Gadušová, Z. – Hartánská, J.: *Vzdelávanie – Vyučovanie – Jazyk. Education – Teaching – Language*. Nitra.: FF UKF, 2002. 152 s
- Guiford, J. P. 1950. Creativity. *American psychologist*, 5, s. 444-454.
- Guilford, J. P. 1968. Intelligence, creativity, and their educational implications. San Diego: Robert R. Knapp.
- Henriksen, D. – Mishra P. – Fisser P. 2016. Infusing Creativity and Technologz in 21 st century Education : A systemic view for change. *Educational technology and Society*. 19(3), s. 27-37.
- Hlavsa, J. – Jurčová, M. 1978. *Psychologické metódy zisťovania tvorivosti*. Bratislava: Psychologické a didaktické testy, n.p.
- Hockicková, B. – Hartánská J. 2010. *Cudzie jazyky s deťmi - kreatívne a hravo*. (eds. D. Mügllová a kol.), FF UKF Nitra, s. 113.
- Huss, J. A. 2008. Getting Serious About Humor: Attitudes of secondary teachers towards the use of humor as a teaching strategy. In: *Journal of Ethnographic and Qualitative Research*, roč. 3, č. 1, s. 28–36.
- Jurčová, M. 2002a. Súčasný trendy psychológie tvorivosti. *Československá psychologie*, 46, s. 385-403.
- Jurčová, M. 2002b. Torranceho figurálny test tvorivého myslenia. *Príručka: Všeobecná časť*. Bratislava: Psychodiagnostické a didaktické testy, n. p. Bratislava.
- Jurčová, M. 1996/2006. Slovak Entrepreneurs — Pioneers. In: *Creativity and Innovation Management*, [Volume 5, Issue 2](#), s. 134–141
- Lakoff, G. – Johnson, M. 1980/2003. *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lewis, T. 2008. Creativity in technology education: Providing children with glimpses of their creative potential. *International Journal of Technology and Design Education*. [[http:// DOI 10.1077/S10798-008-9051-y](http://DOI.10.1077/S10798-008-9051-y)].
- Littlemore, J. – Low, G. 2006. Metaphoric Competence, Second Language Learning, and Communicative Language Ability. *Applied Linguistics* , 27 (2), s. 268–294.
- Popperová/Jurčová, M. 1969. Niektoré psychologické problémy tvorivých schopností. Kandidátska dizertačná práca. FFUK, Bratislava.

- Reid, E. 2014. Intercultural Aspects in Teaching English at Primary Schools. Peter Lang Edition. 2014. 135 s.
- Root-Bernstein, R. S. 2003. The art of innovation: Polymaths and the universality of the creative process. In L. Shavanina Roweton, W. Creativity: A review of theory and research (Report No. 24). Routledge Falmer.
- Sternberg, R. J. 2009. Kognitivní psychologie. Portal, Praha.
- Šedřová, K. 2013. Humor ve škole. Brno: Masarykova univerzita, 189 s..
- Švarbová, E. 2012. Zastúpenie projektového vyučovania v cudzojazyčnej výučbe - klady a zápory. In: Didactique du FLE dans les pays slaves : revue FLE Édition SAUF. - Vol. 3, no. 1, s.. 25-32.
- Thagard, P. 2001. Úvod do kognitivní vědy. Mysl a myšlení. Portál, Praha, 231 s..
- Torrance, E. 1995. Why fly? A philosophy of creativity. Norwood, New Jersey: Ablex Publishing Corporation.
- Torrance, E. 2008. The Torrance Test of Creative Thinking Norms - Technical Manual Figural (Streamlined). University Press. 137 s..
- Williams, S. D. 2002. Self-esteem and the self-censorship of creative ideas. Personnel Review, 31(4), s. 495-503.
- Zelenická, E. – Kanášová, D. 2010. Cudzie jazyky s deťmi - kreatívne a hravo. (D. Mügllová a kol., eds.), FF UKF Nitra, M.Vaška Prešov, 113 s.
- Zelina, M. 1994. Stratégie a metódy rozvoja osobnosti. Bratislava: Iris.
- Ziv, A. 1976. Facilitating effects of humor on creativity. In: Journal of Educational Psychology, Vol 68(3), Jun 1976, s. 318-322.

This work was supported by the Slovak Research and Development Agency under the contract No. APVV-14-0446.

EVOLUČNÁ ETIKA, EVOLUČNÁ PERSPEKTÍVA⁹

Ľubov Vladyková

Katedra aplikovanej etiky, FF UPJŠ, Košice, ľubov.vladykova@upjs.sk

Abstract

In the present study, we focus on moral-philosophical concepts that enriched the subject under study as heuristic impulses of rational discourses in evolutionary ethics. There is a trace of an evolutionary view of the events in the world of nature, the place of man in it, and of human artefacts. The relationship of evolution and ethics has been filled from a number of controversial attitudes. This relationship was approached on the one hand by the position of reducing the difference between man and other biological species. On the other hand, stubborn opponents of the Darwinian ideas stood, striving for the greatest, gloomy, deepening of the difference between man and other biological species. Traditional evolutionary ethics, as part of the biocentric-oriented concepts, focused on the theoretical attention to exploring the foundations of the nature and origin of morality, which implied its metaetic inclusion on the "map" of moral philosophy. Current post-Neo-Darwinian concepts extend the demarcation of this classification.

Keywords

Evolutionary ethics, evolution, altruism, behavioral ecology, post-neodarwinism

Abstrakt

V predloženej štúdií sústreďujeme pozornosť na morálno-filozofické koncepty, ktoré skúmanú tému obohacujú ako heuristické impulzy racionálnych diskurzov v evolučnej etike. Je v nich badateľná stopa evolučného nazerania na dianie vo svete prírody, miesto človeka v ňom a na ľudskú arteficiálnu tvorbu. Vzťah evolúcie a etiky je od svojho začiatku naplnený množstvom kontroverzných postojov. K tomuto vzťahu sa pristupovalo na jednej strane z pozície redukcie rozdielu medzi človekom a ostatnými biologickými druhmi. Na druhej strane stáli skalopevní odporcovia darvinovských ideí, snažiaci sa o čo najväčšie, až priepastné prehĺbenie rozdielu medzi človekom a ostatnými biologickými druhmi. Tradičná evolučná etika ako súčasť biocentricky orientovaných koncepcií sústreďovala teoretickú pozornosť na skúmanie základov povahy a pôvodu morálky, čo predznamenal jej metaetické zaradenie na „mapu“ morálnej filozofie. Súčasné post-neodarvinistické koncepty rozširujú demarkácie tohto zaradenia.

Kľúčové slová

Evolučná etika, evolúcia, altruizmus, behaviorálna ekológia, post-neodarwinizmus

⁹ Štúdiá je súčasťou riešenia projektu APVV – 15 – 0234: Sexuálna výchova v kontexte etiky starostlivosti.

I. Úvod

Motto: *Všetko by malo byť urobené tak jednoducho, ako je to len možné. Nie však jednoduchšie* (Albert Einstein)

„...pre všetko poznajú cenu, ale pre nič hodnotu...” (Oscar Fingal O'Flahertie Wills Wilde)

Počas formovania názorov na svet a miesto človeka v ňom sa menil vzťah vedy a filozofie/etiky mnohokrát. Boli obdobia plné napätia, konfrontácií, ľahostajnosti, prechádzajúce do vzájomného podporovania, a tým aj urýchľovania svojho vývinu. V druhej polovici 19. storočia expanziou vedeckého poznania a dynamickým rozvojom vedy sa vzťah vedy a filozofie dramaticky mení samou zmenou vedy i filozofie. K tejto zmene významne prispeli darvinovské idey, ktoré 'novou logikou' menia horizont záujmu filozofie. „Filozofia sa zrieka skúmania absolútnych počiatkov a absolútnych finalít, aby skúmala špecifické hodnoty a špecifické podmienky, ktoré ich generujú“ (Dewey, 1998: 340-341). Nastáva obdobie formovania viacerých dostatočne známych podôb filozofických koncepcií inšpirovaných evolučnou teóriou. Koncom 20. storočia výskumy v oblasti kognitívnych vied (tiež charakterizované ako nová revolúcia vo vedách) rušia tradičné bariéry medzi spoločenskými a prírodovednými disciplínami a vývojová teória sa opäť ako základný kameň modernej biológie „...vynára nepoškodená z viac než sto rokov trvajúceho tvrdého hodnotenia vedcov a útokov kreacionistov“ (Coveney – Highfield, 2003: 141). Evolučné metafory ako heuristické programy predstavujú východiská pre zvládnutie náročných problémov mnohých vedeckých oblastí, resp. „...darwinizmus predstavuje účinný prostriedok“ (ibid.) na dočasne slepé myšlienkové uličky.

Evolučná etika je dnes rovnako naliehavá ako pred storočím. Čím je nejaká otázka menej známa, zložitejšia a ťažšia, tým je ťažšie dať na ňu odpoveď. Evolučná etika je jeden z tých veľkých problémov, ktorý je predmetom veľkého konfliktu. Zatiaľ čo sa zdá, že naše každodenné ťažkosti sa dajú bez problémov vyriešiť, evolučná etika tvrdohlavo produkuje zvláštne problémy, modely a svetonázory. Rôzne etické názory môžu predstavovať rôzne želania no nie rôzne hodnoty. Otázky týkajúce sa evolučnej etiky sú veľmi zložité a mnohé z nich môžu zostať bez odpovede, a to prinajmenšom v súčasnosti.

Na úvod sústredíme pozornosť na filozofické koncepty, ktoré nami skúmanú tému obohacujú ako heuristické impulzy racionálnych diskurzov v evolučnej etike. Je v nich badateľný produktívny inšpiračný obrat k prírode; badateľná stopa evolučného nazerania na dianie vo svete prírody, miesto človeka v ňom. Ide o *evolučnú etiku* fundujúcu etiku evolučným spôsobom. Evoluční teoretici, ktorí sa pokúšajú vysvetliť mentálne, behaviorálne, ako aj anatomické vlastnosti človeka väčšinou prichádzali/jú s ako-tak presnými príbehmi, projektívnymi vysvetleniami, ktoré sú viac-menej teoreticky a empiricky podložené. Niektoré možno považuje tieto dôkazy za nedostatočne overiteľné. Naším cieľom však nie je dokázať

pravdivosť empirických tvrdení¹⁰, ale ukázať, že ak sú tieto tvrdenia pravdivé, tak sú dostatočným dôkazom pre evolučnú verziu morálnej teórie. Náš cieľ je teda fundamentálne logický a konceptuálny: chceme preskúmať východisko, že etika založená na predpokladaných faktoch o biologickej evolúcii nemusí nutne odporovať morálnej logike, ale že naopak môže byť potvrdená na základe týchto faktov a pomocou teórie, ktorá ich pomenúva.

Tradičná evolučná etika

Vzťah evolúcie a etiky je od svojho začiatku naplnený množstvom kontroverzných postojov. K tomuto vzťahu sa pristupovalo na jednej strane z pozície redukcie rozdielu medzi človekom a ostatnými biologickými druhmi. Na druhej strane stáli skalopevní odporcovia darvinovských ideí, snažiaci sa o čo najväčšie, až priepastné prehĺbenie tohto rozdielu. Tradičná evolučná etika ako súčasť biocentricky orientovaných koncepcií sústreďovala teoretickú pozornosť na skúmanie základov povahy a pôvodu morálky, čo predznamenovalo jej metaetické zaradenie na „mape“ morálnej filozofie. Zaujímavé je zistenie, že evolučná teória so svojimi centrálnymi kategóriami – pôvod druhov a prírodný výber (selekcia) – bola (aj keď s výhradami) akceptovaná teóriou, o jej morálnych implikáciách sa nanajvýš vášnivo a často zaujato (a ešte častejšie neinformovane) diskutovalo. Evolučná etika pokusmi formulovať morálnu prirodzenosť človeka kotví v empirickej argumentácii, ktorej korene siahajú k Aristotelovi, ale až v 18. storočí sa začína uvažovať o morálke ako o predmete naturalistického bádania - ako o predmete prírodných a nie božských zákonov. Prvé podrobné rozpracovanie morálky z čisto evolučného hľadiska podal Ch. Darwin implicitne v práci *O pôvode druhov na základe prírodného výberu* (1859) a o niečo neskôr explicitne v práci *O pôvode človeka* (1871), čím otvoril veľkú etickú diskusiu. Od tohto obdobia sa predmetom polemík stal vzťah evolučných koncepcií vo všeobecnosti k etickým koncepciám.

Tradičná evolučná etika vychádzala z biologického nazerania na prírodný svet, ktorý človeka obklopuje, a na ľudskú prirodzenosť spojenú jemnými vláknami s týmto svetom. Tento typ etiky bol (a je) pevne zakotvený v prírodných vedách a už v počiatkoch sa jej záujem sústreďoval na biologické objasnenie morálneho správania ako špecifického výrazu ľudského správania, ktorý má svoje korene v organickej evolúcii. Odtiaľ pramení aj záujem o altruizmus a o usúvzťažnenie evolučného je s morálnym *malo by*, čo sa stretlo s kritikou J. S. Milla a G. E. Moora, keď ostatne menovaný napadol myšlienku možnosti odvodiť ľudské hodnoty a motívy morálneho správania z evolúcie či z akejkoľvek inej vlastnosti pozorovanej v prírode. Tento postoj označil za *naturalistický omyl*, ktorému sa od tej doby snažili etici vyhnúť¹¹.

¹⁰ Váha dôkazov vo fyziologických a empirických vedách je teraz oveľa priaznivejšia pre metafory, spoluprácu než 'pre sebestvo'. Tvorba spolupracujúcich robustných sietí vo vedách a ich mechanizmov, je cestou vpred. Je teda čas ísť ďalej a odstrániť koncepčné prekážky integrácie moderných fyziologických vied s evolučnými a vývojovými teóriami a ich morálno-filozofické reflektovanie. Integračný prístup je jednou z ciest vyhýbania sa zjednodušujúcim omylom diferenciálneho prístupu.

¹¹ Pred etickou paradigmou G. E. Moora tu bola *Humova téza*: žiaden úsudok, pojednávajúci o tom čo má byť, nemôže byť odvodený iba z premís, ktoré hovoria o tom čo je, resp. alternatívna verzia: žiadny normatívny úsudok nemôže byť vyvodzovaný z faktálnych premís.

Altruizmus ako morálny princíp potlačujúci egoizmus, podľa ktorého je blaho iného a on sám morálne dôležitejší než moje vlastné ja a vlastné blaho, naplňal a naplňa rad náboženských a filozofických doktrín. Už Aristoteles v postulovaní ideálu priateľstva vzájomne sa chápujúcich a pomáhajúcich si ľudí odkrýva vrodennú túžbu prospievať nielen sebe, ale aj iným (*Etika Nikomachova* 1937: kniha VIII. a IX.). Bez toho, aby tento termín použili, uvažovali o altruistickom správaní F. Hutcheson, D. Hume, A. Smith a ďalší myslitelia pohybujúci sa na pôde novodobého anglického empirizmu. Sociálny cit pokladali za základ morálky. Boli aj odlišné názory na tento morálny princíp. Za všetky uvádzame názor F. Nietzscheho – altruizmus je egoizmom slabých - je prejavom úniku slabých, čo je v rozpore s ideálom nadľudskej dokonalosti.

Samotný pojem altruizmus zaviedol A. Comte (1852, DL 2009), keď formuloval požiadavku *vivre pour autrui* ako významnú súčasť náboženstva humanity. A. Comte nadväzoval na D. Huma a A. Smitha a ich teóriu sympatie pomenoval altruizmom. Ponímanie altruizmu u H. Spencera sa pozoruhodne približovalo názorom dnešnej syntetickej teórie evolúcie, teda ako evolučný altruizmus: adaptívna vlastnosť vznikajúca v priebehu evolúcie, tzn. vznikajúca pohybom od sebazáchovného egoizmu cez protiklad egoizmu k vzniku pocitu spolupatričnosti (*fellow feeling*), v ktorom je prastarý rozpor medzi egoizmom a altruizmom prekonávaný.

H. Spencer – predstaviteľ *biocentrizmu, evolucionizmu a empirického deskriptivizmu* v etike – zaviedol do filozofického diskurzu pojem *evolúcia*. V jeho poňatí je evolúcia synonymom vývoja. Bol Darwinovým súčasníkom a bol to práve on, kto vyslovil a podporoval evolučný transmutačný prístup k morálnemu správaniu. Niekoľko rokov pred vydaním Darwinovej knihy *O pôvode druhov na základe prírodného výberu* tvrdil, že kľúč k pochopeniu morálneho správania je v evolučnom procese. Spencer patrí k tradičnému prúdu chápania súvzťažnosti evolúcie a etiky a evolučno-etického kvasu 19. storočia. Bol typickým zástancom individualizmu *laissez-faire*, v ktorom sloboda predstavuje morálne dobro. Prepojenie slobody ako morálneho dobra a evolúcie je u Spencera zdôvodnené tvrdením s výrazným sociálno-darwinovským zafarbením. Ide o to, že morálne záväzky majú podporovať sily zmien, boj (zápolenie) alebo výber v ľudskom spoločenstve. Tu má svoje opodstatnenie pojem prežívanie najzdatnejších (*survival of the fittest*), ktorého autorom je H. Spencer. Ch. Darwin (ktorý H. Spencera nazýva „náš veľký filozof“ (2006: 86) prevzal tento pojem do svojej teórie evolúcie (nie však v pôvodnom Spencerovom podaní). Príroda je voči boju a zápoleniu v ľudskom spoločenstve neutrálna, podriaďuje sa a „udeľuje odmeny“ tomu, kto je najrozhodnejší a najzdatnejší.

Tradičná evolučná etika odvodzovala svoj pôvod zo Spencerových prác publikovaných v 50. rokoch 19. storočia. V *The Principles of Ethics* (1892) H. Spencer približuje svoje poňatie evolučnej etiky, logicky odvodené z jeho systému syntetickej filozofie, kde zohráva dôležitú úlohu *zákon evolúcie* – najvšeobecnejší zákon prírody a všetkých vedeckých zákonov. Evolucionizmus a biocentrizmus ako dôležité princípy Spencerovej filozofie sa zrkadlovo odrážajú v jeho systéme etiky. Nadväzujúc na tradíciu utilitarizmu v Anglicku, konštatuje, „že

každý jedinec a druh deň čo deň udržuje sa nažive tým, že vyhľadáva príjemné a uniká nepríjemnému... je nemožné tvoriť predstavy etické, keď v nich nie je vedomie radosti“ (1901: 650). Morálne dobré je teda to, čo prináša jedincovi či druhu úžitok a pocity príjemnosti, pretože „...každá radosť zvyšuje životnú silu a každé utrpenie ju znižuje“ (ibid.: 651).

H. Spencer prezentuje koherenciu morálneho vývoja s vývojom fyzickým, morálka je teda celkom prirodzeným produktom. O etike ako vede možno, podľa Spencera, uvažovať len na základe jej participácie s konkrétnymi vedami (fyzikou, biológiou, psychológiou, sociológiou), pretože jej výklady kotvia v pravdách, ktoré sú spoločné im všetkým. Tým naznačuje takmer *konzilientné* usúvzťažnenie prírodných a humanitných vied, ktoré je precízne formulované až koncom 20. storočia E. O. Wilsonom (1999)¹². Spencer z prílišnej dôvery vo vedu vyvodzuje záver, že svet je už poznaný a že na základe tohto poznania môže byť nastolené správne usporiadanie sveta, ktoré umožní trvalý stav pokoja, blahobytu a šťastia. Táto myšlienka sa stretla s rozhodným odmietnutím T. H. Huxleyho, ďalšieho z autorov významne vstupujúcich do diskusie o možnej spätosti evolúcie a etiky na rozhraní 19. a 20. storočia.

T. H. Huxley bol oponentom posilňovania individualizmu a myšlienky pokroku odvodzovanej z darvinovských metafor 'boj o prežitie - prírodný výber', ktoré inšpirovali fundament evolučnej etiky H. Spencera. Oprávnené argumentoval tým, že niet dôvodu na domnienku, že evolučný proces nevyhnutne vedie k zdokonaľovaniu. Razantná opozícia T. H. Huxleyho bola namierená proti Spencerovej predstave, že cieľom evolúcie je stav konečnej adaptácie, ktorý sa vyznačuje všeobecným blahom a pokojom. Bolesti a utrpenia spojené s úsilím o rekonštrukciu sú podľa H. Spencera v tomto dosiahnutom stave neznáme.

T. H. Huxley¹³ (1993), ktorý patril k blízkym priateľom Ch. Darwina, rozlišoval dva typy evolúcie – *kozmickej (prírodnej)* a *etickú*. Tieto dva typy evolúcie sú zároveň v Huxleyho ponímaní dva svetonázory, medzi ktorými je neustály konflikt. Je to konflikt, ktorý nemožno odstrániť, pretože je dominantný pre našu ľudskosť. Keď ho odstránime, staneme sa buď *Rex omnium creatorum*, alebo zvieratami. Konflikt medzi kozmickou a etickou evolúciou je pre T. H. Huxleyho hlbokým konfliktom s vesmírom, spätým s túžbou oddeliť ľudskosť od animalizmu.

Človek, tak ako ostatné jednotliviny, je produktom *kozmickeho procesu* (ponímanie kozmickeho procesu, resp. evolúcie prírody, je u Huxleyho pokračovaním dávnej tradície vedúcej od gréckych sofistov až po Machiaveliho, Hobbesa a Malthusa - kde sa človek chápe ako sebecký a individualisticky orientovaný tvor, držaný na vodidle kultúrou, ako ochrannou bariérou pred „slepým besnením“ neetického vesmíru. V kozmickom procese – aréne pre

¹² „Z konzilientnej perspektívy prírodných vied nie sú etické zásady ničím viac než základnými pravidlami spoločenskej zmluvy utvrdzovanými v určitých predpisoch a nariadeniach, sú to kódy správania v rámci spoločnosti, ktorej členovia si vrúčne želajú, aby sa týmito zásadami riadili, a sami sú ochotní ich uzatvárať s ohľadom na všeobecný prospech“ (Wilson, 1999: 280).

¹³ T. H. Huxley bol stúpenec evolučnej teórie a po spochybnení nálezu kostry pračloveka v Neanderovej (*Homo neanderthalensis*) slávnym anatómom a antropológom R. Virchowom, vystúpil proti vtedajšej autorite a vyhlásil: „je mi milšie byť zdokonalenou opicou než zdegenerovaným Adamom“ (Darwin, 1970: 181).

neľútostný zápas medzi sebeckými jednotlivcami – sa odohráva *evolúcia druhov, boj o existenciu a prežíva len najzdatnejší*, teda najlepšie adaptovaný na podmienky v danom období. Pravidlom kozmického procesu je boj, násilné strety a jeho vyústením je prežitie najzdatnejších. Antitézou kozmického procesu je *etický proces* spätý s *evolúciou spoločnosti*. Tu je pravidlom *sympatia* a *spolupráca*. Výsledkom etického procesu je prežitie eticky najlepších, čo predznamenáva upevňovanie sociálnych väzieb a ašpirácií.

J. Dewey v štúdií *Evolúcia a etika (Evolution and Ethics. 1993)* upozorňuje, že u T. H. Huxleyho stojí kozmický proces pred etickým tribunálom v úlohe odsúdeného. Etický proces je budovanie umelého sveta etiky v kozme, eliminácia kozmického procesu a jeho nahradenie ľudským etickým procesom. Evolúcia spoločnosti je v opozičnom vzťahu k evolúcii druhov. Huxley dualizuje prírodnú evolúciu a evolúciu spoločnosti (analogickú ľudským emóciám a záujmom), ale tento opozičný postoj v niektorých pasážach svojho textu utlmuje neočakávaným evolučným pochopením, keď konštatuje, že etický proces „...prísne vzaté, je súčasťou kozmického procesu, ako regulačný ventil v parnom stroji je súčasťou mechanizmu stroja“ (1993: 79). Spomínanú súvzťažnosť ilustruje Huxley analógiou záhrady a záhradníka. Dozor nad záhradou, neustále zasahovanie do existujúcich podmienok sú nevyhnutné na udržanie poriadku v záhrade, analogicky na udržanie etického poriadku. Záhradník so svojimi potrebami a požiadavkami je v neustálej opozícii voči záhrade, a tak je to aj v opozičnom vzťahu kozmického a etického procesu.

Evolúcia teórie evolúcie

Evolúcia v podobe Darwinovej teórie prírodného výberu zostáva vo svojej podstate naďalej vedeckou hypotézou najmenej z troch dôvodov: 1. jej tajomstvá sú pochované v čase; 2. jej fungovanie je veľmi pomalé; 3. všetky vedecké teórie a hypotézy majú jedno spoločné – nemôžu dať odpoveď na všetko.

Teória prírodného výberu mala počas viac ako storočia svojho trvania nárast i pokles stúpcov. Jej tvorca sa nedočkal všeobecného uznania, ale v každom prípade rozpútal diskusiu o teórii, s ktorou sa musí ľudský druh určitým spôsobom vyrovnáť tak na úrovni vedeckej, ako aj na úrovni filozofickej a etickej interpretácie. Evolučná teória napriek svojej kontroverznosti, ktorou provokovala vedecký i filozofický svet, vyjadrila okrem iného aj hlbokú ľudskú túžbu vyriešiť zložitú otázku *kto sme*, a tým odhaliť naše miesto vo svete prírody (ale aj mieru - ak nejaká jestvuje - našej schopnosti niesť ťarchu zodpovednosti za svoje činy). Toto hľadanie bolo (a je) rovnako vedecké ako aj filozofické¹⁴.

Evolučná teória ovplyvnila a pomohla riešiť problémy buď bezprostredne, alebo v podobe špecifickej formy uchopovania skutočnosti – metaforicky, v celom spektre disciplín a ich hraničných oblastí. Toto ovplyvňovanie malo charakter komplexnosti, bolo všestranné a

¹⁴ Filozofia nastavovala človeku zrkadlo už starogréckym *gnóthi se auton*, Senekovým *nemo nostrum sine culpa est* či Ciceronovým *nosce te ipsum*.

mnohotvárne. Prečo je to tak? Ako môže biológiou inšpirovaný scenár poskytnúť východisko pri riešení aj tých najnáročnejších problémov v celom spektre vied? „...je zrejme, že vynález alebo objav, či už v matematike alebo kdekoľvek inde nastane, keď sa spoja myšlienky. Prekríženie dovoľuje, aby sa veľa pokusných riešení testovalo súbežne. Tento zabudovaný paralelizmus umožňuje nachádzať „zázračné“ kombinácie medzi veľkým množstvom alternatív, a to pomocou procesu, ktorý sa javí ako náhodný, ale v skutočnosti ho vedie Darwinova ruka“ (Coveney – Highfield, 2003: 146).

Výsledný scenár 'prekríženia' v etike prispel ku kultúrnej transformácii nášho modusu nazerania na svet prírody a nášho vzťahu k svetu prírody. Súčasťou kultúrnej transformácie v tomto duchu je *renesancia* aplikovanej etiky (napríklad v podobe ekologickej etiky, ako relatívne samostatnej disciplíny, oscilujúcej v interdisciplinárnom spektre mnohých alternatívnych prístupov a východísk, medzi ktorými bezpochyby má významné miesto ako priestor pre *heuristické manévrovanie* metaforikou¹⁵ teória evolúcie).

Keď hlavnou úlohou filozofie je „...kritické premýšľanie o univerze a o našom mieste v ňom, ako aj o nebezpečnej moci nášho poznania a našej schopnosti pre dobro a pre zlo“ (Popper, 1994: 171), potom je premýšľaním, ktoré neignoruje informácie vied a má transversálne konotácie. Dešpekt voči na prvý pohľad radikálnemu svetonázoru evolučnej teórie bol na prelome 19. a 20. storočia rezíduom ľudského pocitu jedinečnosti a hlbokej túžby radikálneho oddelenia a odlišnosti ľudskosti od animalizmu. Často nekritické lipnutie na poznatkoch, presvedčeníach a ideách, ktoré stratili svoju platnosť alebo sú jednoducho preludom, je príčinou nepochopenia. Ospravedlnením môže byť poznanie, že *in via* poznatkov a ideí nikdy nie je priamočiara. Napriek úspechom, ktoré dosahuje veda, o 'čiernej skrinke' ľudskej mysle (a teda aj o rozhodujúcich motívoch ľudského správania) *ex definitione* aj dnes vieme veľmi málo alebo nie dosť na to, aby sme privilegovali určité stanovisko.¹⁶ Toto (ne)vedenie otvára cestu, ktorá aj keby nebola správna, „*navigara necesse est*“, pretože pokiaľ sa nevykročí, určite sa nikam nedôjde.

¹⁵ Ako „kultúrna technika“, umožňujúca prístup a „prenos významu“ v oblastiach a k oblastiam, v ktorých teoreticko-pojmový popis je zložitý; keď emergentnému, resp. akoby neznámému javu, objektu, situácii či svetu prepožičiava známe formy, obrazy, známu tvár. Je dôležitá všade tam, kde pojmové myslenie (určitej disciplíny, vedného odboru) naráža na svoje hranice, resp. naráža na izoláciu či kognitívnu preťaženosť.

¹⁶ Vytvárajúce sa informačné systémy a biotechnológie by mohli v nie príliš vzdialenej budúcnosti zmeniť nielen podobu ale aj povahu človeka. Ako predpokladajú vedeckí „vizionári“ V. Vinge a R. Kurzweil mozgové implantáty (a aj nové lieky) by mohli podstatným spôsobom zmeniť (vylepšiť?) niektoré aspekty ľudského intelektu – logické, matematické, či dokonca kreatívne schopnosti. Informačné technológie sú motorom zmien, ktoré spôsobia revolúciu v biológii a medicíne (biomedicíne). R. Kurzweil na základe svojich grafov zaznamenal začiatok rastu nanotechnológií či presnosti záberov, získaných pri tomografii mozgu. Tvrdí, že okolo roku 2020 dokážeme náš mozog vybaviť počítačmi, resp. prerobiť 'softwer' ľudského mozgu a vytvárať stroje, ktoré budú inteligentné ako my. M. Rees predpokladá, že „premeny nálad a mentality ...môžu celé ľudstvo zasiahnuť veľmi skoro, a to predovšetkým prostredníctvom návykových liekov a možno i elektronických implantátov“ (M. Rees, 2005: 82). To by mohlo zmeniť psychické zdatnosti človeka. F. Fukuyama v knihe *Our Posthuman Future*, tvrdí, že užívanie psychofarmak zúži a ochudobní duševný obzor človeka. Fukuyama sa obáva, že psychofarmaka budú užívané na potlačovanie extrémnych typov chovania a nálad a že ľudstvo zdegeneruje do podoby povolných monštier a spoločenský systém sa premení na dystopiu podobnú tej, ktorú popisuje A. Huxley v románe *Koniec civilizácie*. Zdá sa, že civilizácia je stále tesnejšie prepojená a stále nebezpečnejšie balansuje nad priepasťou na zložitej nadstavbe vysoko sofistikovanej technológie, ktorej každá časť závisí od všetkých ostatných častí. Tieto problémy majú etický charakter.

Cesta vedy rovnako ako cesta morálnej filozofie pri hľadaní odpovedí na otázku *kto sme* prechádzala v dobe Ch. Darwina rovnako ako v súčasnosti Scyllou očakávaní a Charybdou sklamaní, morom rozporov a konfrontácií. Pokračovaním tejto cesty je poznanie, že „...samotná teória evolúcie podlieha evolúcii, podmienenej postupným rozširovaním empirického základu, spresňovaním pojmového aparátu a budovaním adekvátnejších teórií o zákonitostiach evolučného procesu“ (Gálik, 1996: 93). Darwinizmus, rovnako ako jeho evolučné pokračovanie neodarvinizmus, vo wilsonovskej, dawkinsovskej, gouldovskej a i. podobe, resp. postneodarvinizmus, nie je ani konečnou, ani uzavretou teóriou.

Spresňovanie, skúmanie, rozširovanie a budovanie adekvátnejších teórií o zákonitostiach evolučného procesu je poľom zvýšeného záujmu širokej vedeckej verejnosti o problematiku evolúcie a evolučnú biológiu v najširšom zmysle slova. Je to pochopiteľný záujem aj z toho dôvodu, že evolučná biológia je jediným vedným odborom, ktorý objasňuje mechanizmy vývoja organického sveta a ako spojovací článok poukazuje na momenty jemnej súvzťažnosti medzi vedami o prírode a vedami o človeku.

Pod pojmom neodarvinizmus, resp. moderná syntetická teória evolúcie – sa sústreďuje množstvo v evolučnej teórii kotviacich odnoží. Patrí tu aj populárna sociobiológia¹⁷, výsledok spoločného konsenzu evolučnej biológie (integrácie výsledkov čiastkových biologických disciplín), etológie, behaviorálnej ekológie, evolučnej a porovnávacej psychológie, genetiky, antropológie a ďalších systémových disciplín, potvrdzujúcich význam evolučnej teórie ako lifemotívu, ktorý prekračuje doterajšie koncepcie a paradigmy tvorby nielen biologických teórií, ale aj z nich vyplývajúcich filozofických, etických, kozmologických a edukačných implikácií. Táto viacfaktorová teória je základom evolučného modelu *modernej syntézy*, ktorá sa vyznačuje nielen kombinatorikou viacerých evolučných faktorov, ale predovšetkým zaujímavou integráciou bádateľských výsledkov rôznych čiastkových disciplín.

Práce S. J. Goulda (rovnako W. D. Hamiltona, J. M. Smitha) predstavujú tretiu fázu ponímania evolúcie: *postneodarvinizmus*.

17 Pojem sociobiológia bol predstavený v práci Sociobiology: The New Synthesis (1975) ako "...systematické štúdium biologického základu každého sociálneho správania" (Wilson. 1975: 4). Wilson, zdá sa, mal na mysli 'biologický základ správania' a odkazoval na sociálne a ekologické príčiny ovplyvňujúce vývoj správania v populáciách zvierat. Pozornosť sústreďoval skôr na neurologické, než na psychologické príčiny správania jednotlivcov. Wilson sa domnieval, že sociobiológia a neurovedy predstavujú významné teoretické interakcie (Wilson 1975: 5). V priebehu sporu o sociobiológiu sa používali aj iné termíny na označenie tohto tendovania vo vede, najčastejšie 'behaviorálna ekológia' (J. R. Krebs; N. B. Davies: Behavioural Ecology: An Evolutionary Approachby. 1978); dvojité teórie dedičnosti a i. Tieto projekty sú niekedy označované ako evolučné. spoločenské vedy. Debaty okolo sociobiologie stále prebiehajú (pozri: T. Lewens: What are 'natural inequalities'? In. The Philosophical Quarterly. 2010. Volume 60, Issue 239, s. 225–446).

Po vydaní knihy E. O. Wilsona *Sociobiológia. Nová syntéza (Sociobiology. New Synthesis)* (1975) prepukol najbúrlivejší akademický spor sedemdesiatych rokov 20. storočia. Oživil sa darvinovské názory na starý problém: príroda verzus výchova (*nature versus nurture*). Zjednodušene, išlo o skúmanie biologického základu všetkého ľudského správania. Dôkazy o pozoruhodnej diverzite prírody akoby potvrdzovali spoločné vzory správania riadené génmi¹⁸.

Už v roku 1964 W. Hamilton publikoval hypotézu, že altruistické správanie (ktoré istý čas nedávalo sociobiológom „spávať“, pretože z evolučného hľadiska sa altruizmus na prvý pohľad javí ako anomália a paradox) je výsledkom *príbuzenského výberu*, tzn. šírením génu, ktorý spustil konanie, javiace sa inak ako nerozumné. Prijal sa inkluzívnejší pohľad na darvinovskú (resp. Spencerovu) metaforu prežitia najzdatnejších. R. Trivers rozšíril analýzu a postuloval gény pre *recipročný altruizmus*.

Od Wilsonovej sociobiologickej etiky, kde je hlavným druhom altruizmu *altruizmus recipročný*, a jeho hlavným cieľom je "uchovanie genetického materiálu" (Wilson, 1978:167), sa líši ponímanie evolučnej etiky a zvlášť ponímanie altruizmu u R. J. Richardsa (1986). Richards uznáva, že recipročný altruizmus je zrejme častejší než skutočný altruizmus, a je dokonca možné, že je prínosnejší pre zabezpečenie dlhodobého prežitia ľudských skupín. To ho však – podľa Richardsa - nestavia do pozície najvyššieho druhu morálky, hoci E. O. Wilson (1978) , M. Ruse¹⁹ (1984, 1993) a i., tvrdia, že to tak je. A napriek tomu, že autentické altruistické pohnútky môžu byť nápomocné pri uchovávaní genofondu, odôvodňuje to altruistické správanie iba v empirickom zmysle, nie v zmysle morálnom. Inak povedané, tak ako chápeme (a teda vieme odôvodniť) biologickú funkciu altruizmu, ako dôsledok prirodzeného výberu, môžeme chápať a odôvodniť aj agresiu a vražedné inštinkty.

R. J. Richards prichádza s tzv. *autentickým altruizmom*, ktorý si vyžaduje morálne zdôvodnenie. Také zdôvodnenie dokazuje, že autentický altruizmus je morálne nadradený kontraktuálnemu altruizmu. Podľa Richardsa existuje niekoľko argumentov, ktorými je možné vyvrátiť obvinenie, že z evolučnej konštrukcie správania nutne vyplýva popretie autentickej morálnej voľby. V prvom rade môžeme jednoducho poznamenať, že problém kompatibility morálneho a vedeckého diskurzu (ktorý sa vo všeobecnosti zakladá na predpoklade, že každá udalosť má, minimálne na makroskopickej úrovni, svoju príčinu) rozhodne nie je výsadou evolučnej etiky. Takmer každý systém etiky explicitne alebo implicitne uznáva platnosť

¹⁸ Základnú jednotku dedičnosti *gén* ako pojem poznáme už dávno. Prvý raz opísal gény v roku 1866 J. G. Mendel – označoval ich termínom elementy. Názov gén zaviedol roku 1905 L. W. Johannsen. Vzťah génov a molekuly DNA vyriešili J. D. Watson a F. H. C. Crick až v roku 1953. Gén nie je ničím iným ako výsekom molekuly DNA a uplatnenie genetického vplyvu možno pochopiť len vtedy, keď poznáme štruktúru a funkcie DNA. Ľudský genofond – jedinečná a najvýznamnejšia hodnota, bez ktorej by všetky ostatné hodnoty (duchovné i materiálne) ľudskej spoločnosti a kultúry nebolo možné vytvoriť – je výtvorom miliónov rokov evolúcie. Je súborom genetických a biologických informácií v jadrách našich buniek, ktoré určujú, že máme práve tie a nie iné charakteristické vlastnosti a schopnosti.

¹⁹ M. Ruse tvrdí, že princípy recipročného altruizmu sa postupne pre ľudí stali vrozenými a do nášho vedomia prenikajú vo forme citov. Jednotné podmienky ľudskej evolúcie spôsobili, že väčšina ľudí má rovnaký cit pre správne a nesprávne. Avšak konkrétne etické pravidlá sú podľa Rusea dané našou evolučnou históriou. Ruse verí, že morálne normy nemôžeme zdôvodniť žiadnym iným spôsobom: "Jediné zdôvodnenie etiky, ktoré je možné nájsť, je že pramení z našej evolúcie" (1984: 177).

kauzálného výkladu ľudského správania (pričom takýto výklad je založený na zásade, že každá udalosť má príčinu). Z toho vyplýva, že toto obvinenie nie je výzvou pre evolučnú etiku, ale pre snahu o vytvorenie zmysluplného etického diskurzu. Hoci dôsledkom procesu evolúcie môžu byť súbory inštinktívnych pudov (napr. uľaviť od zjavných útrap, a pod.), ktoré prispievajú k blahobytu komunity, nie je toto rovnaký cieľ ako ten, ku ktorému by sme sa dopracovali dôsledným etickým zvažovaním? Je zrejmé, že mnohí morálni filozofi si to mysleli. Navyše evolučné vysvetlenie toho prečo ľudia vo všeobecnosti konajú v prospech dobra komunity sa nevyklučuje s logicky autonómnym zvažovaním, ktoré dospeje k záveru, že rovnaká norma je najvyššou morálnou normou. Môžeme sa tu poučiť z podobného problému, ktorý vyvstáva pri matematickom uvažovaní. Je nepochybné, že sme boli prirodzene vyberaní tak, aby sme mali schopnosť rozoznať kvantitatívne vlastnosti prostredia, v ktorom žijeme. Protoľudia, ktorí nedokázali vykonávať jednoduché kvantitatívne výpočty (napr. určiť, ktorý strom je najbližšie v prípade útoku tigra) boli zakladateľmi línií potomstva odsúdenými na vyhynutie. Matematik, ktorý prizná, že jeho mozog sa vyvinul aspoň čiastočne za účelom vykonávania kvantitatívnych výpočtov, nemusí kvôli tomu považovať matematické dôkazy, na ktoré príde, za neplatné, pretože sú založené na odôvodnení vyvolanom iracionálnymi vplyvmi. Tak isto to nemusí urobiť ani etik. Dôležitým argumentom je, že princíp dobra komunity musí byť uplatnený vedome. Na to, ktoré konanie v určitých podmienkach vedie k zvýšeniu blahobytu komunity musíme prísť pomocou racionálneho zvažovania. Takáto voľba sa nedeje automaticky, naopak, je výsledkom rozumu (racionálneho zvažovania), ktorý/ré je schopný/né zdokonaľovať sa. No a napokon, z evolučnej perspektívy vyplýva, že nie je možné, aby externé vplyvy zbavili jednotlivca schopnosti morálne konať. Naopak, človek je neodškriepiteľne morálnym tvorom. Aristoteles veril, že ľudia sú prirodzene morálnymi tvormi. A Darwin to dokázal.

Vráťme sa k stručnej reflexii dejín evolúcie teórie evolúcie a evolučnej etiky. Onedlho ku génom pribudli ďalšie jednotky: *memy* (R. Dawkins²⁰), *moduly*, resp. *teória modularity* (S. Pinker²¹). Sociobiológia sa pokúšala na báze teórií génov, memov, modulov atď. vysvetľovať rozličné aspekty ľudskej povahy, ktoré sa v spoločnosti považovali za univerzálne: jazyk, tanec, náboženstvo, teritorialita, podnikavosť, agresia, slepá viera, xenofóbia. M. Ridley (2000) rozširuje spektrum univerzálnych aspektov o štedrosť, láskavosť, nesebeckosť, tzn. o vlastnosti jednoznačne súvisiace s blahom iných.

²⁰ S anglickým biológom a zakladateľom memetiky R. Dawkinsom (Sebecký gén) sa spája termín univerzálny darvinizmus. Prívržencami myšlienky univerzálného darvinizmu sú kozmológ L. Smolin, fyzik W. Zurek a memetička S. Blackmoreová. Univerzálny darvinizmus vo svojej knihe *Darwin's Dangerous Idea* (1995, ISBN 9780684824710) obhajuje aj filozof D. Dennett.

²¹ Psycholinguista S. Pinker je stúpencom nativistickej platformy v kognitívnych vedách. Pozoruhodným evolučným prístupom prekonáva klasické hranice tejto platformy a pokúša sa vysvetliť jazyk ako produkt evolúcie (kombinatorika prístupu N. Chomského a evolučnej teórie). Spochybňuje explanačný model v spoločenských vedách 20. storočia, ktorý vychádzal z predpokladu, že ľudská myseľ je formovaná predovšetkým vplyvom kultúry, ktorá nás obklopuje. Podľa Pinkera ide o neudržateľný model, nereflektujúci skutočnosť, že mentálne schopnosti sú biologicky podmienené v oveľa väčšej miere, než sme si to ochotní pripustiť. Okrem iného Pinker priamo nadväzuje na prístup N. Chomského k jazyku ako telesnému orgánu. Tak ako nám ruky nerastú učením, hovorí Chomský, tak aj na rozprávanie má človek orgán. Podľa S. Pinkera jazyk mohol vzniknúť spojením viacerých samostatných modulov (pozri: Pinker, 1995).

Z výskumov sociobiológie je z hľadiska dnešnej ekologickej situácie zaujímavým tvrdenie, že sme adaptovaní na dobu kamennú – dobu lovcov a zberačov. Gény-memy-moduly sa vyvinuli v úplne odlišnom prostredí, v akom žijeme my, čo má ďalekosiahle etické, spoločenské a kultúrne implikácie. Zjednodušene: lovci a zberači sa musia adaptovať na dobu vedotechniky, digitalizácie, IKT atď. Nikto zo sociobiológov však netvrdí, že naše správanie je podmienené len geneticky. Existujú evolučne formované, dedené predpoklady správania (naša myseľ nie je *tabula rasa*) a prirodzene sa uznáva, že veľká časť nášho správania je formovaná *učením* a *učením sa* – teda kultúrou. Problematickým a zdá sa aj „produkcia“ rôznych hypotéz typu: mozog je orgánom poznania; mozog je orgánom na prežitie atď. Je zrejmé, že za posledných 10 tisíc rokov (čo je z hľadiska evolúcie príliš krátka doba) došlo k nepredstaviteľne rýchlej premene prostredia (z pohľadu lovcov a zberačov) a možno práve teraz naráža človek na svoje vlastné hranice adaptácie, na hranice schopnosti mozgu absorbovať informácie (informačná asténia). Informačnú priepustnosť (Lem, 1999) máme totiž rovnakú ako naši predkovia pred 10 tisíc rokmi. Pravdepodobne už nepôjde len o adaptačné hranice vo vzťahu k prostrediu, ale „závoj praveku“ visí nad schopnosťou ľudskej *prispôsobivosti*. Ekologická kríza, morálna kríza a i., sú tou hranicou, ktorá pred nami stojí ako problematická úloha i šanca – brániť sa tlaku prispôsobivosti a prehnaného obdivu (napríklad nás samých ako arbitrov, tvorcov a pánov, tých, ktorí riadia pretechnizovaný svet a často deštruktívny, resp. manipulatívny technický potenciál oslavujú, vysoko cenia a považujú za hodnotu) a vrátiť sa „od nerozumu“ k úlohe a šanci pre náš rozum a našu (znovu odkrývanú) hodnotovú racionalitu (ako synergie zložitej štruktúry emocionality a racionality).

Vo vzťahu k sociogenéze stavia sociobiológia proti jednostrannému kulturologickému poňatiu evolúcie koncept *koevolučnej teórie*, tzn. evolučný proces ľudského druhu je koevolúciou génov a kultúry (veľmi zjednodušene: interakcia organizmu a okolia). Gény sú s kultúrou jemne prepojené, čo umožňuje rešpektovať kreativitu a slobodnú aktivitu ľudského ducha, ako aj reálnu diverzitu kultúr (Wilson, 1999).

Samotný pojem prírodná evolúcia je miestom, kde evolucionisti ako S. J. Gould alebo R. Dawkins uplatňujú rôzne úvahy a odlišné hypotézy. R. Dawkins (1998) obhajuje teóriu *sebeckého génu* (Selfish Gene Theory), podľa ktorej evolúcia prebieha na úrovni genetickej inštruktáže (inštruktáž je v tomto prípade informácia; gén je informačný nosič života). Ďalšou Dawkinsovou hypotézou je teória *memov* (analógia génov) teda ideí, ktoré podobne ako gény vedú medzi sebou v prostredí kultúry zápas o prežitie. Dawkins akoby aplikoval darvinovskú evolúciu na sféru evolúcie kultúry. Keď je genetická evolúcia prenosom genetickej informácie, kultúrna evolúcia je prenosom *kultúrnej informácie* pomocou *memu* – *nového replikátora*. Mem (symbolické myslenie a komunikácia) je výsledkom selekčného tlaku na potrebu nového mechanizmu prenosu informácií (kvantita a kvalita poznatkov je čím ďalej, tým viac komplikovanejšia, zložitejšia a neprehľadnejšia, takže je nereálny ich genetický prenos). Príkladom memu sú piesne, chytľavé frázy, móda, rôzne predstavy, napr. predstava Boha (podľa R. Dawkinsa vznikla mnohokrát nezávislými mutáciami – Boh existuje prinajmenšom vo forme memu s vysokou schopnosťou prežitia či 'infekčnosť'). Táto skutočnosť potvrdzuje

replikačnú silu tej-ktorej mentálnej reprezentácie (memu). Úspešnejšie, „zdatnejšie“ mentálne reprezentácie 'infikujú' viac myslí.

S. J. Gould (1997) reprezentant *postneodarvinizmu*, sústredil pozornosť na konštrukciu *redundantných génov*. Keď ako vlastnosť ľudskej povahy pripustíme *rozum*, dá sa ukázať, že redundantné gény vykonávajú prácu pripisovanú fantómovým génom. Podľa S. J. Goulda jedinečnosť človeka spočíva hlavne v jeho mozgu. Prejavom ľudskej jedinečnosti je kultúra založená na ľudskej inteligencii a na schopnostiach, ktoré slúžia na ovplyvňovanie diania v kultúre. Najkratšiu a najrozsiahlejšiu transformáciu, akú kedy zažila naša planéta, možno považovať za produkt *kultúrnej evolúcie*. Kultúrna evolúcia nielen transformuje našu planétu, ale je aj iniciátorkou zmien ľudskej spoločnosti, tvrdí S. J. Gould. Vyčíta sociobiológom prílišnú sústredenosť na myšlienkovú tradíciu rozhodujúcej úlohy darvinovskej evolúcie pri aktívnom udržovaní špecifického adaptívneho správania predstavujúceho biologicky podmienenú *ľudskú prirodzenosť*.

Tvrdí sa, že sociobiológovia nie sú genetickými determinalistami v starom eugenickom zmysle, a preto im nie je cudzia myšlienka, že genetické účinky môžu byť difúzne, že „gény stanovujú len rozsah; nie sú výkresom na zhotovenie presných kópií výrobkov“ (Gould, 1997: 345). Spor medzi sociobiológmi a ich kritikmi je teda sporom o demarkácie. Podľa Goulda sú demarkačné hranice niektorých sociobiológov príliš úzke – jednoducho, genetická podmienenosť špecifického správania je podľa nich predvídateľná. Ich oponenti sa naopak domnievajú, že hranice povolené dedičnými faktormi sú natoľko široké, že zahŕňajú rôzne druhy správania, ktoré sociobiológovia škatuľkujú ako rozdielne znaky zakódované špecifickými génmi. Takže aj keď sme adaptovaní (geneticky) na dobu lovcov a zberačov, „široké rozmedzie možných správania vzniklo ako dôsledok evolúcie a štruktúrnej organizácie nášho mozgu...ľudská jedinečnosť spočíva vo flexibilita mozgových funkcií“ (Gould, 1997: 347). Gouldom zdôrazňovaná flexibilita mozgových funkcií, tzn. vysoká plasticita neurónových sietí v ľudskom mozgu, podmieňujúca pozoruhodnú adaptabilitu človeka v najrozmanitejších ekosystémoch, úzko súvisí s rozvojom teórie neurónových sietí a nepriamo s renesanciou *neoteniovej teórie* pôvodu človeka (človek sa rodí ako „živé embryo“ a plasticita neurónových sietí umožňuje *otvorenosť voči svetu* v podobe *adaptability*, čo vedie k vzniku ľudskej kultúry).

Vráťme sa ku konceptu *koevolúcie* 'génov a memov' z hľadiska vzniku intelektuálnych funkcií. 'Genetika a memetika' sú jemne prepojené, čo umožňuje rešpektovať kreativitu a slobodnú aktivitu ľudského ducha. E. O. Wilson princípy tohto prepojenia vysvetľuje takto: „...kultúra je vytváraná spoločnou myslou a naopak, každá myseľ je výtvorom geneticky štruktúrovaného ľudského mozgu. Preto sú spolu gény a kultúra neoddeliteľne spojené. Toto spojenie je však pružné, do akej miery, to sa z väčšej časti ešte nevie. Toto spojenie tiež nie je priame: gény predpisujú *epigenetické pravidlá* (zvýraznila L. V.), ktorými sú nervové dráhy a zákonitosti kognitívneho vývoja, z ktorých sa myseľ jednotlivca sama zostavuje. Od narodenia do smrti rastie myseľ absorbovaním časti kultúry, ktorú má k dispozícii, pričom je jej výber riadený epigenetickými pravidlami, zdedenými mozgom každého jednotlivca“ (1998: 143). To

znamená, že schopnosť produkcie kultúry u človeka je ukotvená v genotype (vytvorený v priebehu evolúcie) a v ľudskej psychológii a intelektuálnych funkciách²².

Vo vzťahu k etike, sociobiológia požaduje jej zásadné prehodnotenie, pretože vo svetle sociobiologických poznatkov nadobúdajú morálne kategórie nový zmysel a do určite miery sa naplňajú novým obsahom nielen v rovine teoretickej etiky, ale aj v rovine aplikovanej etiky. Z hľadiska sociobiológie (resp. s jej východiskami sympatizujúcich interpretov) je morálka výsledkom politického kompromisu: etické kódy sú pretransformované v prospech tých, ktorí vládnu (Wright, 1995: 346-347), čo je, zdá sa, extrémna modifikácia Leopoldovho pochopenia etiky ako „vymedzenia správania spoločensky prijateľného od spoločensky neprijateľného“ (1995: 233). M. Ridley (2000) v nadväznosti na súčasnú ekologickú situáciu upozorňuje, že ľudská posesivita, chamtivosť a panský postoj k prírode sa nezrodila súčasne s kapitalizmom a priemyselnými technológiami, ale je tu s nami od nášho vzniku v podobe *inštinktívneho egoizmu* (ktorý však učením a učením sa možno eliminovať).

E. O. Wilson už v práci *Sociobiology: The New Synthesis* (1975) sa na niekoľkých stranách poslednej kapitoly venoval problematike etiky, resp. navrhoval vysvetľovať fenomény kultúry z darvinovskej perspektívy. Zmieňuje sa o vývojovo-genetickej analýze, nadväzujúc na Piagetovu evolučnú epistemológiu a Kohlbergovo kognitívno-vývojové poňatie morálneho správania, ktorá by mala „potvrdiť“ *geneticko-evolučný* fundament etiky. V štúdiu O ľudskej povahe (*On Human Nature*) (1978: 5-6) tvrdí:

veda sa môže čoskoro dostať do pozície, v ktorej bude skúmať samotný pôvod a význam ľudských hodnôt....Filozofi, u ktorých absentuje evolučná perspektíva, nevenovali veľa pozornosti tomuto problému. Ako všetci ostatní, aj oni zamerali svoje osobné emocionálne reakcie na rôzne alternatívy, ako keby konzultovali skryté orakulum... ale emocionálne reakcie, a z nich vyplývajúca všeobecnejšia etická prax, sa do značnej miery naprogramovali prírodným výberom počas tisícok generácií.

²² Psychologické teórie rozlišujú šesť typov vzniku intelektuálnych funkcií: tri antievolucionistické a ďalšie tri teórie by sme mohli nazvať evolucionistické, tiež empirické: asociacionisti, ktorí myslenie odvodzujú zo správania podmieneného skúsenosťou; inter-akcionistická teória, v ktorej rozvoj intelektu je determinovaný interakciou organizmu (ktorý sa do rovnovážneho stavu, do pevnej štruktúry dostáva určitým genetickým procesom) a okolia, ktoré núti organizmus prispôbovať sa, adaptovať sa, prijímať a asimilovať niektoré vonkajšie štruktúrne vzťahy; teória "pokusu a omylu" (americkí behavioristi), kde predpokladom myslenia je učenie a získavanie návykov. Najbližšie k sociobiologickému ponímaniu tvorby intelektu má interakcionistická teória, ktorá, pokiaľ tomu správne rozumieme, stavia na vzájomnom ovplyvňovaní a kombinatorike kultúry (kultúrneho prostredia) a genetických procesov, čiže kombinatoriky genetiky a memetiky.

Výskumy pokračovali a E. Wilson, medzi iným, vydal knihu *The Diversity of Life* (1992)²³ a v roku 2016 (česká mutácia) *Smysl lidské existence*²⁴ a po viac ako storočí po uverejnení práce *O pôvode človeka* prichádza s darwinovským uistením, že účinná ochrana biologických druhov spočíva v etickom rozhodnutí – nakoľko si vážime prírodný svet, v ktorom sme sa vyvíjali. Ďalej v uvedení, že sme cicavce disponujúce slobodnou myslou, ktoré dosiahli vysokú úroveň racionality vytváraním nových evolučných možností. V posledných rokoch 20. storočia sa podobné názory stali bežnými aj v tzv. populárnej literatúre.

Koncepcia *prírodnej etiky* (a *biofilie*), ktorú predstavil E. Wilson vo vyššie spomínanej knihe (1992), je zbavená závislosti od 'protetických vymožeností' západnej kultúry a ukotvená *existenciálnym konzervativizmom*. Jej substrátom je: 1. nenahraditeľnosť biosféry pre prežitie ľudstva; 2. strata biodiverzity ohrozuje nielen naše telo, ale aj našu dušu; 3. hlavnou etickou zásadou sa stáva *prezieravosť*, tzn. „...každý útržok biodiverzity by sme mali považovať za neoceniteľný, pokiaľ sa *nenaučíme*, ako ho využiť, a nepoznáme, čo prináša ľudstvu“ (1992: 362).

Tak ako sa domnieva Richards (1986: 289), z faktov vyplýva, že ľudia sú evolučne naprogramovaní tak, aby konali v prospech spoločného dobra; no konať v prospech spoločného dobra je to, čo chápeme pod pojmom morálnosť. A preto, keďže sú ľudské bytosti bytosťami morálnymi, čo je nevyhnutný stav spôsobený evolúciou, každá z nich by mala konať v prospech spoločného dobra. Tento druhý zdôvodňujúci argument sa od prvého líši iba v tom, že zdôrazňuje: (1) že definitívne zdôvodnenie bude vyžadovať, aby sme poskytli faktický základ pre evolučnú teóriu a pre pôsobenie príbuzenského a skupinového výberu pri vytváraní ľudskej podstaty a (2) že logická postupnosť zdôvodňovania je odvodená od: (a) empirických dôkazov a teórie evolúcie, k (b) altruistickej povahe človeka, k (c) stotožneniu altruizmu s morálnosťou, k (d) záveru, že keďže sú ľudia morálni, majú morálnu povinnosť snažiť sa o spoločné dobro.

V knihe *Konziliencia* (1998) E. O. Wilson naliehavo žiada, aby sa vytvorilo teoretické a metodologické *konzilientné* premostenie prírodných a spoločenských vied. Aby aj diskusie o mravných citoch, mravných kódach spoločnosti a vôbec o etike boli vedené konzilientne, tzn. v spojení s prírodnými vedami. Možno ho k tomuto záveru vedie skutočnosť, že vo vedeckom svete je čoraz viac špecialistov, ktorým uniká schopnosť vidieť celkový obraz spoločenstva ľudí a mimoludských bytostí a entít. Chýba nám pohľad 'zhora' – vlastný renesančným vedcom. Vo vede nám chýba schopnosť položiť otázky, ktoré špecialistom nemusia zísť na um, otázky

²³ Česká mutácia: *Rozmanitost života – Umožní poznání zákonu biodiverzity její ochranu?* (1995), kde tak ako v *Sociobiologii*, v poslednej kapitole (čo môže byť pochopené buď ako periféria Wilsonovho teoretického záujmu, alebo ako vyústenie predmetného skúmania) predstavuje svoju verziu ekologickej etiky.

²⁴ Edward O. Wilson, ktorý v mnohých smeroch bol tým človekom, čo sa najviac zaslúžil o opätovné prebudenie záujmu o evolučnú etiku a ekologickú etiku v dnešnej dobe, keď tvrdil, že môžeme a musíme žiť spolu so zvyškom prírodného sveta. Preto máme morálnu povinnosť zachovávať a chrániť mimoludské druhy. Podľa Wilsona to znamená, že ekologizmus a environmentalizmus a biofilia sa musia brať vážne. Profesor Wilson (v tejto súvislosti) zdôrazňuje neoceniteľný význam humanitných vied.

ktoré sú často najpodstatnejšie. Zdá sa, že korektná interpretácia mravných citov, mravných kódov spoločnosti a etiky má relevantný charakter len v interdisciplinárnych, resp. transdisciplinárnych diskurzoch - teda v premostení prírodných, spoločenských a humanitných vied²⁵. V obhajobe evolučnej etiky sa R. J. Richards (1986: 292) pokúsil dokázať, že ak pripustíme niektoré empirické tvrdenia, tak sa jeho verzia autentického altruizmu a evolučnej etiky: (1) nedopúšťa naturalistického omylu, vo forme v akej je zvyčajne popísaný; (2) nesporne odvodzuje hodnoty z faktov. Ale nezabúda uviesť, že definitívne potvrdenie evolučnej etiky môžeme dosiahnuť iba vo svetle transdisciplinárnych pokrokov v evolučnej teórii, teda vo vede. Prísne vzaté "Keď sa narodíme, padneme do veľkého kola dejín, padneme do neho bez nášho súhlasu či poznania, padneme do dejín, aby sme utvárali ich časť. Byť človekom znamená uvedomovať si seba, prírodu a dejiny a bojovať za ľudskosť... Ľudskosť je abstrakcia – pojem, na úplnom spodku ktorého je animalizmus. Evolučná etika je úvodom do veľkej monografie o tom, čo/kto je človek" M. H. Nitecki (1993: 26).

Rerencie

- ARISTOTELES. 1937. Etika Nikomachova. J. Laichter: Praha (prel. A. Kríž)
- COMTE, A.: 1852. Catéchisme positiviste. Édition établie et présentée par Frédéric Dupin DL 2009, Paris. ISBN 978-2-358-21017-1
- DEWEY, J. 1898. Evolution and Ethics. In: M. H. Nitecky – D. V. Nitecky (eds.) Evolutionary Ethics. State University of New York Press: New York, 1993, s. 95-110. ISBN10: 0-7914-1499-X
- COVENEY, P., HIGHFIELD, R. 2003. Mezi chaosem a řádem. Hranice komplexity: hledání řádu v chaotickém světě. Mladá fronta: Praha. ISBN 80-20409890
- DARWIN, CH. 1970. O původu člověka. Academia. ISBN neuvedené
- DARWIN, CH. 2006. O původu člověka. Academia: Praha. ISBN 80-200-1423-3
- DAWKINS, R. 1998. Sobecký gen. Mladá fronta: Praha. ISBN 80-204-0730-8
- DEWEY, J. 1898. Evolution and Ethics. In: M. H. Nitecky & D. Nitecky (eds.) Evolutionary Ethics. State University of New York Press: New York, 1993, s. 95-110. ISBN 0-7914-1499-X
- GÁLIK, D. 1996. „Teória evolúcie z pohľadu filozofie.“ Organon F 1, s. 87-93. ISSN 1335-0668
- GOODWIN, C. J. 2008. A History of Modern Psychology. John Wiley & Sons. ISBN-10: 1118011457
- GOULD, S. J. 1997. Jak neměřit člověka. Lidové noviny: Praha. ISBN 80-7106-168-9
- HUXLEY, T. H. 1993. Evolution and Ethics. In: M. H. Nitecky & D. Nitecky (eds.), Evolutionary Ethics. State University of New York Press: New York, s. 29-81. ISBN 0-7914-1499-X
- LEM, S. 1999. Tajemství čínského pokoje. Mladá fronta: Praha. ISBN 8020408266

²⁵ A v tomto prípade odstraňujeme redukciu morálky na biológiu, resp. prírodovednú redukciu. Ak tvrdíme, že človek je morálny, potom tvrdíme, že koná určitým spôsobom za určitých okolností. Avšak tak konanie ako aj okolnosti sa menia v čase i priestore. Nemôže definovať ani všetky možnosti morálneho správania ani sformulovať definíciu, ktorá by zahŕňala všetko morálne správanie. Nemôže ani definovať morálne správanie z hľadiska biológie. Morálne správanie nezávisí od faktov, ale od toho, čo agens vie a v čo verí. Človek, ktorý zabráni vrahovi zabíjať a sám sa tým vystaví nebezpečenstvu, nekoná morálne, ak nevie, že vrah sa práve chcel dopustiť vraždy. Takže morálne správanie závisí od presvedčení a potrieb týkajúcich sa konania. Tieto pojmy sa nedajú definovať z hľadiska prírodovednej redukcie. Prinajmenšom zatiaľ nie.

- MAYER, E. 1976. *Evolution and the Diversity of Life*. Harvard University Press: London. ISBN 9780674271050
- NITECKI, M.H. 1993. Problematic worldviews of evolutionary ethics. In: M.H. Nitecki & D.V. Nitecki (eds) *Evolutionary Ethics*, s. 3-26. State University of New York Press: New York. ISBN 0-7914-1499-X
- PINKER, S. 1995: *Language Instinct: The New Science of Language and Mind*. Penguin. ISBN 0140175296
- POPPER, K. R. 1994. *Otevřená společnost a její nepřátelé II*. Oikoymenh. ISBN 80-85241-544
- REES, M. 2005. *Naše poslední hodina*. Dokořán: Praha. ISBN 80-7363-004-4
- RIDLEY, M. 2000. *Původ cnosti. O evolučních základech nesobeckého jednání člověka*. Portál: Praha. ISBN: 9788026209713
- RICHARDS, R. J. 1986: A Defense of Evolutionary Ethics. In. *Biology and Philosophy* 1 (1986) 293-297. ISSN: 0169-3867 (Print) 1572-8404 (Online)
- RUSE, M. 1993. *The New Evolutionary Ethics*. In: M. H. Nitecky&D. Nitecky (eds.) *Evolutionary Ethics*. State University of New York Press: New York, 133-163. ISBN 0-7914-1499-X
- RUSE, M. 1984. *Sociobiology: Sense or Nonsense?* D. Reidel PK: Boston. ISBN 13: 978-90-277_0940-0
- SPENCER, H. 1892. *The Principles of Ethics* (1892-3), ed. T. Machan. Indianapolis: Liberty Classic.
- SPENCER, H. 1901. *Filosofie souborná*. Jan Laichter: Praha.
- VLADYKOVÁ, Ľ. 2009. Morálno-filozofické implikácie netradičných ekologických vied v ekofilozofickom diskurze. *Acta Facultatis*: Košice. ISBN 9788070977347
- VLADYKOVÁ, Ľ. 2012. Evolution, moral network Theory and Contestation of the Rule-Based Model of Moral Reasoning. In. *The Holistic Approach to Environment* 2(2012)3, s. 133-142. ISSN 1848-0071
- WILSON, E. O. 1975. *Sociobiology: The New Synthesis*. Belknap Press: Cambridge. ISBN 9780674002357
- WILSON, E. O. 1978. *On Human Nature*. Bantam Books: New York. ISBN-10: 0674016386
- WILSON, E. O. 1992. *The Diversity of Liife*. Penguin: London. ISBN-10: 014029161X
- WILSON, E. O. 1995. *Rozmanitost života*. Lidové noviny. ISBN 80-7106-113-1
- WILSON, E. O. 1999. *Konzilience – jednota vědění*. Lidové noviny: Praha. 80-7106-321-5
- WILSON, J. Q. 1993. *The Moral Sense*. The Free Press: New York.. ISBN-10: 0684833328
- WILSON, J. Q. 2016. *Smysl lidské existence: Evoluce a náš vnitřní konflikt*. Agro: Dokořán. 978-80-7363-2003-5, 978-80-7363-766-8
- WRIGHT, R. 2002. *Morální zvíře*. Lidové noviny: Praha. ISBN 80-7106-612-5

EURÓPSKE TENDENCIE V RODINNOM PRÁVE

JUDr. PhDr. Ing. Štefan Neszméry, LL.M.

Abstract

The article deals with current development of European tendencies in family law and their integration into the Slovak legislation. The article specifically deals with the Model family code, called as „Model Family Codex“ and decisions of the European Court of Human Rights, with an emphasis on its impact to our domestic legislation in the area of family law. The contribution also deals with concepts such as domestic violence or parental responsibility and their conceptual interpretation within the European framework.

Keywords

European union, tendencies, family code, family law

Abstrakt

Článok pojednáva o aktuálnom vývoji európskych tendencií v rodinnom práve a ich začleňovaní do slovenskej právnej úpravy. Článok konkrétne rozoberá Model family code, tzv. „modelový rodinný kódex“ a judikatúru Európskeho súdu pre ľudské práva s akcentom na jej vplyv na našu vnútroštátnu právnu úpravu v oblasti rodinného práva. Článok sa taktiež zaoberá pojmami akými sú domáce násilie alebo rodičovská zodpovednosť a ich pojmového výkladu v rámci európskej úpravy.

Kľúčové slová

Európska únia, tendencie, family code, rodinné právo

1. Harmonizácia a unifikácia európskeho rodinného práva

V oblastiach súkromného práva, a to najmä v záväzkovom práve, je snaha o komplexné harmonizovanie a zjednotenie rôznych právnych systémov, ak nie je v globálnom meradle, aspoň v celoeurópskom meradle. Tieto práce sa už začali v druhej polovici dvadsiateho storočia. Rodinné právo bolo po dlhú dobu právo rezistentné od výziev internacionalizácie, ak nie globalizácie. Možnosť harmonizácie rodinného práva vzhľadom na oblasť spoločenských vzťahov, ktoré upravuje, bola do roku 1970 vnímaná veľmi opatrne a samotné rodinné právo bolo považované za oblasť práva, ktorá vychádza z historických, kultúrnych, sociálnych aspektov každej krajiny a je v ľuďoch hlboko zakorenené.

Aj niektorí autori zastávajú názor, že rodinné právo je nevhodné pre harmonizáciu, či europeizáciu, práve s ohľadom na rôzne kultúrne odlišnosti, náboženstvá či tradície v rámci Európy alebo sveta všeobecne. (Martiny, 1998, s. 151 a nasl.) Rodina ako taká však nepozná hranice. Aktuálne tendencie a harmonizačné snahy pre oblasť rodinného práva v právnom

prostredí Európy, resp. Európskej únie, spočívajú vo výskumoch najmä komparatívneho charakteru (Blair, Weiner, Stark., Maldonado, 2009,)

„Napriek uvedenému možno nepochybne konštatovať, že nielen na akademickej úrovni^{26 27}, ale i na úrovni legislatívy Európskej únie dochádza k prijímaniu významných právnych predpisov týkajúcich sa rodinného práva, i keď prevažne procesného charakteru alebo presahujúcich do medzinárodného práva súkromného.“

Slovenské rodinné právo, a samozrejme aj české rodinné právo je v dnešnej dobe stále viac ovplyvňované harmonizačnými a unifikačnými tendenciami v oblasti inštitútov rodinného práva, ktoré smerujú k prehĺbovaniu ochrany základných ľudských práv a slobôd a k priblíženiu sa európskym štandardom. (Králičková, 2005,)

Proces unifikácie vnútroštátnych právnych poriadkov je najčastejšie vykonávaný prostredníctvom medzinárodných zmlúv partikulárnej povahy. Jednotlivé členské štáty sa medzinárodnou zmluvou zaväzujú, že text zmluvy vnútroštátne realizujú, a tak sa stane súčasťou národného právneho poriadku. Unifikáciou súkromného práva sa zaoberajú predovšetkým Haagska konferencia pre medzinárodné právo súkromné a Medzinárodný inštitút pre unifikáciu súkromného práva. (David, Sladký, Zboril, 2008,)

Za jeden z medzníkov v procese unifikácie rodinného práva považujeme prijatie Rezolúcie Európskeho parlamentu zo dňa 26. mája 1989 o zosúladení niektorých oblastí súkromného práva členských štátov, ktorá požaduje začatie prác na vytvorenie spoločného európskeho kódexu súkromného práva a týmto boli členské štáty vyzvané, aby uviedli, či chcú byť zapojené do plánovanej unifikácie.² „Tento dokument podnietil rozsiahlu vedeckú debatu na tému harmonizácie a unifikácie rodinného práva a inicioval založenie Komisie pre európske rodinné práva“. (Králičková, 2003, s. 1-2)

Vznik Komisie pre európske rodinné právo (CEFL) v roku 2001 považujeme za ďalší medzník v otázkach harmonizácie. Významnú úlohu zohrala jej predsedníčka, profesorka Dr. Katharina Boel-Woelki z Univerzity v Utrechte. Jej činnosť a prácu CEFL pozorujeme počas celého doktorandského štúdia.

²⁶ Napr. smernica Rady 2003/86/ES o práve na zlúčenie rodiny, ďalej smernica Európskeho parlamentu a Rady 2004/38/ES o práve občanov Únie a ich rodinných príslušníkov voľne sa pohybovať a zdržiavať sa v rámci územia členských štátov, z procesného hľadiska najmä nariadenie Rady (ES) č. 2201/2003 o právomoci a uznávaní a výkone rozsudkov v manželských veciach a vo veciach rodičovských práv a povinností, alebo nariadenie Rady (ES) 4/2009/ES o o právomoci, rozhodnom práve, uznávaní a výkone rozhodnutí a o spolupráci vo veciach vyživovacej povinnosti a ďalšie

²⁷ Rezolúcia Európskeho parlamentu OJ 1994 C 205/518 zo dňa 6. mája 1994 o harmonizácii určitých oblastí súkromného práva členských štátov, ktorá nadväzuje na rezolúciu Európskeho parlamentu OJ 1989 C 158/400 zo dňa 26. mája 1989.

Činnosť CEFL sa prejavila vo vytvorení princípov. Do roku 2006 Komisia zverejnila princípy týkajúce sa rozvodu a výživného medzi rozvedenými manželmi. V roku 2011 boli už zverejnené princípy týkajúce sa otázok rodičovskej zodpovednosti (rodičovské práva a povinnosti) a v súčasnosti sú vytvorené tie, ktoré sa zaoberajú majetkovými právami medzi manželmi. Ide o neoceniteľnú a časovo náročnú prácu CEFL.

„Okrem princípov CEFL bol vytvorený tzv. Model family code. Model family code netreba vnímať ako „konkurenciu“ k princípom CEFL, ale ako „doplnok“, ktorý by mohol obohatiť diskusiu o harmonizácii rodinného práva o ďalšie hľadiská. Po prvé Model family code vychádza skôr z globálneho hľadiska, než z európskej perspektívy. Tvorba mnohých článkov vychádza práve z kanadského, austrálskeho alebo Novozélandského právneho systému, čo môže vyznievať až revolučne, najmä v porovnaní s názormi kontinentálnych právnikov, podľa ktorých je rodinné právo hlboko zakorenené v rímskom práve. Po druhé, „Model Code“ znamená ísť nad rámec spoločného jadra všetkých riešení pri hľadaní najlepšieho riešenia.“ (Schwerzer, Dimsey, 2006,)

V neposlednom rade prostredníctvom Model Family Code išlo o snahu riešiť všetky aspekty partnerstva a rodičov a detí, ktoré tvoria základ akéhokoľvek rodinného práva. Samozrejme obsah Model Family Code ešte nie je ukončený, stále sa vyvíja a dopĺňa. Doposiaľ neboli riešené otázky napr. z procesnej stránky, a to organizácia rodinných súdov.

1.1 Model family code

CEFL predstavila víziu úpravy rodinného práva so zameraním do budúcnosti. Modelový rodinný kódex (ďalej len „Model Family Code“ alebo „MFC“) poskytuje rámec pre diskusiu a akýsi skelet umožňujúci začlenenie rozdielnych rodinných politik a reálií, rovnako tak ako kultúrnych systémov a hodnôt. Do Model Family Code boli zakomponované inšpirácie z právnych systémov Kanady, Austrálie či Nového Zélandu. Vychádza tiež z európskych úprav, v ktorých sa vždy snaží nájsť najlepšie riešenie a až potom následne začleniť do systému európskeho rodinného Práva. Ide teda o modelový zákon zaoberajúci sa oblasťou rodinného práva.

Model family code vznikol v roku 2006 z dielne profesorky Ingeborg Schwenzer a na ktorom spolupracovala s Mariel Dimsey, ktorých cieľom bolo vypracovať určitý model kodifikácie rodinného práva. Ako bolo spomenuté ide o komplexné porovnanie rodinného práva v európskych, anglo-amerických a zaoceánskych právnych systémoch, čo poslúžilo ako základ pre vytvorenie modelu rodinného práva. Podstatnou výhodou je, na rozdiel od uskutočňovania drobných zmien vo vnútroštátnych právnych poriadkoch, že v rámci Model family code ide o cieľavedomú, konzistentnú kodifikáciu. Model family code je zložený z troch hlavných častí - Partnerstvo, Domáce násilie, Rodičia a deti.

Model family code je charakterizovaný všeobecnými ustanoveniami, v ktorých je snaha o využitie novej terminológie ako „plánované rodičovstvo“, „partnerstvo“, ktoré odkazuje na akýkoľvek druh zväzku, „rodičovská zodpovednosť“ a „solidárnosť/podpora po zániku partnerstva“, čo nemá žiadnu súvislosť s manželskou podporou alebo vyživovacou povinnosťou, čím badať odchýlenie sa od mnohých národných právnych úprav a terminológiou v nich zakotvenou, ktoré vychádzajú z historických súvislostí.

Nový pojem, ktorý modelový kódex obsahuje, je partnerstvo. Tento pojem slovenské rodinné právo nepozná. Partnerstvo podľa MFC v sebe zahŕňa manželstvo aj nemanželský vzťah. V tomto prípade nejde o hocijaký nemanželský vzťah, ale vymedzuje jeho užšie chápanie, a to: nemanželský vzťah je taký,

- ktorý trval dlhšie ako tri roky, teda ide o preukázanie tzv. stálosti vzťahu,
- je v ňom spoločné dieťa,
- alebo aspoň jeden z partnerov urobil významný prínos vo vzťahu, napr. kúpil byt, postavil rodinný dom alebo zmenil svoje bydlisko kvôli druhému partnerovi, alebo významný prínos pre výlučný prospech druhého partnera, napr. prispel do podnikania druhého partnera a pod.

V našich podmienkach by bolo zrejme celkom náročné určiť, či na daný vzťah možno aplikovať pojem partnerstvo v chápaní nemanželského vzťahu. Súdy by museli posudzovať dĺžku trvania vzťahu, povahu spoločného bydliska, či existuje sexuálny vzťah alebo nie, mieru finančnej závislosti a iné skutočnosti.

Ďalším pojmom je „dieťa rodiny“. Tento pojem nadobúda svoju opodstatnenosť najmä pri otázkach starostlivosti o dieťa. Na roveň stavia dieťa biologické aj sociálne a každý z partnerov musí počítať s istou mierou zodpovednosti za deti v partnerstve.

Ako už bolo spomenuté, MFC vychádza z komparácie právnych úprav v celosvetovom meradle. Napokon, nemanželské spolužitie prešlo istým vývojom. V mnohých krajinách zákonodarca zasiahol, čiastočne preto, aby ponúkol nezosobášeným párom právne uznávané formy spolužitia s cieľom vyriešiť aspoň najpálčivejšie problémy vyplývajúce zo zániku nemanželských vzťahov. V iných krajinách to zostane úlohou súdov. Vzhľadom k tomu, že mnoho štátov právne aprobovalo registrované partnerstvá, sme presvedčení, že aj to je možno jeden z dôvodov, prečo MFC obsahuje článok, podľa ktorého môže byť manželstvo uzatvorené (za splnenia určitých podmienok) medzi dvoma osobami rovnakého alebo opačného pohlavia.

Jednou z požadovaných podmienok je, že obidve osoby uzatvárajúce manželstvo, musia mať dosiahnutý vek 18 rokov. Cieľom tohto princípu je ochrana pred „detskými manželstvami“ a odráža aj princíp verejného poriadku. Tieto osoby nemôžu byť ani v príbuzenskom pomere v priamej línii vrátane vzťahu medzi súrodencami, či vlastní alebo nevlastní (týka sa to aj

adoptovaných detí). Bigamia sa zakazuje. Ďalšie články upravujú otázky týkajúce sa spoločného priezviska.

MFC sa zaoberá aj inštitútom rozvodu. Rozvod je v súčasnosti povolený už vo všetkých európskych krajinách (Malta ako posledná krajina zakotvila rozvody v roku 2011, Írsko v roku 1995). „Pôvodne bol rozvod možný jedine vtedy, ak bol založený na zavinení. V súčasnej dobe prakticky všetky právne systémy umožňujú rozvod bez zavinenia. Avšak v mnohých právnych systémoch je rozvod povolený z dôvodu „nenapraviteľného“ rozvratu manželstva (v zmysle ZoR ide o kvalifikovaný rozvrat manželstva). Existuje však už niekoľko právnych systémov, ktoré poskytujú, že vôľa zmluvných strán sama o sebe môže byť jediným dôvodom na rozvod.“ (Schwerzer, Dimsey, 2006,) V porovnaní s princípmi vytvorenými CEFL tieto podporujú moderný prístup k rozvodu, ak existuje vzájomná dohoda medzi manželmi. Bez súhlasu jedného z manželov je stanovená podmienka faktického odlúčenia po dobu minimálne jedného roka (princíp 1:8).

V čl. 1.12 je uvedené, že o rozvode môže rozhodovať buď súd alebo príslušný správny orgán. („Divorce is granted either by the court or by the competent administrative body.“). Sme presvedčení, že tvorcovia MFC touto textáciou reagovali na skutočnosť, že počet rozvodov stále rastie a zvyšuje sa aj počet krajín, ktoré do svojich právnych poriadkov zakotvujú zjednodušený, administratívny rozvod umožnený po splnení určitých podmienok. Pri porovnaní s „tradičným“ rozvodom ako ho poznáme aj u nás, administratívny rozvod je rýchlejší, finančne menej náročný a nezaťažuje už aj tak preťažené súdy, nakoľko o rozvode môžu rozhodovať iné orgány.

Druhým argumentom za povolenie administratívnych rozvodov je, že manželstvo sa pred súdmi neuzatvára, prečo by mali o rozvode rozhodovať len súdy? Tendencie, ktoré sa objavujú, sa týkajú ochrany slabšej strany, resp. manželstva ako inštitúcie. Na strane druhej, pokiaľ obaja manželia súhlasia s rozvodom, nie je nutné niekoho chrániť. Práve o takejto možnej podobe rozvodu sa dočítame v nasledujúcom článku MFC 1.13 „Rozvod je vykonávaný príslušným správnym orgánom za predpokladu, že manželia sa sami dohodnú na rozvode a súvisiacich záležitostiach, rovnako ako na jeho administratívnej forme, v rodine nie sú žiadne maloleté deti a dĺžka manželstva neprekročila desať rokov.“ („Divorce is granted by the competent administrative body provided that the spouses agree upon the divorce itself, any of its consequences as well as the administrative procedure; there are no minor children of the family; and the length of the marriage does not exceed ten years.“).

Administratívny rozvod je teda možný len v prípade splnenia podmienok, ktoré predstavujú *conditio sine qua non*. Sú to prípady, kedy sa účastníci konania, manželia, dokážu sami dohodnúť na podstatných veciach a usporiadať si vzťahy medzi sebou bez ingerencie tretej strany. Za prípady v ktorých bude nutný zásah súdu sa budú považovať len tie, v ktorých sa strany nebudú schopné na niečom dohodnúť alebo v ktorých bude potrebné aby sa podrobne

preskúmala dohoda uzavretá medzi partnermi, s potrebou overenia súdu, že neboli poškodené záujmy slabšej strany.

Na rozdiel od nemanželských párov, ktoré sa nikdy nemusia dostaviť pred súd, pokiaľ sú schopní sa na všetkom dohodnúť, tak predstavuje odlišný postup medzi nemanželskými a manželskými párami. Neschopnosť súdu ochrániť potenciálne slabšiu stranu pri ukončení nemanželského vzťahu nemôže byť ospravedlnená, a to čisto z formálnej rovnosti medzi manželstvom a partnerstvom.

Ako bolo spomenuté pokiaľ manželia majú spoločné maloleté deti, rozvod musí byť uskutočnený pred súdom. Nejde len o ochranu slabšieho manžela, ale aj o ochranu najlepších záujmov dieťaťa. Súd musí rozhodnúť o úprave pomerov rodičov voči ich deťom (teda ktorý z rodičov ich bude mať v osobnej starostlivosti).

Zaujímavá je práve zmienka o dĺžke manželstva. Ak manželstvo trvá viac ako desať rokov, potom administratívny rozvod nie je možný. Sme presvedčení, že týmto sa má zvýšiť ochrana slabšej strany, napr. manžela, ktorý s rozvodom nesúhlasí. Na strane druhej možno rozvod po dlhšie trvajúcom manželstve, konkrétne desať rokov, považovať za väčšie riziko, v prípade ak by bol jeden z manželov poškodený úpravou starostlivosti o deti alebo vysporiadaním majetku než pri rozvode s kratším trvaním manželstva? Napr. v prípade ak manželia spolu nadobudli väčší majetok alebo podnikajú, prípadne jeden z manželov podporuje druhého v jeho podnikaní a zamestnaní, podľa nášho názoru na dĺžke manželstva nezáleží, pretože v každom prípade rozvod predstavuje výrazný zásah do vzájomných vzťahov.

Články MFC sú akýmsi modelom, ako by mohli právne poriadky európskych krajín upravovať rozvod. Právna úprava rozvodov zostáva však aj naďalej v kompetencii jednotlivých krajín. V rámci úvah de lege ferenda by nám mohli byť inšpiráciou, resp. pomáha nám urobiť si predstavu, aké postavenie majú administratívne rozvody v európskom meradle. Akási zjednodušená forma správnych rozvodov je povolená napr. v Dánsku, Portugalsku a Holandsku.

Podľa MFC ak sa manželia nevedia dohodnúť na podmienkach rozvodu, nemajú vysporiadané majetkové vzťahy medzi sebou, resp. majú maloleté dieťa, súd môže rozhodovať o rozvode až po uplynutí tzv. „reflexnej“ doby 6 mesiacov. Hlavnou myšlienkou je umožniť, aby manželia počas reflexnej doby dosiahli konsenzus a na strane druhej zabrániť rýchlym neuvážaným rozvodom.

Partnerstvám by mala byť poskytnutá adekvátne ochrana. MFC s takouto ochranou počíta a je myslená tak medzi partnermi navzájom, ale aj vo vzťahu k tretím osobám.

V zmysle článku 1.15 a nasl. rozoberá vzájomnú finančnú či materiálnu pomoc medzi partnermi navzájom. Povinnosť pomoci či už osobnej alebo finančnej medzi manželmi

zakotvujú všetky právne poriadky. To isté platí aj pri tých právnych poriadkoch, ktoré zakotvujú aj tzv. formalizované spolužitie alebo registrované partnerstvo. S poukazom na článok 1.1 všetci partneri, nielen manželia, majú povinnosť vzájomnej pomoci. Článok 1.15 výslovne nehovorí, v akom podiele by mali partneri prispievať na svoje potreby, ani to, že musia prispievať rovnakým dielom. Táto otázka je ponechaná na partneroch samotných.

Ak si jeden z partnerov neplní svoje povinnosti, podľa MFC môže súd rozhodnúť o predbežnom opatrení, ktorým rozhodne o povinnosti platiť výživné druhému partnerovi a tak ho zaviazat na finančnú pomoc slabšiemu partnerovi. Dobrým príkladom je, ak v partnerstve je iba jeden partner zárobkovo činný a druhý partner sa stará o deti a domácnosť, takéto rozdelenie úloh nemožno jednoducho meniť zo dňa na deň. Výška a dĺžka trvania tejto povinnosti bude závisieť „od prípadu k prípadu“. Súd musí zobrať do úvahy skutočnosti, ako sú napr. záujmy maloletého dieťaťa rodiny, budúca starostlivosť o menšie deti rodiny jedným z partnerov, ale aj dĺžku partnerstva, finančné a nefinančné príspevky partnera, príspevky na druhého partnera v oblasti nehnuteľností, obchodnej alebo profesnej činnosti, zvýšená zárobková schopnosť, hľadisko veku, duševného a fyzického zdravia, aspekt domáceho násillia atď. (Článok 1.28 MFC)

Ochrana je poskytovaná aj v zmysle obmedzenia dispozície s majetkom jedným z partnerov, to znamená jeden partner nemôže napr. scudziť vec bez súhlasu druhého partnera alebo rozhodnutia súdu. Taktiež bez jeho súhlasu alebo povolenia súdu nemôže byť tento partner vylúčený z užívania rodinného domu vo vlastníctve druhého partnera alebo ak ho má v nájme. Iná situácia nastane, ak aktíva nadobudne jeden z partnerov po ukončení partnerstva, potom tieto princípy sa neuplatnia.

Dôležitou otázkou je vysporiadanie majetku po zániku partnerstva. Väčšina právnych systémov v dnešnej dobe zaisťujú tri oddelené a odlišné mechanizmy finančných dôsledkov pri zániku manželstva. Niektoré právne systémy idú v problematike hlbšie a rovnaké finančné dôsledky upravujú aj v prípade nemanželských vzťahov. Tieto tri mechanizmy sú rozdelenie majetku, výživné po rozvode a ako nedávny vývoj doteraz prítomný vo väčšine právnych systémov, rozdelenie nároku na dôchodok. S poukazom na princípy CEFL tiež môžeme sledovať podobný prístup tým, že poskytuje výživné medzi bývalými manželmi.

Jednotlivé články sú koncipované tak, aby sa pri delení majetku po zániku partnerstva zachoval princíp solidarity medzi partnermi a zachovanie najlepšieho záujmu dieťaťa, s cieľom dosiahnutia sebestačnosti partnerov v čo najkratšom čase. (Článok 1.20 MFC -Principle of Self-Sufficiency)

MFC obsahuje aj princípy rozdelenia majetku manželov po rozvode. Zakotvuje, ktorý majetok patrí do výlučného osobného vlastníctva jedného z manželov a ktorý majetok patrí do režimu zásad pre jeho delenie. Do oddeleného majetku MFC zaraďuje majetok získaný do vlastníctva pred vznikom partnerstva, dedičstvo, dary, odškodnenie za bolesť a utrpenie, majetok čisto

osobnej povahy, a výnosy a prírastky z tohto oddeleného majetku. Z vymenovaného majetku by nemal mať druhý partner prospech. Pri delení majetku po zániku partnerstva vo väčšine prípadov jeden z partnerov „stratí viac“, preto princípy MFC sú tvorené tak, aby ani jeden z partnerov nebol poškodený a je potrebné urobiť všetko pre to, aby aj po zániku partnerstva požívali partneri rovnakú životnú úroveň ako počas partnerstva. Aj na tomto mieste je nutné vziať do úvahy už spomínaný čl. 1.28 MFC.

1.2 Domáce násilie

Princípy MFC venované problematike domáceho násillia sa v rámci svojho rozsahu pôsobnosti neobmedzujú len na násilie medzi partnermi, ale aplikujú sa aj na násilie na deťoch a starších osobách. Aj keď hlavný význam týchto princípov možno nájsť v rámci partnerstva, čoraz viac sa objavujú diskusie o násillí na deťoch a starších osobách. Z tohto dôvodu, najmodernejšie právne systémy by sa mali s týmto problémom vyrovnávať v osobitnom právnom predpise, ktorý sa zaoberá všetkými možnými prípadmi domáceho násillia. (Schwerzer, Dimsey, 2006, s. 86)

Domáce násilie je vo všeobecnosti citlivá téma zaslúži si osobitnú pozornosť. Môžeme ho definovať ako akt úmyselného ubližovania, poškodzovanie majetku inej osoby, vrátane domácich zvierat, zastrašovanie alebo obťažovanie druhej osoby akýmkoľvek spôsobom, neslušné správanie, zbavenie osobnej slobody a pod. Domácom násillím je aj akákoľvek hrozba z týchto vymenovaných konaní. Podľa čl. 2.1 „domáce násilie zahŕňa všetky prejavy fyzického a psychického násillia“ (Domestic violence includes all acts of physical and psychological violence.).

Podstatou MFC je, aby sa mohla poškodená osoba v prípade domáceho násillia alebo jeho hrozby, dovolať súdnej ochrany. Ochrana poškodenej strany má byť poskytnutá vydaním súdneho príkazu. Takéto príkazy (napr. nepribližovanie sa k poškodenej osobe a pod.) sa vo väčšine právnych systémov vydávajú iba na obmedzenú dobu a s ohľadom na fakt, že takýto príkaz so sebou nesie obmedzenie vinníka na slobode, dĺžka trvania ochranného príkazu by podľa MFC nemala presiahnuť dva roky. Avšak, v prípade zvláštnych okolností môže súd vydať príkaz na dlhšie obdobie na začiatku, resp. môže vydať príkazy tohto typu aj opakovane.

Súd môže súd nariadiť, aby osoba vinná z násillia:

- opustila spoločné obydlie a zdržala sa vstupu do obydlija poškodenej osoby,
- zdržiavala sa ďalej od poškodeného,
- v žiadnom prípade nenadväzovala kontakt s poškodeným,
- nezdržiavala sa na určitých miestach.

Aj nová právna úprava Českej republiky sa prispôsobila nutnosti poskytnúť väčšiu ochranu poškodenej osobe (dospelej aj dieťaťu). Zák. č. 89/2012 Sb., Občiansky zákonník účinný od 1. januára 2014 (ďalej len „NOZ“) vo svojom ust. § 751 a nasl. umožňuje podať návrh proti násillnej osobe, ktorým sa možno domáhať obmedzenia alebo vylúčenia jej práva na bývanie v spoločnom dome či byte. Aktívne legitimovaný je v tomto prípade ktokoľvek, pre koho sa

spoločné bývanie stane neznesiteľným z dôvodu telesného alebo duševného násillia. Toto násillie môže pritom smerovať priamo proti navrhovateľovi, ale aj voči inej osobe žijúcej v spoločnej domácnosti. Po novom nie je teda oprávnená len ohrozená osoba, ale ktokoľvek iný, pre koho sa spolužitie s násillnou osobou stalo neznesiteľné z dôvodu násillia. Bez ohľadu na to, voči komu násillie smeruje. (Kozlová, 2014)

1.3 Rodičia a deti, rodičovská zodpovednosť

Rodičovská zodpovednosť zahŕňa povinnosť a právo na starostlivosť o maloleté deti a ich výchovu. Starostlivosť a výchova zahŕňajú zodpovednosť za duševné a telesné blaho dieťaťa a podporu rozvoja jeho osobnosti. (Článok 3.31 MFC - Care for the Child) Na tomto mieste MFC zdôrazňuje, že nejde len o právo rodiča, ale aj o jeho povinnosť.

Model family code tak isto ako aj v princípoch Európskeho rodinného práva ohľadom rodičovskej zodpovednosti princíp najlepšieho záujmu je považovaný v rámci vzťahu rodič - dieťa (Boele a kol. 2007, s. 34),. Model family code zakotvuje, že vo všetkých záležitostiach týkajúcich sa týchto vzťahov, prvoradým hľadisko má byť práve najlepší záujem dieťaťa (článok 3.1).

Autorky Model Family Code považujú hľadisko najlepšieho záujmu dieťaťa iba ako jedného z vodítko za nedostatočné, a rovnako ako autori Princípov európskeho rodinného práva vo veci rodičovskej zodpovednosti ho chápu ako hľadisko prvé, pričom však nevylučujú, aby sa zohľadnili aj záujmy rodičov. Napriek tomu by však v prípade konfliktu záujmov mala byť daná prednosť práve záujmu dieťaťa. (Schwerzer, Dimsey, 2006, s. 237) Taktiež podľa J. Eekelaar je vždy potrebné zvažovať ujmu a prospech jednotlivých spôsobov riešenia, pričom je potrebné hľadať maximálny úžitok pre dieťa a minimálnu ujmu pre ostatných.⁶

V zmysle čl. 3.24 MFC maloleté dieťa je predmetom rodičovskej zodpovednosti a táto má byť zameraná na vybudovanie samostatnosti dieťaťa (nadobudnutie zručností, vzdelania, zodpovednosti za seba samé). Tento článok stanovuje všeobecnú zásadu, že rodičovská zodpovednosť sa vzťahuje len na maloleté deti. Patrí iba rodičom, ale v určitých prípadoch môže byť rodičovská zodpovednosť priznaná aj iným osobám ako rodičom. Ak to vyžaduje ochrana dieťaťa alebo ak dieťa žije s treťou osobou viac ako tri roky a táto požiadala o rodičovskú zodpovednosť (je ochotná prijať túto zodpovednosť), príslušný orgán môže zveriť rodičovskú zodpovednosť aj inej osobe ako rodičovi. Pri tvorbe týchto článkov sa vychádzalo z vývojovej psychológie, kde výskum jasne ukázal, že faktický vzťah rodič - dieťa je naozaj prvoradý bez ohľadu na genetické väzby. Pokiaľ nie je možné zabezpečiť starostlivosť o dieťa zo strany jeho rodiča, ak je to v záujme maloletého dieťaťa, na toto miesto môže nastúpiť tretia osoba.

Dieťa musí byť chránené pred akýmkoľvek zneužívaním, ponižujúcim zaobchádzaním alebo pred telesnými trestami.

Zaujímavým v rámci MFC je stanovenie vekových hraníc u dieťaťa - napr. dieťa staršie ako päť rokov musí byť vypočítané vo všetkých záležitostiach, ktoré sa ho týkajú. Pokiaľ je dieťa staršie ako dvanásť rokov, nemôžu byť prijaté žiadne opatrenia alebo rozhodnutia, ktoré by boli proti želaniu dieťaťa. Dieťa nad pätnásť rokov má právo vykonávať nezávislé rozhodnutia vo všetkých záležitostiach čisto osobnej povahy (článok 3.3).

S týmto úzko súvisí článok 3.33, podľa ktorého rodičovská zodpovednosť zahŕňa povinnosť a právo spravovať majetok dieťaťa. Dieťa, ktoré dosiahlo vek pätnásť rokov má právo spravovať svoje vlastné nadobudnuté zisky. U významných finančných transakcií je potrebné povolenie príslušného orgánu.

Podľa komentára autorky sa tu bez ďalšieho rozumie, že táto povinnosť a právo sa musia vykonávať v najlepšom záujme dieťaťa. Nositelia rodičovskej zodpovednosti konajú so starostlivosťou „riadneho hospodára“ a spravujú majetok dieťaťa tak, aby sa nezmenšila jeho hodnota, ale pokiaľ možno aby sa zvýšila. Majú takisto povinnosť chrániť dieťa, aby do dospelosti nevstupovalo zadlžené. Schwerzer, Dimsey, 2006, s. 156)

Výkon rodičovskej zodpovednosti viac-menej korešponduje s princípmi CEFL. Rodičia ju vykonávajú spoločne, každý môže konať samostatne len v bežných každodenných rozhodnutiach týkajúcich sa dieťaťa a pokiaľ sa rodičia nevedia v závažnej veci dohodnúť, napr. otázka mena, bydliska, vzdelania, ako je výber školy, významné lekárske ošetrenie a pod., rozhodne o tom súd. V naliehavých prípadoch môže rozhodnúť aj jeden z rodičov, následne je povinný informovať o tejto skutočnosti druhého rodiča.

Takisto právo kontaktu dieťaťa s obidvoma rodičmi a s tretími osobami je upravené aj vzhľadom na dosiahnutý vek dieťaťa, jeho želania a s najlepšimi záujmami dieťaťa (čl. 3.38) a tiež nositelia rodičovskej zodpovednosti (MFC hovorí o súčasných aj bývalých) majú právo byť informovaní o všetkých osobných záležitostiach týkajúcich sa dieťaťa, ak to nie je v rozpore s najlepšimi záujmami dieťaťa (3.39).

V rámci komparácie našej právnej úpravy a úpravy navrhovanej MFC je rozdiel pri stanovení veku, do kedy sa má poskytovať (osobná, finančná) podpora dieťaťu. Podľa MFC ak sa po dosiahnutí plnoletosti dieťa neukončilo svoje vzdelanie, povinnosť podporovať ho pretrváva, až pokiaľ dieťa nedosiahne vek dvadsaťštyri rokov. V našej právnej úprave takýto vekový cenzus nenájdeme. ZoR dáva dôraz na skutočnosť „pokiaľ dieťa nie je schopné samo sa živiť“.

Deťom sa má poskytovať adekvátna ochrana v súlade so zásadou proporcionality nielen vzhľadom k uloženým opatreniam ale aj k druhu konkrétneho opatrenia, resp. ich kombinácii. Ak sú ohrozené najlepšie záujmy dieťaťa, príslušný orgán prijme primerané opatrenia na ochranu dieťaťa. MFC vymenúva taxatívne tieto opatrenia a sú to najmä:

- a) uloženie pokynov a usmernení,
- b) menovať tútora,

- c) vybrať dieťa zo svojho súčasného bydliska,
- d) zbaviť rodičovských práv a povinností zo súčasných držiteľov a
- e) zveriť rodičovské práva a povinnosti formálnym držiteľom rodičovskej zodpovednosti alebo tretej osobe.

Ad a): Uloženie pokynov a usmernení sú najšetrnejšie opatrenia na ochranu detí príslušným orgánom. Môžu smerovať nielen k bývalým alebo súčasným nositeľom rodičovskej zodpovednosti, ale aj pre opatrovateľov bez rodičovskej zodpovednosti, ako sú pestúni, alebo tretie osoby. Tie môžu obsahovať napr. inštrukcie na výchovu dieťaťa, špeciálne vzdelanie pre dieťa, terapeutickú liečbu, pokyny, ako spravovať majetok dieťaťa, atď.

Ad b): Menovanie tútora prichádza napr. do úvahy, ak je potrebné zabezpečiť dieťaťu alternatívne právne zastúpenie v súdnom konaní, zabezpečiť riadnu správu majetku dieťaťa alebo dať súhlas na lekárske ošetrenie.

Ad c): Opatrenia by mali byť zamerané na to, aby bolo možné nechať dieťa pre neho v známom prostredí. Ak je však najlepší záujem dieťaťa nemôže byť zabezpečený v tomto prostredí, musí byť dieťa umiestnené na iné vhodné miesto. Až v úplne krajnom prípade prichádza do úvahy ústavná starostlivosť.

Ad d): Pri dodržaní zásady proporcionality ak vyššie vymenované opatrenia nevedli k stanovenému cieľu a minuli sa účinku, príslušný orgán môže pristúpiť k radikálnejšiemu kroku ako je úplne alebo čiastočné zbavenie rodičov ich rodičovských práv a povinností.

Ad e): Zverenie rodičovských práv a povinností formálnym držiteľom rodičovskej zodpovednosti alebo tretej osobe môže byť nariadené súbežne s odobratím rodičovskej zodpovednosti rodičom samozrejme stále markantným znakom je najlepší záujem dieťaťa.

Pri nariadení týchto opatrení musí príslušný orgán po celý čas skúmať, či sú dané dôvody pre ich trvanie. Tento princíp korešponduje aj s ustanoveniami v ZoR. V prípade, že príslušný orgán dospel k záveru, že najlepší záujem dieťaťa už nie je ohrozený, musí ukončiť ochranné opatrenia, resp. ak to okolnosti vyžadujú, nahradiť opatrenie tým miernejším. (Porov. článok 3.44 MFC - Termination of Measures a výchovné opatrenia v zmysle ust. § 37 ZoR)

2. Judikatúra ESĽP

Za „súd ľudských práv“ sa v Európe považuje, ako to už vyplýva aj z jeho názvu, hlavne Európsky súd ľudských práv alebo taktiež Európsky súd pre ľudské práva (ESĽP). ESĽP má svoju nezastupiteľnú úlohu na poli ochrany ľudských práv v Európe, pretože slúži ako kontrolný mechanizmus pre európske štáty, a to aj tie, ktoré nie sú členskými štátmi EÚ. (Matis, 2013, s. 85)

ESLP sa vo významnej miere podieľa na kreovaní európskeho rodinného práva predovšetkým svojou judikatúrou súvisiacou s výkladom čl. 8 Dohovoru o ľudských právach a základných slobodách. Z veľkého množstva možno poukázať na novšie rozsudky súvisiace s predmetom článku, ako *Odievre vs. Francúzsko*, *Evans vs. Veľká Británia*, *Munoz Diaz vs. Španielsko*, *Stubing vs. Nemecko* a mnoho ďalších.

V závislosti od okolností konkrétnych prípadov sa judikatúra ESLP pri riešení problémov rodinného práva navzájom odlišuje. Možno preto konštatovať, že k zovšeobecňovaniu princípov týkajúcich sa problematiky rodinných vzťahov vo vzťahu rodič - dieťa dochádza z toho dôvodu len v základných črtách a rozhodnutia ESLP v tejto oblasti možno podľa merita vecí, o ktorých sa rozhoduje, rozdeliť do viacerých oblastí.

ESLP vyvinul štandardný vzorec, s ktorým je možné priblížiť a aplikovať práva kvalifikovanými dohovormi a rovnakým postupom a do značnej miery na neho nadviazať na vnútroštátnej úrovni. Keď už bolo raz rozhodnuté, že dohovor je prijatý, ďalším krokom je určiť, či zásah môže byť odôvodnený dotknutým štátom. Táto otázka sa rozhoduje odkazom na tri faktory:

- je zásah „v súlade so zákonom“?
- je zásah urobený pre zabezpečenie jedného z legitímnych cieľov v článku?
- je zásah nevyhnutný v demokratickej spoločnosti? (Choundhry, Herring, 2010, s. 71)

ESLP pre riešenie konfliktov medzi jednotlivými subjektívnymi právami využíva test proporcionality, ktorý vychádza z troch zásadných kritérií. Prvým kritériom je vhodnosť, teda či inštitút obmedzujúci určité právo umožní dosiahnuť daný cieľ. Druhým kritériom je potrebnosť, porovnávajúc prostriedok obmedzujúci základné ľudské právo s ostatnými opatreniami umožňujúcimi dosiahnuť rovnaký cieľ, nedotýkajúcich sa základného práva, a tretím kritériom je porovnanie závažnosti oboch práv, ktoré sú proti sebe v kolízii.

Čo sa týka členských štátov, ktoré pristúpili k Dohovoru, tieto majú povinnosť priznať každému svojmu občanovi, kto podlieha jej jurisdikcii, práva a slobody zaručené týmto Dohovorom. Sťažnosti jednotlivcov, mimovládnych organizácií či skupín osôb považujúcich sa za poškodených v dôsledku porušenia práv priznaných dohovorom zo strany ich domovského štátu prejednáva Európsky súd pre ľudské práva v Štrasburgu.

V rozsudkoch, ktoré sú pre štáty právne záväzné, ESLP môže konštatovať, že došlo k porušeniu Dohovoru a zároveň môže sťažovateľovi priznať udelenie spravodlivého zadosťučinenia (finančnú kompenzáciu majetkovej či nemajetkovej ujmy). V takom prípade je štát, ktorého sa rozhodnutie týka, povinný toto spravodlivé zadosťučinenie zaplatiť v stanovenej lehote.

Na výkon rozsudku dohliada Výbor ministrov, ktorý okrem zaplatenia spravodlivého zadosťučinenia môže od dotknutého štátu požadovať prijatie individuálnych opatrení na nápravu ujmy spôsobenej sťažovateľovi a všeobecných opatrení, ktoré by podobnému porušeniu dohovoru zabránili v budúcnosti. Vzhľadom na prejednávanú vec porušenia práva

môže Výbor ministrov požadovať i zmenu právnych predpisov alebo správnej praxe, ak tieto boli príčinou porušenia. (Ministerstvo zahraničných vecí České republiky, 2016)

V tejto kapitole sa snažíme priblížiť právo na súkromný život s akcentom na právo na rodinný život. Rodinný život medzi rodičmi a ich deťmi nie je viazaný na svadbu a nezaniká ani z dôvodu rozvodu. Do pojmu „rodinný život“ sa zahŕňajú prinajmenšom aj vzťahy medzi blízkymi príbuznými, ktorí taktiež ovplyvňujú vzťahy vo vnútri rodiny (napríklad starí rodičia, strýko, synovec a i.). Tieto vzťahy musia byť dostatočne pevné. V čl. 8 Dohovoru nie je kladený žiadny rozdiel medzi „legitímnou (zákonnou) rodinou“ a „prirodzenou rodinou“.

Článok 8 Dohovoru znie: Právo na rešpektovanie súkromného a rodinného života

„1. Každý má právo na rešpektovanie svojho súkromného a rodinného života, obydlia a korešpondencie.

2. Štátny orgán nemôže do výkonu tohto práva zasahovať s výnimkou prípadov, keď je to v súlade so zákonom a nevyhnutné v demokratickej spoločnosti v záujme národnej bezpečnosti, verejnej bezpečnosti, hospodárskeho blahobytu krajiny, predchádzania nepokojom alebo zločinnosti, ochrany zdravia alebo morálky alebo na ochranu práv a slobôd iných.“

Ako prvý rozsudok spomenieme *Marckx vs. Belgicko*, ktorý považuje právna teória a prax za najvýznamnejší rozsudok vo vzťahu k rodinnému právu. Sťažnosť podala Alexandra Marckxová, ktorá sa narodila slobodnej matke. Vzhľadom k vnútroštátnemu právu Belgicka matka svoju dcéru „adoptovala“ a uznala teda právny vzťah k nej. Vo vnútroštátnom práve Belgicka platilo, že ak sa dieťa narodí rodičom v manželstve, je automaticky vnímané aj materstvo, ale ak sa narodí ako nemanželské, musí dieťa matka uznať. Belgická legislatíva ignorovala princíp „mater semper certa est“, ktorým sa riadi väčšina štátov Rady Európy. Sťažovateľka namietala, okrem iného, porušenie práva na rodinný život a obmedzenie práva matky na odkázanie majetku sťažovateľke. ESĽP najprv rozhodol, že právo na ochranu rodinného života sa vzťahuje aj na deti narodené mimo manželstva. Ďalej ESĽP poukázal na to, že je potrebné Dohovor vykladať v závislosti na názorových zmenách v ostatných štátoch. V rozhodnutí konštatoval, že filiácia, legitimácia a zbavenie dedičských nárokov nemanželských detí je v rozpore s článkom 8 a 14 Dohovoru. Tento rozsudok bol veľkým skokom dopredu vo výklade rodinného práva v článku 8 Dohovoru. Je potrebné si uvedomiť, že až tento judikát zrovnoprávnil deti bez ohľadu na pôvod. (*Marckx vs. Belgicko*, Rozsudok ESĽP zo dňa 13. júla 1979, sťažnosť č. 6833/74)

Ďalej rozoberieme rozhodnutie ESĽP vo veci *Yildirim v. Rakúsko*, ktorým podanú sťažnosť zamietol a poukázal, okrem iného, na ochranu najlepšieho záujmu dieťaťa. Sťažovateľ bol

občan Turecka, ktorý uzatvoril manželstvo s rakúskou štátnou príslušníčkou. V čase uzavretia manželstva bola tehotná a sťažovateľ o jej druhom stave bol uzrozumený (vzhľadom k pokročilému stavu jej gravidity). Sťažovateľ nebol biologickým otcom, ale vo vzťahu k dieťaťu, ktoré sa narodilo jeho manželke, bol automaticky zapísaný ako otec, keďže mu svedčila domnienka otcovstva manžela matky. (Yildirim v. Rakúsko, Rozhodnutie ESLP zo dňa 19. októbra 1999 o prijateľnosti sťažnosti č. 34308/96)

Po istom čase sa manželia rozviedli a sťažovateľ sa snažil zaprieť otcovstvo na vnútroštátnom súde. Rakúsky súd v tomto prípade konštatoval neopodstatnenosť takéhoto návrhu, pretože v Rakúsku v tom čase platila ročná prekluzívna lehota na podanie žaloby tohto typu. (Choundhry, Herring, 2010)

Z toho dôvodu sa sťažovateľ obrátil na ESLP a namietal porušenie čl. 6 a čl. 8 Európskeho dohovoru. ESLP sťažnosť zamietol z dôvodu vypršania prekluzívnej zapieracej lehoty na podanie návrhu a uprednostnenia záujmu dieťaťa nad záujmom spochybnenia otcovstva. Pri rozhodovaní súdu osobitne zavážila skutočnosť, že sťažovateľ preukázateľne vedel o tehotenstve ženy už v dobe uzavretia manželstva.

Prípadu vo veci Andersson vs. Švédsko predchádzalo odobratie syna pani Andersson do ústavnej starostlivosti. Dôvodom bolo rozhodnutie švédskeho súdu, ktorým vyslovil, že správanie matky narúša vážnym spôsobom zdravie a vývoj dieťaťa a matke bol zakázaný styk s dieťaťom počas jedného a pol roka. Po neúspešnom odvolaní sa podala sťažovateľka sťažnosť adresovanú na ESLP s poukazom na skutočnosť, že zabránenie styku, ktoré zahŕňalo aj obmedzenie komunikácie prostredníctvom pošty a telefónu, je porušením čl. 8 Dohovoru. ESLP sa stotožnil s názorom pani Andersson a rozhodol, že k porušeniu čl. 8 Dohovoru naozaj došlo. Zásah do práva na rešpektovanie rodinného života a korešpondencie bol legálny, avšak tento zákaz styku mal ďalekosiahle následky a preto nebol nevyhnutný v demokratickej spoločnosti. (Andersson vs. Švédsko, Rozsudok ESLP zo dňa 20. januára 1992, sťažnosť č. 12963/87)

Podstatou kauzy Evans vs. Veľká Británia je spor týkajúci sa asistovanej reprodukcie a namietanie porušenia čl. 2, 8 a 14 Dohovoru. Pani Evans so svojim partnerom v roku 2000 začala na jednej britskej klinike proces asistovanej reprodukcie. Vzhľadom k tomu, že boli u nej zistené prekancerózne zmeny, lekári na základe jej súhlasu a súhlasu jej partnera odobrali pohlavné bunky so zámerom oplodnenia in vitro a následného prenesenia do maternice pani Evans. Partneri boli poučení o skutočnosti, že podľa britského Human fertilisation and Embryology Act 1990 môžu do okamihu prenesenia embryí do maternice ženy, vziať svoj súhlas späť. Partner pani Evans teda súhlasil jednak s oplodnením oocytov svojej partnerky svojimi spermiami, jednak dal súhlas na prenesenie takto vzniknutých embryí do maternice pani Evans. Po odobratí pohlavných buniek lekári odporučili pani Evans minimálne dva roky počkať. Za ten čas sa však jej vzťah rozpadol a partner pani Evans nesúhlasil viac s pokračovaním asistovanej reprodukcie a žiadal zničiť embryá. (Evans vs. Veľká Británia,

Rozhodnutie ESĽP zo dňa 10. apríla 2007, sťažnosť č. 6339/05). Tento prípad sa dostal na posúdenie ESĽP, ktorý rozhodoval až dvoma rozsudkami. Prvým z nich z dielne Senátu podanie sťažovateľky zamietol. Okrem iného vyslovil aj to, že v rámci Európy nie je problematika asistovanej reprodukcie a súvisiacich otázok regulovaná jednotne. Tým pádom by mala byť štátom ponechaná voľnosť k vlastnému legislatívnemu zakotveniu. Na záver konštatoval, že margin of appreciation⁹, tzv. „vlastná úvaha“ tu nebola uplatnená neúmerne široko. The margin of appreciation je uplatňovaná najmä tam, kde ide o eticky citlivé otázky, pri ktorých neexistuje širší konsenzus či spoločné východisko.

„Veľký senát konštatoval, že sťažnosť p. Evans spočíva v znemožnení stať sa matkou geneticky príbuzného dieťaťa, patrí teda do rámca čl. 8. Podľa senátu dochádza ku konkurencii aplikácie čl. 8 a záujmy oboch subjektov sú úplne nezlučiteľné. Veľký senát potvrdil argumenty senátu a vyjadril sa v tom zmysle, že jednoznačné a nezvratiteľné právne pravidlo neslúži len jednotlivcovi, ale najmä právnej istote celku. Veľký senát tiež dospel k záveru, že je tu daná pozitívna povinnosť štátu prijať opatrenia potrebné na ochranu súkromného života a nastoliť rovnováhu medzi záujmami jednotlivca a záujmami spoločnosti.“ (Horinova, 2009)

To, že niektoré otázky rodinného práva sú v európskych krajinách legislatívne upravené rôzne, sa odráža aj v právnej úprave určovania otcovstva. Mnoho podnetov na ESĽP sú podávané samotnými deťmi, ktoré sa domáhajú určenia otcovstva. Prípad *Phinikaridou vs. Cyprus* sa týkal sťažovateľky, ktorá sa domáhala určenia jej biologického otca, nakoľko o týchto skutočnostiach (teda kto je jej biologickým otcom) sa dozvedela až po uplynutí lehoty na podanie návrhu na súd a predmetné konanie v danej veci bolo premlčané. ESĽP tak konštatoval, že žalobkyňa bola zbavená možnosti na získanie súdneho určenia otcovstva v dôsledku prísneho uplatňovania vnútroštátnych predpisov. (*Phinikaridou v. Cyprus*, Rozhodnutie ESĽP z 20. marca 2008, sťažnosť č. 23890/02). Táto „prísnosť“ nebola primeraná sledovanému legitímnemu cieľu a obmedzila právo žalobkyne začať konanie na súde pre určenie otcovstva.

„Sťažovateľmi okrem detí sú v mnohých prípadoch aj muži, ktorí si uplatňujú nároky ako domnelí otcovia s ohľadom na stanovenie otcovstva dieťaťa. Výsledkom týchto prípadov bola definícia a výklad pojmu „rešpektovanie“ rodinného života a pozitívne záväzky, ktoré boli v tomto smere vyvinuté. V praxi to znamená, že ak rodinný život neexistuje, súd sa bude zaoberať takými nárokmi ako aspekt súkromného života. Ak rodinný život už existuje, ale určenie otcovstva je zamerané na zrušenie existujúcich rodinných väzieb medzi otcom a dieťaťom, súd v zásade ponechal otvorenú otázku, či sa takéto konania týkajú žiadateľovho rodinného života, namiesto toho ale konštatoval, že určenie právneho vzťahu medzi otcom a dieťaťom, sa v každom prípade bude týkať jeho súkromného života“ (Pohančíková, 2015)

V kontexte rozhodovacej právomoci ESĽP nemožno opomenúť ani sťažnosť týkajúcu sa našej vnútroštátnej právnej úpravy vo veci *Paulík vs. Slovenská republika*. Rozhodnutie ESĽP je z

roku 2006 a týkalo sa právnej úpravy určovania otcovstva. (Paulík v. Slovenská republika, Rozhodnutie ESĽP zo dňa 10. októbra 2006, sťažnosť č. 10699/05).

Súdny proces prebiehal v roku 1970. Otcovstvo sa v zmysle zákona o rodine č. 94/1963 Zb. určoval tromi domnienkami (tento systém prebral aj zákon č. 36/2005 Z.z. o rodine). Uvedený prípad sa týkal domnienky tretej, podľa ktorej je otcovstvo založené rozhodnutím súdu¹⁰. Tretia domnienka otcovstva v zmysle § 94 Zákona o rodine znie: Za otca sa považuje muž, ktorý s matkou dieťaťa súložil v čase, od ktorého neprešlo do narodenia dieťaťa menej ako stoosemdesiat a viac ako tristo dní, ak jeho otcovstvo nevylučujú závažné okolnosti.

V čase určovania otcovstva pána Paulíka na základe vykonaných krvných testov, neboli tieto medicínske výkony na takej úrovni ako sú dnes. Tieto krvné testy nevyvrátili skutočnosť, že by sťažovateľ nemohol byť otcom dieťaťa. Opakovane boli o niečo neskôr na podnet sťažovateľa vykonané ďalšie testy, ktoré potvrdili, že nie je biologickým otcom dieťaťa. Keďže ale všeobecné súdy nemohli o danej veci rozhodnúť opätovne, následný podnet bol podaný aj na Ústavný súd SR, kde sťažovateľ takisto neuspel. Sťažovateľove námietky uplatnené na ESĽP smerovali na skutočnosť, že nemá právne prostriedky, aby mohol akýmkoľvek spôsobom zmeniť vyhlásenie súdu o jeho otcovstve napriek tomu, že dokazovanie v tom čase nedosiahlo úroveň vedeckého vývoja ako je napr. dnes. V tejto súvislosti namietal porušenie okrem iného aj čl. 8 Dohovoru. Poukázal aj na fakt, že dieťa medzitým dosiahlo plnoletosť, nie je od sťažovateľa závislé ani od jeho vyživovacej povinnosti, dokonca má založenú vlastnú rodinu a v podstate vedie samostatný život. Tieto skutočnosti zobral ESĽP do úvahy. Vzhľadom k tomu, že postúpenie testu DNA bolo iniciované samotným dieťaťom, ktoré súhlasilo s popretím otcovstva, akýsi všeobecný záujem spoločnosti stratil na význame. ESĽP preto konštatoval, že: „neexistencia procesu, prostredníctvom ktorého by bola právna situácia daná do súladu s biologickou realitou, je proti prianiu zúčastnených osôb a v skutočnosti nemá pre nikoho prospech“.

Na záver ESĽP dospel k záveru, že vzhľadom k okolnostiam daného prípadu, sťažovateľ nedisponoval žiadnym procesným prostriedkom na zapretie otcovstva a z toho dôvodu konštatoval aj porušenie čl. 14 v spojení s čl. 8 Dohovoru. Rozhodnutie Súdu sa stalo významným vzhľadom k našej vnútroštátnej právnej úprave a podstatným spôsobom ovplyvnilo slovenský právny poriadok.

Záver

Právne poriadky členských štátov Európskej únie teda poskytujú platformu na vytvorenie spoločných právnych princípov, súkromné právo vo všeobecnosti a rodinné právo nevynímajúc. Proces harmonizácie rodinného práva nie je len v rovine teoretickej, ale praktickej, o čom svedčí niekoľko projektov, na základe ktorých sa kreovali spoločné princípy rodinného práva. Na ich vytvorenie bola využitá komparatívna metóda (nielen) európskych právnych poriadkov. Princípy vytvorené Komisiou pre európske rodinné právo, modelový kódex rodinného práva, tzv. Model family code, tak tvoria nástroj ktorým dochádza k

europelizácii rodinného práva. Rozhodovacia činnosť ESĽP tak vytvorila základ vytvoreniu jednotlivých smerov harmonizácie a integrácie právnych poriadkov v rámci Európskej únie. V rámci úsilia jednotlivých členských štátov tak možno vytvoriť spoločné právne princípy, ako základ budúceho európskeho civilného, resp. rodinného kódexu. Väčší problém však nastáva pri vymedzení, ktoré právne princípy to sú a aký má byť ich skutočný obsah.

ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY

- BLAIR, D. M., WEINER, M. H., STARK, B., MALDONADO, S.: Family Law in the World Community. Cases, Materials, and Problems in Comparative and International Family Law. 2. vyd., Durham: Carolina Academic Press, 2009.
- BOELE - WOELKI, K., FERRAND, F., BEILFUSS, C. G., JÄNTERÄ-JAREBORG, M., LOWE, N., MARTINY, D., PINTENS, W.: Principles of European Family Law Regarding Parental Responsibilities. Oxford : Intersentia Antwerp, 2007, s. 34.
- DAVID, V., SLADKÝ, P., ZBOŘIL, F.. Mezinárodní právo veřejné s kazuistikou. Praha: Leges, 2008. 115 s
- EEKELAAR, J.: Beyond the welfare principle. Child and Family Law Quarterly. 2002, roč. 14, č. 3, s. 237-249.
- HAMŘÍK, M.: The New Normal? Košice: Právnická fakulta, Univerzita P.J. Šafárika v Košiciach. Dostupné na internete: https://www.law.muni.cz/sborniky/dny_prava_2012/files/rodicovstvi/HamrikMartin.pdf
- HORINOVA, A.: Case of Evans v. UK. In: DÁVID, R., NECKÁŘ, J., SEHNÁLEK D.: COFOLA 2009: the Conference Proceedings, 1. edition. Brno : Masaryk University, 2009, ISBN 978-80-210-4821-8.

¹ Phinikaridou v. Cyprus, Rozhodnutie ESĽP z 20. marca 2008, sťažnosť č. 23890/02.

¹ Phinikaridou vs. Cyprus, Rozhodnutie ESĽP zo dňa 20. marca 2008, sťažnosť č. 23890/02. Prevzaté dňa 15.6.2014. Dostupné na internete:

http://www.google.sk/#sclient=psy-ab&q=Phinikaridou+v.+Cyprus&oq=Phinikaridou+v.+Cyprus&gs_l=hp.3...13227.13615.1.14114.2.2.0.0.0.21.8.366.0j1j1.2.0...0.0...1c.1.9.psy-ab.MkZF-JB4Eqg&pbx=1&bav=on.2,or.r_qf.&bvm=bv.45512109,d.Yms&fp=894f1dc85b70f687&biw=1280&bih=709

- CHOUDHRY, S. - HERRING, J. 2010. European Human Rights and Family Law. Oxford and Portland, Oregon : Hart Publishing, 2010, s. 71. ISBN: 978-1-84113-175-7.
- KOZLOVÁ, V.: Ochrana dítěte v rodině s výskytem domácího násilí. In: Právni ROZPRÁVY 2014. Recenzovaný zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie konanej dňa 3. - 7. februára 2014 v Hradci Králové, s. 204. ISBN: 978-80-87952-02-3
- KRÁLÍČKOVÁ, Z. České rodinné právo po vstupu do Evropské unie. In: Právni rozhledy, 2005, roč. 13, č. 21, s. 769.

KRÁLÍČKOVÁ, Z. Harmonizace a unifikace rodinného práva v Evropě. In: Právo a rodina, 2003, roč. 11, č. 2, s. 1 - 2.

MARTINY, D.: Is Unification of Family Law Feasible or Even Desirable? In: HARTKAMP, A., HESSELINK,

M. et al.: Towards a European Civil Code. 2. preprac. vyd., Boston: Kluwer Law International, 1998,

MATIS, N.: Súdny dvor EÚ ako „súd ľudských práv“. In: Akademické Akcenty, Zborník príspevkov z odborného seminára konaného dňa 19. októbra 2012 na Fakulte práva Paneurópskej vysokej školy v Bratislave, Žilina: EUROKÓDEX, 2013, s. 85, ISBN: 978-80-8155-018-8.

POHANČENÍKOVÁ, L.: Právo dieťaťa poznať svoj pôvod. Dizertačná práca. Bratislava: Paneurópska vysoká škola. 2015. s. 56.

SCHWENZER, I. - DIMSEY, M.: Model Family Code - From a global perspective. Oxford: Intersentia Antwerp, 2006, s. 5 - 6. ISBN-10: 90-5095-590-8

Andersson vs. Švédsko, Rozsudok ESĽP zo dňa 20. januára 1992, sťažnosť č. 12963/87 Evans vs. Veľká Británia, Rozhodnutie ESĽP zo dňa 10. apríla 2007, sťažnosť č. 6339/05.

Marckx vs. Belgicko, Rozsudok ESĽP zo dňa 13. júla 1979, sťažnosť č. 6833/74

Paulík v. Slovenská republika, Rozhodnutie ESĽP zo dňa 10. októbra 2006, sťažnosť č. 10699/05.

Yildirim v. Rakúsko, Rozhodnutie ESĽP zo dňa 19. októbra 1999 o prijateľnosti sťažnosti č. 34308/96.

Rezolúcia Európskeho parlamentu OJ 1994 C 205/518 zo dňa 6. mája 1994 Zákon č. 36/2005 Z.z. - Zákon o rodine

Ecoletra.com – Scientific eJournal, Vol. 3, 2017/03, ISSN 2377-9848

Ecoletra.com – Scientific eJournal, Vol. 3, 2017/03, ISSN 2377-9848

Ecoletra.com – Scientific eJournal, Vol. 3, 2017/03, ISSN 2377-9848

ISSN 2377-9748

